

Vjenceslav Novak

Odabrane pripovijetke

Sadržaj

Lutrijašica	3
Nezasitnost i bijeda	19
Crtica o Božiću	29
U glib	38
Sablasti	56
Iz velegradskog podzemlja	62
Pred svjetlom	71
Pripovijest o Marcelu Remeniću	130
Rječnik	134

Lutrijašica

I.

Bio je šesti dan mjeseca studenoga g. 188*, kad je karlovački vlak dojurio u zagrebački kolodvor. Kiša, pomiješana sa snijegom, silno je pljuštala, a oštar vjetar duhao na mahove šibajući u oči izlazećim putnicima. Otmjeni putnici poskakaše što žurnije u zatvorena kola, a radnički svijet nalegao u čekaonicu trećega razreda.

Među tiskom radnika vrtjela se u čekaonici i neka starica ugibajući se čas na jednu čas na drugu stranu; vidjelo se, bila je u strahu da nikomu od svjetine što je vrvjela ne bude na putu. Moglo joj je biti oko šezdeset godina, ali je starica bila krepka, ponešto oniska stasa, kosa slabih i dobrano progrušanih, očiju tamnih kojima je dobroćudno i ponizno gledala oko sebe. Tamno odijelo polugradskoga kroja i crni svileni rubac na glavi odavao je da je stara iz neke seoske ali bolje kuće. Metući se među svijetom, pogledala bi svaki čas na prozore i uzdahnula: — Ah, Božjega vremena! — s očitom nakanom da s kim zametne razgovor. Napokon ugleda kod stola neku ženskinju i, ne puštajući je s očiju, čekaše dok joj se nadade zgoda da joj se dokuči kroz svjetinu što se tiskala. Žena je bila vremešna, moglo joj je biti oko četrdeset godina; visoka, crvena lica, zelenkastih očiju, pod šarenim rupcem virili su joj uvojci crvenkaste kose; odjevena je bila u modrikastu suknju i crn struk obrubljen trošnim čipkama. Pred sobom je imala komad kruha i bocu vina i gledala bezbrižno k izlazu gdje su se tiskali radnici i supijani vojnici. Kad se počistila soba, došla se starica k ženi i nakašlje se dva puta, no žena je samo pogleda i vrati oči opet k vratima. Starica čekaše časak, a onda sjedne polovicom tijela na klupu prema ženi.

— Je l' te, putujete li i vi? — upita je tihim glasom, primorskom štokavštinom.

Žena slegne zlovoljno ramenima.

— Ja nijesam još željeznicom putovala, prvi put danas i, da vam pravo rečem, dovukao me taj crni bijes ovamo, a sad sam u brizi kamo ću. Pobjegla sam s drugim ljudima ovamo pred kišom, a evo mi je već sva pamet smetena od te vožnje i ove vike, pa ne mogu misliti gdje bih prenoćila. Rekoše mi da je ovo Zagreb.

— Da što bi bilo! — reče žena porugljivo.

- Jeste li i vi došli u Zagreb?
- Mm — promrmlja žena.
- Pa gdje ćete noćiti, veseli bili!
- Gdje? Ta neću na ulici!
- Imate svoju kuću — nagađашe stara.
- Ne mora čovjek imati svoju kuću ako će prenoćiti u krevetu! Kako to možete pitati?
- A, pitam, neuka sam (veseli!), nijesam vam još nikada bila u svijetu. Došla sam ovamo k djetetu, ali neću moći večeras k njemu... Rado bih se namjeriti na dobro čeljade da me uputi gdje bih prenoćila.
- Ta, luda ženo, noćite u gostionici!
- Da (veseli!), tako mi rekoše i kod kuće. A da mi kažete gdje bih našla tu gostionicu?
- Ima ih u Zagrebu sila! Baš mogla bih vas povesti i ja, ali morate platiti što prenoćite.
- Znam, moj Bože! Ali plati li se mnogo?
- U hotelu forintu i dvije...
- Za jednu noć! — prepadne se stara.
- Ako ćete spavati sa mnom, platit ćete kakve tri desetice...
- Hoću, kako ne bih, veseli bili! — prihvati stara radosno.

U kolodvorskim prostorijama gorjeli su već plinovi, a vani se hvatao sve gušći mrak. Činilo se da je prestalo kišiti.

- Predala sam na Rijeci i jedan kovčeg — sjeti se starica — u njemu mi novci i nešto robe, pa ne znam kako bih do toga.
- Imate li kakvu cedulju?
- Imam — reče stara segnuvši u njedra pa izvuče rubac kojemu je jedan okrajak bio vezan u veliki čvor. Starica razuzla čvor i postavi na stol rubac u kom je bila papirna forinta, nešto sitnih novaca i željeznička predatnica.
- Ovo će biti — pruži stara cedulju. Žena preleti pogledom predatnicu. — Jest ovo, ali kovčeg je težak, ima blizu dvadeset kila.
- Gle, kako znate! — snebivaše se veselo stara — toliko je vagnuo i u selu kad sam ga našem trgovcu odnijela, jer mi je obrekao izračunati sav trošak do Zagreba. On vam se razumije u te stvari, pismen je, nebore, pa mi izračunao učas da ću potrošiti osam forinti. Toliko sam svezala u rubac i evo mi ostalo još više od forinte jerbo nijesam trošila putem za hranu. A na što bih, kad sam ponijela od kuće glavu kruha i cio sir.

Žena slušaše nestrpljivo staričino kazivanje.

- Težak je, rekoh vam, nas dvije ne bismo ga odnijele u grad jer je daleko. Morat ćete najmiti služnika da vam to ponese.
- Za plaću? — dahne starica.
- Bome za plaću, ovdje vam nitko ne radi badava. Dosta je ako mu date četrdeset novčića.
- Četrdeset! A kod kuće sam za to platila čašicu rakije... Pa neka bude! — uzdahne stara i odbroji ženi novce.

Žena otiđe izručivši starici da joj čuva vino dok se vrati.

Prošlo je i četvrt sata, ali žena se ne vraćaše. Starica se ogledavala upitnim okom oko sebe, a časkom bi se zamislila nekamo, katkad bi joj se oteo iz prsiju uzdah, pa bi prinijela k očima čist, pravilno složen bijeli rubac i otrla suzu koja joj je navirala na oči...

U čekaonici miješali se uvijek svakakvi ljudi, a vani se čuo šum i zviždanje vlakova koji su dolazili i odlazili. Prođe pola sata, prošao i čitav sat, al neznane žene s kovčegom nije bilo. Starica je nekoliko puta ustala i pitala za stranu ženu i kovčeg. Nekoji prodoše mimo nje bez odgovora, a nekoji slegoše ramenima: — Ne znamo.

Dugo je već vremena prošlo, a starica se počela uznemirivati i nije si već mogla naći mjesta u toj sobi. Htjela bi bila izići, no sve se plaho obazirala k stolu gdje joj je žena ostavila na brizi svoje vino. Napokon izađe bojažljivo. Opazivši dugačak hodnik, činilo joj se da je tuda i došla, pa pođe bojažljivo naprijed. I tu se komešalo svakojako ljudstvo, sve je hitjelo i žurilo se i tiskalo se kao u njezinom selu kad se što neobično dogodi. Starici bude tjeskobno među tim stranim svijetom, spopadao je nekakav strah, i gotovo je požalila što se uputila sama tako daleko od svoga sela. Bila bi se najradije vratila taj čas, da joj nije bilo pomisli na dijete radi kojega je putovala ovamo... I tu je pitala ovoga i onoga za ženu i kovčeg, ali, kao i prije, netko mučao, a netko odgovarao kratko: Ne znam. — Napokon se našla neka bolja duša koja je uputi u skladište gdje se izdaje putna prtljaga. Tu zijevahu na klupama željeznički služnici, a kad ih starica upita za svoj kovčeg, zahtijevahu od nje predatnicu.

— Ta dala sam je nekoj ženi — reče stara — bit će više nego ura.

— Kakav je bio kovčeg? — upita jedan.

Stara začne opisivati kovčeg naširoko izvana i iznutra.

— Gdje ste ga predali?

— Od kuće ga nosim, iz Podgorja, a platila sam za nj željeznicu na Rijeci jer mi rekoše da će ravno sa mnom u Zagreb.

— Sjećam se — reče napokon služnik — da je neka žena digla takav kovčeg.

— A kud je s njim (veseli!) — upita stara življe.

— Ne znam.

— Poznajete li ženu?

— T' — cmokne služnik jezikom.

Starica kao da mu nije vjerovala. Kako on ne bi poznavao ovuda ljudi kad je uvijek u Zagrebu! U njezinom kraju nema na tri sela daleko čeljadeta koje ne bi poznavala u glavu po imenu i plemenu.

Sad uputiše staricu k stražaru. Po cijelom njezinom pripovijedanju bilo je stražaru jasno da se starica namjerila na onakovu ptičicu za kakve nema policija u velikim gradovima dosta očiju da ih uvreba.

Sve propitkivanje i traženje bilo je i sad uzalud. Stražar nije saznao o ženi ništa nego što mu je znala kazivati sama starica, a kud je nestalo neznane žene s kovčegom, nije mu znao nitko ni natuknuti. Sve što je mogao uplašenoj starici pomoći bilo je to da ju je odveo u neku krčmicu u gornjoj llici, gdje je starica, umorna od putovanja, svu noć tvrdo prospavala.

Prva staričina misao kad se zorom probudila, bilo je ono dijete — pa kovčeg. Stražar joj je obećao da će se nepoznata žena potražiti, a starica uzalud umovaše kud li je samo mogla s njezinim kovčegom.

Mahom saznadoše i ukućani staričinu nevolju, i svi su tvrdili da je to bila neka tatica, i čudili se starici kako je samo mogla povjeriti kovčeg nepoznatu čeljadetu, pa na kolodvoru gdje se stječe toliko svijeta.

Napokon je vjerovala i sama starica da joj je kovčeg ukraden.

— Ah, nije mi puno za robu — jadicovaše stara — ali novce mi odnijela, a sama sam u tuđem svijetu.

— Puno novaca? — upita je krčmarica.

— Ma, nebore — uze stara šapćući — morala sam u Zagreb... Mi vam nemamo toliko novaca, otkud u našem selu novci kad se cijelo selo, prosti bože, tepe svijetom po prosjačiji. Imam komadić vinograda, pa sam prirod prodala naoko našem trgovcu za trideset forinti. Osam stisnula sam ovdje u rupčić, a dvadeset i dva sakrila među prteninu u dno kovčega da se ne opaze ako bi tko otvorio. A potražiti ću je, možda se nađe čeljade koje ju poznaje.

— A, tražite — zavrti krčmarica sumnjivo glavom jer se nije drugo dalo ni reći.

Vani je međutim kišilo, voda je upravo lijevala iz nabreklih oblaka. Starica pokuša nekoliko puta izaći na ulicu, ali kako bi na to vrijeme, pa u velik grad gdje je još nije bilo! Čuteći se posve tuđa i osamljena među tim stranim ljudima, sjedne starica u kut krčme i zamisli se prezajući plaho pred svačijim dolaskom, ugibajući se ponizno svima i priprava uvijek da priskoči i pomogne svojim rukama u krčmarskom poslu.

Dok je starica tako čekala, otvore se naglo vrata male krčme, a unutra uleti cijela četa mladih ljudi koji su otresali kišnicu s promokloga odijela. Bili su đaci; po nabreklim im očima, blijedim licima, a i po razgovoru dalo se vidjeti da je to na okupu noćasnje društvo koje se zaletjelo amo pred plahom kišom.

Mladi ljudi posjedaše oko stola, naručiše vina, i obijesna im narav provali brzo veselim razgovorom i pjesmom.

Starica ih gledaše dugo, prateći svaku riječ đaka. A najednom se digne, pođe k đaćkom stolu i sjedne na klupu do mladoga čovjeka, koji je iznenađen kao i cijelo društvo gledao šuteći staričinu smjelost.

— A što biste vi rado? — upita je napokon polu smijućke, polu srdito.

— Baci je k vragu! Ne vidiš li da je pijana! — javi se neki drugi đak.

— Nijesam, gospodo (vesela bila!), ni vidjela vina... Oprostite, tuđa sam u ovom kraju, a besjeda ovoga gospodina zanosi na našu primorsku.

— Odakle ste? — upita je susjed.

— Iz Podgorja.

— Otuda dolaze samo prosjaci.

— A da, gospodine, naš kraj sami je prosjak.

Đak odmjeri bolje staru i uvjeri se da nije pijana, a ne putuje po svijetu ni prosjačijom.

— Došla sam u Zagreb — nastavi starica — da pohodim dijete... Reče mi ona služavka da ste đaci.

— Jesmo — potvrdi joj susjed.

— A što ćete biti kad svršite škole?

— Sve sami suci i fiškali!

Starica kimaše glavom.

— Takve je škole učio i on... — reče iza stanke više za se pa uzdahne duboko.

— A tko je to?

Stara preleti okom cijelo društvo. Činilo se da se boji reći što je naumila. Iza dulje stanke otvori usta:

— Nije mi sin. Ja sam bila u njihovoj kući (da oprostite!) služavka. Ma ne služavka — popravi brzo stara — držali su me u kući kao svojtu. A kako i ne bi? Majku sam mu svojim prsima othranila, a njega na krst nosila, oboje je prije prozvalo moje ime nego materino. Kad mu je otac umro (a naglo je svršio, Bog mu dao duši lako!), preselili su se u Zagreb. Učio je škole kao i vi, htio biti sudac kao i vi, ali ne znam kako je došlo, otišao k pošti i imao veliku plaću. Sve sam se spremala da ću k njemu (volio me je oduvijek kao da sam ga rodila), ali uto — — staroj se stale tresti usne, a onda joj provališe na oči suze.

— Nu što? — upitaše je đaci.

— Za-tvo-ri-li su ga! — — promuca starica.

— Bit će ovako! — zaokruži neki đak prstima namignuvši na ostale. — A kako se zove?

— Ernest Lovrić...

— Znam — dosjeti se neki đak. — Evo optužnice, jučer se počela protiv njega konačna rasprava radi pronevjerenja i patvorenja potpisa na mjenicama.

Zatim izvuče iz džepa novine i čitaše naglas optužnicu protiv Ernesta Lovrića kojom ga državno odvjetništvo optužuje radi zločinstva prijevare i krađe.

Starica slušaše napeto svaku riječ, dok nije đak spustio novine prekinuvši nabranje raznih slučajeva sa »i tako dalje«.

— Zar on da je to počinio? Ernest?!

U staričinom glasu i njezinim očima bijaše toliko nekakva neizrečena izraza pomiješana od straha i boli koja je provaljivala gotovom grožnjom na njezine oči. Đaci mučahu, nijedan kao da se nije usudio potvrditi njezino pitanje.

— Nije to Ernest počinio! — usprotivi se starica odlučnim glasom. — Kako bi! Krasno ono dijete s milim očima i zlatno rudastom kosom kao anđelak. Otac mu je bio pošten i mati iz gospodske kuće... ta, gospodo, kapetanska kći!

— Svejedno — reče neki đak tvrdim glasom — svejedno čiji bio da bio, ako je počinio čim ga okrivljuju, ne fali mu sedam, osam, možda i deset godina. Zakon sudi svima jednako.

— Ali on nije kriv! — digne starica glavu.

— Bolje bi da nije, ali jest: o tom se govori u Zagrebu na sav glas. Trošio je, kartao, uzdržavao ljubovce; plaća nije dotjecala, pa je segnuo u državne novce i potpisivao tuđa imena na mjenicama.

— Zar to u Zagrebu govore? — upita starica drhtavim usnicama.

— Čuo sam od onih koji ga poznaju. A velite da vam nije rođak: pa što vas stalo! Kriv je, neka trpi! Najmanje pet godina, velim vam.

— Da me nije stalo!... Pet go-di-na! — Staroj se točile nemirno oči, nekakva staklena boja davala je tima očima strašan, divlji izraz. Neko je vrijeme sjedila mirno kao ukočena, a onda je prevlada plač, i stane ridati naričući kao seoske žene kad oplakuju mrtvacu.

Sad se primakla k stolu i krčmarica pa, sažaljajući staricu, pripovijedaše đacima kako su je okrali. — Prvi put vidjeti čeljade — reče krčmarica — pa joj povjeriti kovčeg!

— To je baš dokaz da je sirota poštena — stane dokazivati neki stari đak, a nekoji opet držahu da je dosta tih suza koje su kvarile nastavljenju noćasnju veselicu.

— Gospodo — reče staričin susjed — ja se baš ne držim mnogo Svetoga pisma, ali staričin udes ganuo me je. Doista da je poštena i da je dobra srca, a nije bogata, ta ja poznajem onaj primorski kraj gdje neće ni trn da raste. Ta čuli ste je kako je sama rekla: Naš kraj sami je prosjak. Pobacali smo toliko novaca, pa hajde da pomožemo starici. Ja dajem forintu, a vi po volji.

Nekoji od mlade gospode segnuše mahom u džep, neki protestirahu prigušenim glasom, a neki se podsmijevahu, no svak dade ponešto. Krčmarica se pridruži i obeća da se može stara, dok bude u Zagrebu, kod nje hraniti i noćiti bez plaće.

II.

Kad se starica uputila kud će poći da vidi »jadno dijete«, pođe na ulicu. Njoj se činilo da je njezin Ernest nedužan, da je to samo čudan slučaj, neka grozna laž, ma strašan san i ništa više. Kad ga vidi u zatvoru — ma ne, ne! Oh, kako će ga opet jednom zagrliti, kako će ga gledati onako lijepa, uzrasla, ohola — pa da, Ernest je ipak velik gospodin, ne postavljaju se u Zagrebu tek kakvi god u carsku službu. Poći će sucima, samo hoće li im znati reći tko je Ernest, kako je to bilo drago dijete, kako je bio dobar, kako je plakao kraj odra svog oca, pa on da bi — ukr...! Bože sačuvaj! — prekrsti se starica i pođe ulicom.

Sad se opet sjeti svoga kovčega i one žene. Ulicom je prolazilo mnogo svijeta. — Odakle samo dolazi toliki svijet! — čudila se stara popostajući svaka tri koraka. Nije moguće da nije nitko od tolikoga naroda vidio ženu u modroj suknji i crnom haljetku. Nekoje nagovori, ali uzalud. Sad bi zavirila i u dućane, ta bogzna možda upravo ti ljudi poznaju ženu. Ali nitko, baš nitko nije znao za nju. Bože moj, uzdahne napokon starica, kako samo živi taj svijet kad jedno drugo ne poznaje. Kako će je onda ona naći! Oh, imat će godinu dana pripovijedati kod kuće o željeznici, o toj ženi, o đacima i o ljudima u velikom gradu, kako prolaze ulicom kao u procesiji, a jedno drugomu nepoznato, jedno drugo i ne pogleda a kamoli da bi pozdravilo.

Što je dalje išla ulicom, zaboravljala je sve više Ernesta i kovčeg. Ulicom brzale kočije, rušila se teška kola, sve više vrvjelo svijeta, a istom te kuće, pa ti dućani! Najednom stane, zalomi od čuda rukama i usklikne na sav glas, a najbliži prolaznici gledahu smijući se dobroćudnu staricu koja je s djetinjom radošću i čudom motrila dva psa upregnuta u malena kolica. Bogzna dokle bi starica pratila bila to čudo da nije iz druge ulice dolazila četa vojnika, a pred njima igrala glazba. Stara stane, sto prolaznika zapelo o nju, ali ona nije osjetila nikoga. Takova šta nije još vidjela! Gospoda u zlatu jašu na konjima, pa onaj veliki bubanj, pa toliko vojnika, sve baca u isti čas noge kao da su im na jednoj uzici povezane. Moj Bože, ta to bi čovjek gledao i slušao gladan i žedan!

Raznoliki prizori u gradskim ulicama svladaše staricu posvema, i ona nije više mislila ni na Ernesta ni na kovčeg. Dugo je išla i napokon stala samu sebe pitati: A kad će biti kraj tima kućama i ulicama? Pa pođe opet dalje, htjela je ići brže da se ne zaustavlja nigdje. Najednom se stvori na velikom trgu, i gle, veliki Bože, silan konj nasred trga, a na njemu čovjek digao uvis sablju. Već ništa nije vidjela oko sebe, nije znala da s brzih kočija viču na nju i psuju što se ne ugiblje; ona je ravno išla k tomu čudovištu. Kad se stvorila kraj ograde od spomenika, odahne i zagleda se u konja i čovjeka. Činilo joj se da će sad konj poletjeti i stropoštati se na zemlju s junakom.

— Što je ovo (veseli bili!)? — upita nekoga prolaznika.

— Ban Jelačić — odvrati joj on kratko pa pođe svojim putem.

Starica se stane sjećati: gle, gle, to je taj što je i njezinoga brata vodio na vojsku, što su ga čekali a nikada ga ne dočekali. Čuvstvo pobožnosti i straha obuzme staričinu dušu, sve nehotice prekrsti se pred spomenikom pa okrenu desno obazirući se k mjedenomu konju i junaku i sve sama sobom šapćući: Moj veliki Bože, šta su sve izmislili ljudi!

Nakon duga hoda i propitkivanja nađe se napokon pred sudbenom palačom. Kad je ušla unutra, vukla se hodnicima, i činilo joj se kao da je stupila u veliku crkvu. Oh, samo da nijesu te kuće tako velike! U njihovoj općini lako je: stupiš u kuću, pa znaš umah da je s desne strane načelnik, a s lijeve bilježnik. A ovdje — smiluj se, bože! Niti znaš kud ideš, niti znaš komu ćeš poći! I tu je bilo puno svijeta, vjekovito miješanje ljudstva, nekoji uzlazili, nekoji silazili, jedni išli desno, drugi lijevo — ma gotov sajam u toj kućetini! Mnoge je nagovorila uvijek istim pitanjem: Znete li (veseli bili!) gdje bih našla gospodičića Ernesta Lovrića — ali uvijek isti odgovor: Ne znam! Takovih odgovora čula je najviše otkad je došla u Zagreb, a njezina pamet nikako nije mogla dokučiti kako ti ljudi zajedno žive a ne znadu jedan za drugoga.

Napokon se namjeri na »dobru dušu«, sudbenoga podvornika, kojemu je godilo da ga stara uz smjernu poniznost zove gospodinom. On je znao da Ernest sjedi na optuženičkoj klupi; čini mu se da je već pukla i osuda, ali pravo i jasno nije znao ničesa. Kad mu je starica utisnula u ruke dvadeseticu, odvede je u pokrajnu sobicu i obreče doći po nju kad se bude moglo govoriti s poglavitim gospodinom. Strpljivo čekaše na to stara, sjedeći na stolcu s kojega se nije usudila podići. Iza duga čekanja dođe isti podvornik i migne joj da pođe za njim.

Kad je došla pred suca, nakloni mu se smjerno, a on je stane »izuminjavati« odakle dolazi, je li u rodu s Ernestom, radšta ga pohađa itd. Starica odgovaraše kratko, ali zato nadovezivaše na svako pitanje kako je Ernest od dobre obitelji, kako je dobar i blage ćudi, kako ima zlih ljudi na svijetu koji mogu svašta na nj reći. Sudac joj nije dozvolio da govori po volji, i kad bi se starici pričinilo da je tek počela pripovijedati o Ernestu, prekinuo bi je: — Ta dobro, ali to vas nijesam sad pitao. — Ipak joj dade nekakvu cedulju i reče joj da se za danas smije zadržati kod Ernesta četvrt sata.

Od radosti da će zagrliti svoga Ernesta, bijaše i zaboravila da ga pohađa u zatvoru. Tek kad joj podvornik prišapnu putem da je Ernest osuđen na sedam godina tamnice, oćuti naglo u nogama slabinu kao da će se srušiti, a onemogućim tijelom prolazili joj mrzli mlazovi. Ljuta bol stisnula joj grudi, nije znala izustiti ni riječi, išla je za podvornikom kroz nekakav crni zrak koji se sterao pred njom. Tek kad joj rekoše pred vratima: — Ovdje je — zadrhta joj srce, ali u isti mah svlada je tolika slabina da se morala uhvatiti zida.

Kad su otvorili vrata, ugleda starica pred sobom polutamnu sobu; na sredini je bio stol, kraj njega stolac, na stolu prazna čaša. U tamnijem kutu bio je željezni krevet, a na krevetu polovicom tijela naslonjeno čeljade. Noge je spustio na zemlju, lijeva mu ruka visila niz bedro, a desnom podupro glavu zakopavši prste u bujnu, plavu kosu.

— Ernest! — vikne starica stisnuvši na oči šake.

Čovjek se početkom nije ni ganuo. Polako rastvori velike, plave oči i upre ih u staricu kao da se naglo probudio iz duboka sna, a onda se polagano uspravi na krevetu. Čovjek je bio mlad, pravilnih, vrlo lijepih crta, koje su se lagano gubile u rudastoj, plavoj bradi. Po blijedoj boji lica i tamnim obručima oko očiju vidjelo se da je taj čovjek mnogo trpio.

— Barica! — šapne nakon što je dugo staricu motrio, a onda smrkne zlovoljno lice i okrene se od starice k prozoru.

— Er-nest! Dijete! — klikne opet starica glasom punim boli, pa se zaleti k mladomu čovjeku, klekne preda nj i obujmi mu rukama noge.

Časak stajahu oboje kao nijemi, a kad je starica podigla zaplakane oči, pokrije i mladi čovjek rukama lice i stane tiho jecati.

— Barice, po što si dolazila! Ja sam ubijen! — Glas mu drhtaše, a tijelo mu se savijaše kao da će klonuti k zemlji.

— Reci, što bih radila da te spasem? Imam još cijelu stotinu prištedenu za koju nitko ne zna, imam krčevinu... reci brzo, znaš da ću sve dati za te.

Mjesto odgovora zarida mladi čovjek jače, a starici se činilo da će joj pući srce.

— Znam da nijesi kriv, pa ako i jesi kriv... ta mlad si, moj Bože! Ići ću do cara, samo me ti uputi! Znaš da sam neuka, ali učinit ću sve da te spasem.

Mladi čovjek spusti se do žene, ogrli je živo i nakon duga zagrljaja šapne joj kao onemoćao:

— Barice, moli se za me, ja sam mrtav za ovaj svijet...

Četvrt sata projuri starici kao jedan čas, dok se Ernestu činilo da je starica već davno tu.

— Još riječ! — moljaše starica stražara, ali Ernest je lako protiskivaše k vratima i jedva otme ruku koju mu je starica cjelivala, kukajući kao u ludilu.

— Ernest, moje dobro dijete!

Kad se Barica vratila u krčmu, povuče se sama u sobu i opetovaše u pameti sastanak s Ernestom. Ta ništa si nijesu rekli. Ubijen je, kukaše stara, sâm kaže da je mrtav za ovaj svijet!... A zar mu se ne bi dalo pomoći? Ta car je najveći gospodin i najviši sudac — pa zašto ne bih k njemu? Samo novaca da joj je imati, puno novaca, doista bi ga spasila! Ovako s praznim rukama — kamo će?

Starica se zamisli, njezine se oči svezale samo s jednom piknjom, oko piknje vrtio se taman kolobar, a sred kolobara skočile bi nekakve kvake sad crvene, sad tamne, sad zlatne — ta to su numerice na koje se dobiva silan novac!

Uto pokuca netko oštro na njezinim vratima, a starica se prenula kao da je stojeće bila usnula.

Bio je to gradski stražar koji joj javi da se ulovila tatica s njezinim kovčegom. Rekao bi da je starica slabo marila za to. Samo je molila da je ne suoče s taticom, jer ne bi znala kako će joj pogledati u oči...

Bilo je pred noć kad se Barica vratila u Podgorje. Čim je barka pristala k obali, poteče stara u svoju kuću, jedva pozdravivši susjede koje su se više radovala pripovijedanju nego darovima što ih je dobra Barica donijela iz Zagreba. I jedno i drugo čekale su bada-va — barem prvu večer. Barica se zavukla u kuću, a kad su nekoje došle i na vrata, ne mogavši odoljeti provali svoje izvjedljivosti, morale su se vraćati u gotovoj očajnosti, jer se od Barice nije dalo izvući ni cigle riječi.

U noći se spustila za mjesecom bura, prava zimska bura, tresući malenim kućicama u selu kao da će razvaliti krov i pobrati u more sirotinjske stanove. I posljednja luč utrnila u selu, samo u Baričinoj kući vidjelo se svjetlo kroz maleno mutno okance. Pred slikom Matere Božje klečala je Barica, upirući u sliku oči iz kojih je sijevala živa vjera. Dugo je klečala starica, a onda sjedne k stolu i nabroji devedeset zrna graška. Zatim stane ređati zrnje, slagati svakojake slike i križeve, pa brojiti i brojiti, ali činilo se nikako nije mogla odbrojiti što je željela. Premetne nekoliko puta zrnje, zatim se zamisli i upre oči u strop

kao da je tu u jednoj točki skupila svu svoju pamet. Najednom stane se točka micati po stropu; velika, crna piknja pružila dugačke noge i pomicala se k starici. Kad je došla vrh njezine glave, stane i povuče tanke noge k debelomu tijelu. Starica gledaše i gledaše, vihor potrese kućom, a i stara se sva stresla, cijelim joj se tijelom prelio mrzao val.

— Pauk! — šapne starica, skoči sa sjedala i izleti iz kuće. Boreći se s burom, dođe k prvoj kući. U kući je bio mrak, sve mirno, ukućani spavahu. Starica udari nekoliko puta kamenom o vrata, a iza duga lupanja javi se iznutra nečiji glas.

— Otvorite — reče stara — ja sam, susjeda Barica.

Na vratima ukaže se čovjek s uljenicom u ruci, tarući gola, kosmata prsa:

— A što vas nosi u ovo doba?

— Je li vam dijete u kući? — upita stara držeći se čvrsto za vrata.

— Eno spava.

— Probudite ga, nešto će mi napisati, ali još večeras.

— Sada u kasnoj noći?

— Mahom sad, mora biti!

— Anu! — slegne čovjek ramenima i dovede k starici desetogodišnje dijete koje je trlo pospane oči.

— Sinko — reče stara dječaćiću kad su se vratili u njezin stan — narezat ću ti devedeset cedulja, a ti ćeš napisati na njih brojeve od jedan do devedeset. Hoćeš li znati toliko?

— Eh, znam, ako ćete, i do hiljade!

— Pa dobro! Ali da nijesi nijednoga izostavio!

Stara rezaše male ceduljice, bacajući svaki čas oko na pauka koji je na stropu mirovao. Nakon duge radnje odloži dječaćić olovku:

— Gotovo je.

— Jesu li svi?

— Svi!

Sad pođe stara po lonac i saspe sve cedulje unutra, okrenuvši pisanu stranu k dnu.

— Vidiš li, sinko, onoga pauka?

— Vidim.

— Dohvati ga pa ga metni amo u lonac.

Dječaćić skoči na stol, pograbi pauka i strese ga u lonac, a stara brzo prekrije lonac rupcem i sveže čvrsto oko oboda pa se obrati k malomu:

— Zorom da si opet došao, a sada laku noć!

Starica sjedne i gledaše u lonac. San joj nije htio na oči, sva njezina pamet vrtjela se po tmici toga lonca gdje se šetao zaslužnjeni pauk po napisanim numericama.

Samo tri brojke koje će donijeti silu novaca, a kad bude imala novaca, lako će obredati sve suce, a ne budu li pomogli oni — i samoga cara!

Koje će biti te tri numerice? Tri je ona zamislila, tri tužna broja, tri svjedoka žalosnih dana njezina života. To su numerice: 25, 13 i 7.

Bila je dijete, curica od kakovih petnaest godina, kad je premjestilo pokojnoga kapetana Pavelića u svetojursku kumpaniju. Djece još nije bilo, pa uzeše nju u kuću da pomaže kapetanicu u domaćim poslovima. Bi reći da su je bili mahom zavoljeli. Došla je neuka,

nije se znala ni okrenuti u kući, a gospođa je strpljivo putila i učila, i već za koji mjesec razumjela se u sve što joj je bilo raditi u kapetanovu kvartiru.

Dobra je bila tadanja mladost, drugačija nego danas kad djeca rađaju djecu. Kako je ona bila nepokvarena! Dugo nije razumjela nekoga potčasnika koji ju je oblijetao samo kad je od službe mogao. Tek jednom prišapne joj u uho da je voli, a ona sva porumeni i odleti istužiti se kapetanici jer je mislila da su te riječi bile velik grijeh. Kasnije — ne zna ni sama kako se to dogodilo — slučio se nesretan čas, što li? Ali što! Ona nije bila nikad nepoštena.

Isprosio je zoran momak, mornar Nikola, i koliko je god bilo kapetanici žao da će izgubiti dobru Baricu, toliko se veselila njezinoj sreći, jer je Nikola bio dobar a jak na kući, pa namislio bio kupiti i svoj brod. Sve je bilo spremno za pir, sve gotovo da se prve mesopusne nedjelje vjenčaju. Dva dana pred Božićem ukrca se Nikola sa još jednim dječakom u barku, da sa školja doveze vino za pirovanje. Na odlasku nije ga ni vidjela, bio je to prvi dan njihova poznanstva kad mu se stidjela doći pred oči. Na sam Badnjak udari silna bura, da su dimnjaci padali s krovova a drvlje nosila bura po zraku kao pero. More bjesnilo kao da će raznijeti sav kraj. Voljela je Nikolu, lijep je to momak bio, a sada kad mu je darovala sve svoje i zagrlila ga kao zakonitoga muža, sad je osjetila tri puta jače vez koji ih je spajao u čvrstu zajednicu. Svnu noć rušilase bura i šumilo more, svnu noć molila je za sretan povratak Nikolin. Tekar u zoru primirio se živi bijes. Na dan Božića, bilo je još rano jutro, dovezoše školjaci barku, a u njoj mrtvoga Nikolu. To je bio najcrnji dan njezina života — upravo 25. prosinca.

Plakala je i plakala, i tek kad se nakon tri mjeseca primirila i stala poimati da mora poboljeti nesretni udes, osjeti da će biti mati. Sam Bog znade kako nije onda skočila u sinje more. Pobjegla kriomice kući i, kloneći se od svijeta, porodi žensko dijete. Samo dva mjeseca uživala je materinju radost; dijete je dobilo grčeve i umrlo. Tad poruči po nju kapetanica, koja je u isto vrijeme porodila curicu kad i Barica, da joj svojim prsima othrani dijete, jer je kapetanica bila slabih prsiju. Barica se povesele pozivu, tim više što je čula da je kapetan Pavelić premješten opet u gornju Krajinu. Tamo je ne poznaju, a ovdje drži svatko njezinu ljutu bol pogrdnom sramotom.

U kapetaničinom domu opet se Barica preporodila. Svnu svoju ljubav darovala je curičici, uživajući raskošnu sreću ljubeće matere kad bi se na njezinim prsima igralo ručicama dijete i smiješilo joj se nevinim očicama draže i milije nego rođenoj majci. Curičica bila je slabašna, često je pobolijevala, pa bi malo koja noć prošla da nije Barica s njom na rukama dočekala zoru. Ta nježna briga još je bliže stisla nevino srce djevojčice k dobroj Barici. U prvom pokušaju djeteta da nejasnim glasovima oponaša ljudske riječi, čula bi Barica jasno da dijete izgovara njezino ime. I kapetan i kapetanica vidjeli su dobro tu brigu, pa prepustili dijete posvema njezinim rukama, sve dok je uzraslo za školu. Ona ga je hranila, odijevala, lijegala i u plaču tješila. A i dijete bi dolazilo radije k Barici nego k majci: — Bare, daj kruha, obuci me, počešljaj me — s njom je bilo cijeli dan i samo u njezinoj sobi htjelo spavati.

Kad je curici bilo desetak godina, učio je otac njemački, a neki drug očev francuski. Nešto kasnije dođe neviđeno još u selo čudo — glasovir. Barica je sva u čudu gledala taj ormar, u kojem je bilo sakrito toliko svakakvih glasova. Kad bi seoski učitelj stao prebirati po tipkama, mislila bi koji put da je tu stotina svakojakih zvončića, a drugi bi joj se put pričiniilo kao da je unutra zatvoreno cijelo jato svakojakih ptičica. No katkad bi se Barica i ljutila na te novotarije, jer joj nije bilo po čudi što malu Milkinu glavicu — djevojčica je bila uvijek od naravi slaba — muče tim jezicima i tom muzikom uz koju bi prosjedila čitavo jutro.

Tako je prolazila godina za godinom, a nije se ni opazalo da dijete biva sve zloćudnije, svojeglavo, da joj je vrlo teško ugoditi u čemu. Blijeda djevojka prospavala bi veći dio dana, tužeći se često na glavobolju, umornost i slabost u cijelom tijelu. Koliko bi jada i žalosti stalo dobru Baricu kad bi djevojka po cijeli dan prosjedila i proležala sama u sobi, ne puštajući nikoga k sebi, a uzdišući na svaku ponudu sa žalostivim licem: — Ah, pustite me s mirom!

Milka je bila već djevojka za udaju, kad joj je otac, udaren od kapi, umro. U kući se nije puno žalila smrt staroga kapetana. Davno već bili su prema njemu ravnodušni, jer je i on stao zanemarivati kuću. U kumpaniji naime nije bilo toliko posta, pa se kapetan u starije dane bio podao piću. Malo-pomalo omiljelo mu je bilo vino i rakija toliko da ga je pukovnik nekoliko puta morao opomenuti neka čuva trijeznost barem onda kad stupi pred svoju satniju. — Malo prije nego što ga htjedoše umiroviti, pade mu kap.

Odsada se u kući češće govorilo o Milkinjoj udaji. Rođena mati manje je o tom razbijala glavu nego Barica. U staričinoj fantaziji (Baričino lice bilo već u četrdesetoj godini posve staračko) razvijahu se o Milkinjoj udaji čitave priče o bogatim princima iz dalekih zemalja: nije čudo, jer je Barica držala svoje gojenče ljepotom kakve nije daleko, a što je bila svojeglava i katkad do nesnosnosti opake ćudi, slagalo se to, po staričinim nazorima, posvema s gospodskim joj rodnom iz kojega je potekla. Ali drugi svijet nije sudio o Milki kao Barica. Držahu je razmaženom jedinicom; govorahu pače da je u tom slabašnom tijelu sakrivena zmijska zloba. Ni po ljepoti nije bila Milka ni izdaleka ono što je mislila Barica. Visoka, blijeda, boležljive, pepeljaste puti; crte joj na licu bijahu pravilne, moglo bi se reći lijepe, nos dugačak, ali oko mrtvo, sive boje i više tupa nego žalostiva pogleda. Već se primicala kraju i treća desetka godina od njezina krsta, ali prosca niotkuda. Samo jednom vidjela je Barica u kući domaćega trgovčića u novom, gotovo do peta dugačkom crnom kaputu, u crvenim rukavicama i s ogromnim modrim rupcem oko vrata. Posjet bijaše vrlo kratak, a trgovčić se žurio na odlasku, te se činilo kao da ga repovi njegova kaputa ne mogu stizati. Kad je Barica došla u sobu, nađe Milku tako naježenu, da ju je takovu vidjela samo u najvećoj napetosti njezine ljutite ćudi. Kapetanica kaza da je trgovčić bio u proscima, a Barici uskipi krv, i da ne bude kapetaničine riječi, bila bi drzovitomu kramaru nasred ceste iskopala oči.

Najednom se po selu prosuo glas da je Milku isprosio neki trgovac iz Primorja, bogat kao gavan. Gdje se starica pokazala u selu, propitkivahu je žene za bogata trgovca. Barica nije znala kazati ni riječ. Ukućani joj ne rekoše ništa, tek je slutila po kojekakvim pripravama u kući da se tu zbiva nešto osobita. Ta šutljivost, to nepovjerenje boljelo ju je u dnu duše. Svakakve ženetine u selu znale su izbrojiti na prste blago bogatoga trgovca, znale i dan kad će se Milka vjenčati, a ona, koja se spram djevojke osjećala toliko koliko i rođena mati, nije znala ma baš ništa. Tek jedne večeri prisile je k stolu (Barica se nije dala nikada iz svoje kuhinje), a Milka joj daruje velik, svilen rubac i reče da je zaručena s trgovcem Lovrićem u Primorju.

Željnije i izvjedljivije nego sama Milka iščekivala je Barica Lovrića. Sjećala se nekoga Lovrića u Primorju, no taj bi morao biti star kao i ona. Napokon dođe Lovrić, a Barica se nije prevarila u nagađanju. Bio je to čovjek vremešan, neuglađen ni govorom ni odijelom. Milka s kapetanicom dočekala ga lijepo, no dosta hladno, a ni Barica ne bijaše zadovoljna Lovrićem. Taj čovjek razorio joj zlatne kule što ih je gradila za Milku bogzna gdje, njezina nada morade žrtvovati sve mlade, lijepe i u sjaju odjevene prinčeve ovomu krupnom trgovcu, kojemu silesija debeloga prstenja nije mogla pokriti tuste i hrapave ruke. Bogat je — složiše se napokon svi ukućani, i ta riječ pokrila je kao tajanstven plašt sve ostale nedostatke što su se dali nabrojiti u Lovrićevoj osobi.

S malim mirazom donijela Milka Lovriću i Baricu, jer se stara kapetanica preselila k nekoj sestričnici, također časničkoj udovi u Lici. Bila je Lovrićeva sreća, barem za prvih godina bračnoga života, da je Barica bila u kući. Kako se brzo pokazala ogromna razlika između muža i žene u ćudi, shvaćanju života i svakidanih potreba, tako je među ta dva posve odijeljena svijeta bila posrednica i barem donekle izmirni duh Barica. Ona je tetušila oko Milke, a kasnije je bome znala i prekoriti, kad je vidjela da Lovrić od srca rado nadoknađuje svojoj ženici novcima sve ono što je njegovoj osobi manjkalo, ponajviše po zanemarenomu uzgoju. Lovrić je ljubio Milku, on bi se podao sav raskošnom blaženstvu kad bi grlio k svomu jakomu tijelu djetinje biće njezino; da smiri strašnu misao da bi ga taj stvor mogao iznevjeriti, nastojao ju je predobiti za se darovima i nježnim riječima, koje mu nikako nijesu pristajale. Već kratko vrijeme iza vjenčanja čuo je iz njezinih usta da ga je uzela radi njegova imutka, da joj je dosadan i da je gadan čovjek... On je osjećao zamašaj te osude od strane zakonitoga si druga i volio bi bio bogzna što podnijeti, bogzna kakav posao u trgovini žrtvovati, samo da ga u dušu ne ubodu onakove riječi, koje bi Milki izbjegle valjada samo u časovitoj razdraženosti njezinih slabih živaca. No bada-va je nastojao da drugi put predusretne takovu izjavu; koliko je god bio vješt trgovac i za svoj posao neobično pronicava duha, toliko je osjećao neizmjernu slabinu svoga duha, koji ga je pred ljubljenom ženom ostavljao na cjedilu. Stoga je hvatao druga sredstva, segnuvši u zalihu svoga srca koja je ostalomu svijetu bila zatvorena: silio se da joj bude dobar. Njoj za volju osuđivaše glupost i prostotu svojih suopćinara, njoj otvori sve svoje blago, njoj za volju uživaše u zavisti ostalih ljudi, koji su se divili skupocjenomu namješčaju kojim je Milka uredila svoje stanje, krasnoj kočiji i konjima koji su Milku vozili u grad, glasovima glasovira koji su se prvi put razlijegali u selu iz Lovrićeve kuće. Ona je imala svoj svijet a Lovrić svoj, a ta dva svijeta bijahu posve odijeljena, i to je Lovrića najviše boljelo. Kad bi se Milka protegla na divanu, oboljela opet radi toga što je Lovrić kod stola odviše ustima mljaskao, pijujući šmrkao ili ravno od posla k stolu s neopranim rukama došao, te sva uzdišući stenjala sa sudbine koja ju je donijela k tomu prostomu čovjeku, a u tako pust i dosadan kraj, uzdisala bi i stara Barica u sebi:

— Ah, nije taj čovjek bio za nju! — pa nastavila glasno: — Ali sad ne bi smjela plakati ni hukati, ta muž ti je, moj dobri Bože! E, dakako da je drugačije u kapetanskoj kući, ali bome ne manjka ni ovdje ničesa.

Nakon druge godine braka, porodi Milka muško djeteta. Staroj Barici koja je od dana do dana osjećala sve više neko teško nezadovoljstvo u Lovrićevoj kući, svanuše novi veseli dani. Istina, nije joj bilo po ćudi što se dojilja za dijete naručila čak iz Štajerske, što su svaka tri dana pohađali mater i dijete liječnici i babe sad s otoka Raba sad iz Senja; no sva sreća njezine duše vratila bi se s punom snagom kad bi uzela dijete na svoje ruke i čitala mu u očicama nešto lijepa i slatka što je nekoć doživjela i što joj je udes krutom rukom razorio, te je minulo kao kakav san.

Dojilja je bila dobra i mirna žena, slagala se i najradije družila sa starom Baricom, te je brzo nestalo Barici sumnjivoga pogleda kojim je isprvično dočekala dojilju. No dijete joj nikada nije prepustila posvema, dobroj se Barici činilo da bi to drago dijete propalo kad ne bi nad njim bdjelo i čuvalo ga njezino oko. Kad je dijete počelo slagati prve nerazumljive glasove, tvrdila je Barica opet da pokušava izgovoriti njezino ime; njoj se uopće činilo da to malo siročie nikoga ne pogleda tako ljubazno i milo kao nju, a istina je opet bila da dijete u ničijim rukama nije mirovalo i nikomu se tako veselo smiješilo kao njoj.

Jednoga se ljeta pomutila bračna sreća u Lovrićevoj kući toliko da je stara Barica letjela po kući kao bez glave i udušak uzdisala: — O moj Bože! o moj dobri Bože! — Milka bijaše naime zamislila da mora u kupke, i ništa bliže nego u Karlove Vari. Čitala je negdje o

tim kupkama, pa tvrđaše tvrdokorno da će jedino u tim kupkama ozdraviti i povratiti si mir i snagu koju je izgubila u tom primorskom gnijezdu.

Prvi se put usudi Lovrić uskratiti ženi njezin zahtjev, i to je bilo dosta da bude u kući plača, pa izmjenice nesvijesti i toliko vike te se oko Lovrićeve kuće vranila seoska svjetina pitajući šta se to zbilo. Lovrić vikaše: — Ne dam, ter ne dam novaca! — a Milka odvrćaše: — Idem, ter idem!

Barica bijaše izgubila glavu. Kad je došla k Lovriću, oblijevaše trgovca znoj po čelu. — Kakve vražje kupelji! Zar njoj nije pred nosom more kad ju je volja kupati se? Kud će mi nositi dijete... ta ona je poludjela!

Barica mu davaše pravo, pa pođe k ženi. — Milko, bome nije pametno poći na kupanje bogzna kamo, a mora eto pred kućom koliko hoćeš! — Milka udari nogom o pod, pozele ni u licu i stane najprije vikati sa svom žestinom, a onda se sruši na stolac, govoreći isprekidanim glasom čovjeka na umoru: — Oh, on će me ubiti! — Barica se sva uplašena povuče u kuhinju i vapijaše samo: — O moj Bože, o moj dobri Bože!

Milkina volja bijaše opet jača, i ona otputuje s djetetom u Karlove Vari.

— Gledajte, Barice — reče jedne večeri Lovrić — neću je kriviti, ali otkad je ona u kući, moje stvari idu naopako. Pa sada taj trošak! Ja, vjerujte, ne znam kako će se to napokon svršiti.

— Samo da nije dijete pavela na tu daljinu! Šta djetetu treba? Mala prehlada, moj bože i eto ti... nema ga! — doda Barica.

Godina za godinom prolazile, a za primorske žitelje donosila svaka manje dobra ali više zla. Koliko se dizala onamo Rijeka, toliko amo propadao Senj, a s njime cijelo Primorje, gotovo sve do Dalmacije. Što je s ovu stranu Senja najviše izdavalo, bila je šuma, ali i tu su došli strani ljudi, Bečlije, pa digli u velebitskoj samoći zidane kuće, sagradili ceste do mora, i što je prije sjekla i pilila ljudska ruka, rezala je sada mašina i ljepše i brže na čudo domaćega svijeta. Lovrić je bio među prvima koji je dokazivao da će samo slogom i najtješnjom zajednicom odoljeti tuđincu, koji je očiglece sjekao najljepšu šumu i pustošio krajeve gdje si prije u gustoći čovjeka čuo, ali ni na dva koraka ne mogao se s njime sastati. Ali tko bi složio te domaće ljude! Jedni se mrze već deset godina, jer su se posvadili za nešto što nije vrijedno lule duhana! Drugi neće, jer bi se s njime pomogao i njegov susjed, s kojim inače naoko prijateljuje; treći ne vjeruje četvrtome, peti se boji svakoga poduzeća, šesti ne pristaje na savez, ali ne zna zašto, sedmi je zadovoljan droptinicama što padaju s bečkoga stola — i svi skupa propadaju i gledaju mirno kako se Bečani obogaćuju hrvatskom šumom.

Ako je ikomu bilo do toga da uzdrži svoj posao, moralo je biti Lovriću. Malo je moglo biti kuća u cijelom Primorju gdje je toliko potrebe bilo koliko u Lovrićevoj. Sin mu Ernest primakao se posljednjim godinama gimnazijskih nauka, mati je odlučila da će ga na više nauke poslati u Beč, a Lovrićev sin nije bome bio ni do sada vikao da se hrani i odijeva tek kako. Lovrić je radio i mučio se kao kakav stroj, po nekakvoj navici, gotovo životinjskim instinktom, čekajući sved povratak starih dobrih vremena, i znajući od svih Milkinih odluka samo to da treba namaći novaca. Uostalom, slagao se s Milkinih nazorima o Ernestovoj karijeri i treći faktor koji je u kući mnogo odlučivao — stara Barica. Nije moguće da bi ista Ernestova mati mogla osjećati toliko ponosa i sreće, koliko stara Barica, kad bi se Ernest povratio o praznicima u roditeljsku kuću.

Bilo je u veljači. Ernest je polazio posljednju godinu gimnaziju i posjetio o mesopusnim praznicima roditelje. Bio hladan zimski dan, silan sjevernjak gomilao je preko cijeloga obzorja grdne, crne oblačine. Nad olovnom bojom uzbibanoga mora điskalo bijelo valov-

lje, a krajem se valjao vjetar kao da je pun gustih i tamnih para. Sa svih strana dizala se oluja za olujom, bio je to onakav zimski dan u Primorju kad te spopada neka jeza pred tajnim silama prirode, koje kao da će provaliti iz morskih dubina i grdnih oblčina što se valjaju mrtvim letom po nebu.

Cijeli dan lijetao je Lovrić nemirno k moru, vraćao se kući i pitao mornare kakvo je vrijeme. Danas je čekao svoj brod, kršten na čast njegove žene Milka. Nekoliko se puta uspeo na bliži brežuljak i, nadignuvši ruku nad oči, gledao u daljinu. Broda ne bijaše vidjeti. Kapetan Morović, mišljaše Lovrić, razborit je čovjek, neće se upuštati po takvom vremenu na more. Brzjavio mu je doduše da bi poradi trgovačkih posala morao stići danas, no ako je i pošao, Morović je pomorac koji poznaje more i vjetrove, pod njegovom je rukom proletjela Milka sto puta kroz morski bijes kao lastavica.

U noći probudi Lovrićeve ukućane silno lupanje po kućnim vratima. Brod se približio k obali, vjetrovi biju — ne zna se nikada s koje strane, a mrak je, jedva se vide dvije svjetiljke talasajući se sred mora. Sve selo diglo se na noge, svakoga zebe strah u toj ružnoj noći, gdje se vika mornara nadbija sa šumom vjetrova i pljuskom valovlja. Brod se primakao na pô milje k luci, ali čas udari vihor sa zapada i ponese ga novom silom k obali. S broda se čuo štropot sidra, brod se ustavio začas kao da se prenuo kod obale, ali se onda stao pomicati novom snagom ka hridinama.

— Dno je meko, sidro nije imalo gdje zapeti — kliknuše ljudi. Kroz mrak se čula vika i vidjeli ljudi na brodu gdje lijeću kao sjene, a začas zaori se mrakom strašan štropot. Brod se nasukao na pličini.

Kad se zorom odmakao mrak, bio je to žalostan prizor. Vitko tijelo broda kojim je kapetan Morović upravljao kao poslušnim blaščetom, bijaše potonulo. Nad morem provirivahu dva jarbola, a na krmi dalo se čitati ime broda. Bijaše to vidjeti kao grobnu ploču nad mrtvacem koji još diše.

Taj dan ostao je gorko upisan duboko u duši stare Barice. Lovrić bijaše kao bez svijesti, kraj njega je plakao Ernest, a Milka se povlačila po kući nijema kao sjena. Katkad bi starac otvorio oči, ali ne mogaše smoći ni riječi. Tek podvečer dozove ženu i sina i očitova im pred Baricom: — Vi nemate nigdje ništa, neka vas Bog čuva!

Uru kasnije bio je mrtav, od silne boli pade mu kap.

Taj strašni dan bio je 13. veljače — druga numerica kojom je mislila starica pomoći nesretnom Ernestu.

Lovrićevu kuću i većinu imutka rasprodaše vjerovnici, a početkom školske godine odselila se Milka sa sinom u Zagreb. Barici obrekoše da će je uzeti k sebi čim se nastane i osiguraju kakav stalni dohodak. Tako se starica morala rasti sa svojim Ernestom.

Svaki dan čekala je obećani poziv i svake zime odlučivala da će sljedećega proljeća putovati u Zagreb. Međutim, umre i Milka, a Ernest bijaše već prije napustio nauke i pošao u činovnike k pošti. Ni sada se nije odrekla starica svoje nade da će starost proživjeti kod Ernesta — ali uto joj dojavije odnekud da je Ernest radi prijevare u zatvoru. Sedmoga listopada pukne mu osuda na sedam godina tamnice, a stara upiše u dušu paklenim žigom i treću brojku.

Jedva je svanula zora kad je susjedov dječčić došao na Baričina vrata. Skinuvši oprezno lonac, odvijaše starica lagano vez, a kad je nadigla rubac, ispuzi pauk lagano na svjetlo.

Starica se nagne nad lonac. Tri brojke, upravo tri, prevrnuo je pauk! Starici drhtahu ruke. Lagano prinese lonac k prozoru, a ona i dječčić zaviriše unutra.

— Čitaj — reče starica dječaćiću, a mali zaviri dublje i reče glasno: — Dvadeset i pet.

— Dalje! Drugi broj!

— Trinaest.

Starica uzdahne tresući se na svem tijelu.

— Dalje — treći!

— Sedam.

— Sedam! Jesi li rekao tako?

— Sedam! Ta poznajem, sâm sam ih pisao.

— Još jednom, da se nijesi prevario! Koje su brojke?

— Dvadeset i pet, trinaest, sedam — opetovaše dječaćić. Starica zuraše u lonac, ne poznaje te brojke, ali bit će istina. Oh, koliko sreće može biti u ta tri broja koja su se krutim slovima upisala u njezinu dušu!

— Sad mi ih napiši lijepo da ih budu znali pročitati u Senju.

Bura je pršala na moru, barkom ni misliti u Senj, pa Barica nađe čovjeka koji je nosio za dva forinta u Senj na lutriju brojeve.

Jedva je dočekala nedjelju, ta moraju doći ti brojevi, svjedoci hude joj sreće u životu, koji će pozlatiti novom srećom minule gorke uspomene. Dođe nedjelja, dječaćić čitaše izvučenih pet brojeva — ali staričin ne bijaše nijedan. Opet ih ponese čovjek u Senj, tako druge, treće i četvrte nedjelje, ali starica svakoga puta sve više mučila svoju staru pamet zašto je došao broj šest a ne sedam, zašto dvadeset i četiri a ne dvadeset i pet! — Da je druge brojeve igrala, možda bi već bila dobila. Ali napustiti ih samo tako, opet se ne može — ta takvi su zapisani u njezinoj pameti, a zar nije i pauk prevrnuo upravo njih? Opet zaslužni pauka, ali nesretna životinjica radila bi sad previše, a sad premalo, jedanput prevrнула jedan, drugi puta dva, a treći put i deset brojeva. Kojih će se latiti? Starici se vrtjela glava od tih numerica, svu božju noć mučile bi je u snu, a svaki bi dan šiljala ljude u Senj, igrajući na deset cedulja. Ta na jednu će pogoditi! U nedjelju donijeli bi joj izvučene brojke — a svaki put ništa! Po dvadeset cedulja imala bi u ruci, na trima pogodila bi po jedan broj, ali nikada tri na jednoj! Opet zatvarala pauka i pitala san, i već je bila puna škrinjica tih cedulja, ali ništa pa ništa, a Ernest uvijek u zatvoru! Uh — ta kad će već doći te numerice! — Samo da njega spasi, ne bi već igrala na tu nesretnu igru, ta sam vrag miješa te lude brojeve. Svake nedjelje pretražila bi te cedulje, bilo bi ih dvadesetak, i akoprem nije znala čitati, poznala bi svaku na prvi pogled: Dvije su od njezina sna — na svakoj po trideset novčića; na druge dvije pometano je paukovih sedam brojaka — na svakoj po dvadeset novčića; na ovoj brojevi što ih je sanjala mežnjarica Kata — dvadeset novčića; na ovoj numere što su na crkvenim vratima — četrdeset novčića; ovdje brojevi što su nađeni na starom crkvenom zvonu — petnaest novčića; ova na brojeve pokojnoga župnika koji joj se u snu prikazao — deset novčića. A među svima nije nikad manjkala ona sa brojevima 25, 13, 7 i s uloškom od forinte! U staričinoj glavi rojili su se sami brojevi kao pčele u pčelinjaku, često bi sred noći ustala, pa da ne zaboravi brojke što ih je snivala, odbrojila bi na stol tri hrpice graška pa zorom poslala brojeve u Senj. Već je bila staričina ograda u rukama domaćega trgovca, u malu kuću duvao na pukotine vjetar i kapala kiša kroz rđav krov, već je starica zlatne i srebrne sitnice pozalagala i poprodavala, a njezinu pamet spopadao sve veći igraći bijes. Stalo se govoriti po selu da joj se pamet miješa, da govori sama sa sobom, a svaki dan vidjeli bi je u seoskoj crkvi pred oltarom Majke Božje; klečala bi, molila vruće i grčevitim rukama dizala k slici cedulju — oh, samo ova tri broja!

Vjenceslav Novak: Odabrane pripovijetke

Napokon nije bilo ništa, ni deseticu nije mogla skucati da je postavi na tri brojke koje će spasiti Ernesta. Ostarjela, pomućene pameti i klonula tijela prosila bi u gradu za krajcarak, a napokon nađoše je jednoga zimskog jutra ukočenu na senjskoj cesti. Smrznula se, a gubeći životnu snagu, možda je barem u ovom besvjesnom prijelazu iz života u smrt vidjela tri crvene brojke i Ernesta spasena.

Podgorske pripovijetke, 1889.

Nezasitnost i bijeda

I.

Iza svečanoga Te deuma¹ podijelile se školske svjedodžbe, a između svih đaka najviše su se veselili dvojica abiturijenata male, četverorazredne gimnazije u N. Jedan je sin udove pralje, a veselio se jer je još jedini »veoma dobar« red iz njemačkog jezika, koji mu je, redovito otisnut među same »odlične« redove svjedodžbu kvario, natjerao na »odličan«. Drugi je sin vrlo odlična gospodina, koji je dijeljenjem batina za Vojne krajine bio u ovom kraju strah i trepet malenu i veliku. Danas kao umirovljeni major uživa još druge dvije ugledne i unosne časti. Oženio se iz zahvalnosti kćerju svoga obrstara, koji ga je od kumpanijskog pisara digao do oficira — uzeo pristararu, taštu i razmaženu djevojku, koja mu je rodila jednoga sina. Taj sin nosio je danas, najveseliji uz sina udovice pralje, svoju svjedodžbu kući da se užije pohvala i darova kojima će ga obasuti tata i mama. A kako i ne bi! Nadobudni sin iznio na koncu četvrtog razreda svjedodžbu prvoga reda, a onamo mu profesori već četiri godine dodijavaju svaki dan dosadnom rečenicom: »Vi nijeste za školu...«

Udova pralja glačala je bijelo kao snijeg ruho kad je sin tiho i tobože nehajno stupio pred nju; ali sretni smiješak na njegovu licu nije izbjegao majčinu oku; nato reče punim i zvonkim glasom, koji je inače od same neprestane brige i truda zvučio nekakvim teškim i bolnim priglasom:

— Doista su ti gospoda dala dobru svjedodžbu... Misliš li da ti ja to na očima ne čitam? A meni, tepče nijedno, ništa ne govoriš...

— Samo »odlično«!... Ali znaš li još nešto? — nastavi dječak, a od same vesele uzbuđenosti izdavaše ga grlo.

Mati digne od posla ruke i čekaše piljeći u zaljubljene oči svoga jedinca.

— Imovina općina raspisat će stipendij, dvjesta forinta na godinu!

¹ Te Deum (lat.) – završna školska svečanost sa službom božjom pri kojoj se pjevala lat. pjesma Te Deum laudamus – Tebe Boga hvalimo.

— Ah! gdje će ta sreća tebe zapasti! — uzdahnu mati opet svojim skrbnim glasom, vična po ljutoj borbi, u životu shvaćati sve, što se nje ticalo, sa zle strane.

— A kako bi vi to znali! Ravnatelj će, znate, kad me je zvao u pisarnu da mu što prije molbenicu donesem, jerbo da... da je sva prilika da će stipendij mene zapasti.

— Uslišila ga mati Božja!... A da se komu poći preporučiti? Lijepa riječ vrijedi više nego napisana molbenica, to ti je uvijek pokojni otac govorio, koji je našim ljudima stotinu molbenica pisao, pa i na samoga cara. Naš major, on da je od prvih u imovnoj općini. Nešto je oštar gospodin... ali što zato? Pa gospodin župnik, pa načelnik; vidiš, danas ću tamo po rublje, pa ću reći gospođi... Zauzećemo se.

— Eh! Šta to sve! Vidite, ovo vrijedi! — digne sin ponovno uvis svjedodžbu; a šta vi govorite o preporukama, to je toliko koliko ništa. A, čini mi se, nekuda i sramotno.

— Zašto sramotno? Ta znam ja, bez dobre svjedodžbe opet ništa. Ali, vjeruj, neće biti zгорега. Samo ti lijepo napiši molbenicu, a ostalo prepusti meni. Misliš li da nijesam uz pokojnoga ti oca naučila, što će reći moliti gospodu i oblasti? Ti si još mlad, pa misliš da to sve ide glatko kao po dlanu! Gdje to!...

Mati stane obilaziti gospodu i moliti u istu namjenu za dan po tri krunice, a dječak sastavljaše pomnjivo tri dana molbenicu. Prvi je put pisao takav sastavak, a koga pitaše, svaki ga upućivaše drugačije. Jedan mu reče: »Šta tu treba pisati čitave pripovijesti! Recite: Zovem se ovako, evo mi svjedodžbe, i molim da mi se udijeli taj stipendij.« Drugi ga opet upućivaše tako, da bi po njegovu savjetu morao uistinu čitavu pripovijest o sebi i svojim roditeljima napisati. Napokon sastavi molbenicu u kojoj je napočetku spomenuo da je željan nastaviti u višoj gimnaziji nauke, ali mati, udova iza pokojnoga oca dnevničara, zaradi pranjem tuđega rublja jedva toliko da može prehraniti sebe i njega. A tad dođoše one stalne točke molbenice kako ju je učio sastavljati u školi. Ravnatelj odobri sastavak, onda ga lijepo prepíše i preda ga sada ne više sa samom nadom, nego s punim uvjerenjem da će raspisani stipendij biti podijeljen njemu.

I ravnatelj i profesorski zbor i svi u mjestu koji čuše za stipendij radovahu se udovi pralji i njezinu sinu. Nađe se u svakom mjestu po koja ovakva obitelj za koju se može reći da nema neprijatelja. Ova ljubav stječe se s pridjevom koji se općenito priznaje: Dobri ljudi! A da se taj pridjev steče tomu se hoće često ne toliko vlastite zasluge, koliko nekoga posebnoga prirodnoga dara koji svakoga osvaja. Taj dar nije svojina pojedinih stališa, a nalazi se koliko u siromašnim kolibama, toliko i u raskošnim palačama.

Onakvoga radovanja kakvo je obuzelo radi stipendije udovu majku i sina, nije dakako osjećao nitko. Mati kao mati živjela u svom djetetu. Ostala je pred deset godina udova iza dnevničara Mudrovčića, čovjeka vrlo darovita i okretna, koji je za onih »lijepih« vremena mogao lako i do višega činovnika dotjerati, da nije bilo mnogomu talentu prirodene — lakoumnosti. Ovoj pogrešci za volju upadao je u sve mane i slabosti ljudske i, dok su mu drugovi ulazili u činovnički stališ i sebe s obiteljima za budućnost opskrbljivali, služio je Mudrovčić svoj kruh dnevnicom, prisižući sebi u trijeznim časovima da je doba »metnuti pamet u glavu«. A u tim lijepim odlukama zateče ga smrt.

Sin Đuro baštinió je od oca inteligentne crte lica, jasno i živo crno oko i bistroću uma. Je li po majčinoj krvi, je li po skrbnom i trudnom odgoju njezinu — dječak se zarana podao ozbiljnosti, u kojoj nije bilo ni traga očevoj lakoumnosti. Dapače se kod djeteta razvijalo prerano za umne sposobnosti i čuvstvo dužnosti. Za nj nije bila nauka teret, on je vazda bivao u svom razredu prvi, a da nije znao kako je do tog došao. Svakoj se novoj stranici u knjizi veselio, da će popuniti onu često nesnošljivu prazninu što se otvarala pred njegovim duhom; svaku knjigu nosio je kući sa stalnom nadom da će u njoj naći onu kupu

napitka za kojim je stao u dječjačkoj dobi žediti njegov mlađahni duh, na koji su nesmiljeno odasvud poput silnoga roja navaljivala pitanja, koja se jednako ticahu prošlosti pred tisućama godina i budućnosti iza tisuća godina, kao što dolazahu iz središta zemaljskih i dubina morskih i dizahu se smjelo od jednog do drugog svijeta, što se njegovim očima prikazivahu tek kao sćušne, sjajne zvijezde na tamnom i beskrajnom nebeskom svodu. I već nije bilo knjige u učeničkoj biblioteci koju nije čitao i poznao, ali duh ne bijaše mu nimalo smiren, naprotiv žedaše sve više za jednom kapljicom onoga što bi smirilo dušu, što otvara kruti zastor s neumoljivim zapisom: Tajinstvenost i neizvjesnost... On je stalno držao da je znanost ljudska otkrila sve, da za nju nema tajne. Zato je vjerovao da će mnogoj tamnoj i zagonetnoj tajni prirode, života i iste vječnosti ući u trag po onim većim i učenijim knjigama viših razreda... A onda istom sveučilište! Kad bi se, hrleći svojom pameću po budućnosti, dirnuo misli da će u tom silnom i nedohvatnom mu jošte shraništu spoznaje i znanosti naći konačno jasno izloženo sve, što mu je sada s okrutnom neizvjesnošću mučilo duh, čisto bi ga od samih velebnih osjećaja uhvatila neka sveta zebnja. Tad bi osjećao kao da snazi njegova duha lagano iščezava težina i okovi tijela, i kao da se poput orla i još laglje diže visoko dok nije dohvatio daleku i visoku točku odakle se vidi sve...

Dakako da je u razgovoru sve ove osnove davno otkrio majci. Ona se veselila i na silu pritajenim ponosom pripovijedala po kućama kako joj sin ne mari ni za što, doli za knjigu; ali bila bi voljela da odabere što drugo; ta vječna težnja samo za knjigom i naukom ne vodi k ničemu! Najvoljela bi — u granici odrasla! — da bude Đuro oficir! Ali sirota, kad bi pomislila na sjajno odijelo i na moć koju je ovaj stališ graničarskom robu sa zatvorom i batinom utuvio, ne bi mogla a da se ne udari potajno u prsa, jer joj je bilo u duši kao da je s preuzetnošću uvrijedila ljubav i dobrotu Božju. Dakle, da bude svećenik, onaki dobri, uzorni svećenik kakvoga je ona pomišljala u skromnom seoskom župnom dvoru gdje se njezine ruke brinu za gospodarstvo, a njemu ostavlja samo dušobrižne posle, i već sada osjeća kako joj buji od sreće srce kad se seljani suznih očiju razilaze iz crkve ganuti prodikom njezina Đure. Ah, ovo bi bilo i na slavu Božju, ovo smije otvoreno moliti.

Sin u svom poletu, i ne misleći upravo nikada na imovna pitanja, nije pitao ni za što: a čime u Zagreb u viši gimnazij? Ali mati je na ovo mislila, i te misli mnogi je put razbodriše sred noći kad joj je trudno tijelo trebalo jošte najslađeg sna. Ovako ga je uza se prehranjivala, knjige, a gdjekad i po koji komad odijela, dobio bi u školi. Ali kako onda kad bude trebalo plaćati stan, hranu, knjige i odijelo — a čime? I nakon trudnih kombinacija izračuna da bi ipak, ako uskrati sebi ovo i ono, mogla mjesečno otkinuti kojih deset ili dvadeset forinta. Ah, neka mu ih, jer tko bi mu, zaboga, mogao uskratiti tu želju za naukom, kad u njoj živi sav. Samo da bude dosta! Sad se još čuti skroz krepka i čila, možda ga ipak još vidi sretna. A što ne bi dala za njegovu sreću! Uto dođe vijest o stipendiji. Sin preda molbu, a mati pođe k majoru, župniku, a svuda na divno umirenje jedan glas: »Da tko bi dobio, ako neće vaš sin!«

Primakne se konac praznika. Svaki dan imalo je stići rješenje. Sin življaše u jednakom zanosu da će stipendista u Zagreb, a mati nešto sumnjaše. Imovna općina držala je davno sjednicu, a nitko joj ne htjede reći da li je dobio ili nije dobio. Samo joj neki stari gospodin u uredu reče: »To će se sve pravo riješiti istom u Zagrebu.«

Jednoga dana dođe Đuro kući i nasloni se ramenom na vrata kuhinje, gdje se u oblaku sivog i rijetkog dima od lužije jedva razabirala njegova mati.

— Tko je to? Gle, ti, Đuro. A što si tu stao, ta izjest će ti dim oči.

Dječak stajaše nepomično na mjestu.

— Što ti je? — pođe mati k dječaku i zagleda mu se u lice. — Govori, tebi se nešto dogodilo! Meni ne možeš zatajiti.

Mjesto odgovora, brizne dječak u plač.

— Āuro, ne muči me! Govori brže što je bilo!

— Stipendij! — promuca sin.

Mati drhtne u svem tijelu.

— Što stipendij? — upita sada tišim, punim straha glasom; bojala se da će joj dijete potvrditi crnu slutnju što joj je na tu riječ sunula u pamet.

— Dobio... majorov sin.

Časak stajahu nijemi jedno spram drugoga. Sin plakaše, a mati se zagledala podbočenih ruku, i očima u kojima je bila sva bol, sva sućut i sve hipom razorene nade, uprtima u visoko, bijelo i glatko čelo svoga djeteta.

— A što sad? — upita prva mati.

— A što? On dobio, a ja ništa.

— Da kušaš moliti još jednom? — reče neuka mati.

— A! To se ne moli nego jedanput.

— Nije pravo! — reče mati zamišljeno. — Pa ne plači mahom — stade miriti dijete nakon stanke gledajući jednako bolnim i skrbnim okom njegove suze. — Možda bi mogao ipak u Zagreb, ta znaš da ću ja učiniti sve što mogu.

— Što ćete vi, siromašni ste! tko će vam dati?

— Ta vidiš, i sada živimo nas dvoje od tih mojih ruku. Raćunala sam davno da bi ti mogla davati mjesećno desetak ili dvadesetak forinti.

Dječaku se naglo razvedri lijepo lice.

— Eh, to bi bilo meni dosta, i kako dosta A vi, hoćete li moći?

— Kažem ti da hoću. No vidiš, a sad se lijepo smiri. Nijesam se u taj tvoj stipendij puno ni nadala. Gdje je to za nas! Znaš da gospoda ne daju lako takove stvari iz svojih ruku.

— Zbogom, majko! — reče sada sin brišući ostatak suza, a majka zaboravi začas svu trudnu skrb i gledaše, čisto blažena, kako je na lijepom licu njezina djeteta opet zasjao sretan smiješak.

II.

Premda je stipendij bio raspisan za siromašna i dobra ućenika ove općine, opet ga je dobio ućenik koji nije bio ni siromašan ni dobar. Sinu udove pralje pripadahu oba pridjeva, pa mu vratiše molbu. — Pa mati se nije puno tužila na ovo. Siromašni i neuki puk ne poznaje svojih prava, pa će slegnuti ramenima kada mu ih mimoiću, osobito s gospodske strane. A ni u javnost ne iznosi se rado ovakovo što; barem ne radi same stvari (svatko se boji zamjere!) nego najviše ako je bila posrijedi osobna ili politićka mržnja.

Mati se udova marljivo spremala na put u Zagreb. U svim tim pripravama i spremanju na put bilo je, dakako, glavno i gotovo jedino pitanje, oko kojega se sve vrtjelo, novac! Imala je dobiti već dugo nešto novaca za pranje od gdje koje činovniće obitelji u mjestu, ali tu se nije usudila izravno pitati, tek bi natucala naumice koliki trošak mora spremiti

za Zagreb. Gospođe joj povlađivahu, pače je i sućutnim glasom sažaljevahu, ali dalje ništa. Imala je na svom rovašu tetku Žefu, kumu Lizu, ujnu Baru i nekoliko susjeda; kod jedne bijahu urezani groševi, kod druge »cvancige«, a kod nekih i forinte — sve gotov novac što im ga je ovom i onom zgodom uzajmljivala; ali tko će, sudila je po kršćanskoj ljubavi, tjerati za dug sirotinju veću od sebe! A trebalo je Đuri odijela, trebalo knjiga, bez svih ovih sitnica koje ne ulaze u račun, a iznose gotovo više nego ono što najviše pada na um. I kad već nije bilo moguće složiti kraj s krajem, pođe u svoju škrinju i digne s dna ispod robe i rublja dvije srećke, u koje je pokojni Mudrovčić najviše nade polagao. »Od njegove smrti, već devet godina, leže tu, a u koju korist?« mišljaše žena. Znala je da ih je pokojni Mudrovčić iza sretno prokartane noći kupio za dvadeset forinti, pa kud bolje ako tko danas dađe za njih toliko. Šta je ona znala kako raste vrijednost ovakvih papira, kao ni to nije li koja od srećaka i s kakvim zgoditkom izdrebana. Ponese ih Židovu, a ovaj joj, tek što je prolistao u nekakvoj knjizi, isplati dvadeset forinti. Sad bijaše spremna za put i slijedeće zore u pratnji svih svojih kuma i susjeda dužnica sjede sa sinom na kola da se poveze do željezničke postaje.

Sve je bilo u Zagrebu lijepo; bilo se čemu čuditi, bilo što gledati i slušati, ali stan za Đuru! Gdje su samo našli na vratima cedulju, svaku u novoj varijanti hrvatske gramatike, udoše, ponudiše se i vratiše — jer stanovnici zahtijevahu više, nego je udova mati mogla plaćati. Već stadoše očajavati mati i sin, kad ih namjera namjeri, u gornjoj llici, pred nisku kućicu gdje se na širokim i trošnim vratima zibala o povjetarcu mala o daščicu pribita cedulja sa jedva čitljivim pismom: »Ovdje se primaju manji đaci na cijelu opskrbu.« — Mati i sin koji se već osjećahu nekako sramotnima što su uzalud na tolika vrata kucali, pogledaše najprije kuću. Što je dulje gledahu, rasla im više i nada, jer je na kući kazivao strmi i upali krov, drveni, davno neobijeljeni zidovi, i dva prozorčića na koja bi malo glavatije čeljade jedva ispružilo glavu — kazivaše to da se pod ovim krovom nije nastanila ni imućnija ni viđenija čeljad.

»U ime Božje!« pomisli mati, pa udoše naprijed u uzano i nečisto dvorište, onda u kuću.

Nadoše se u sobi dugačkoj, uskoj i niskoj. Ako je vani i pirio ponešto oštar vjetar, bilo je u ovoj sobi sparno i zagušljivo kao sred ljeta. Sred sobe stajao odugačak stol, a za njim šio i krojio žensku odjeću sitan čovječac, koji je došljake vrlo uljudno pozdravio i primio. Na tamnijoj strani sobe bila je do svakoga zida po jedna postelja, a između postelja velika zidana peć. Do prozora bila je treća postelja, a tu, kad se stala ogledati po sobi, opazi udovu ženu ispita, bolesna lica; ona je mirno ležala, ne brinući se nimalo za došljake. Spram vrata kočio se ogroman ormar, a do njega vođahu mala vratašca u kuhinju. Pod sobe bio je pun i prepun konaca i svakojakih odrezaka od robe. Ovaj bi nered ispričao majstor svakomu posjetniku time, što se samo rijetko smije pometati soba zbog bolesnice, koja se od dignute prašine guši i kašlje.

— Primate li vi đake u stan? — upita udova skromno krojača.

— Primamo! — odvratila jasno domaćin premećući konac među prstima:

— Ja imam jednoga. Možda bi ga u vas smjestila?

— A zašto ne? Tu mu neće manjkati ništa. Jestli ima do mile volje, uveče može ovdje uza me učiti, a za spavanje ondje mu je krevet. Još će dobiti i druga, biće mu zimi toplije. Nu kod nas je i bez toga toplo, gdjekada i previše; ovdje se, hvala Bogu, od zime ne trpi. A to je glavno: budi sit i neka ti je toplo! U tom je sve zdravlje.

— Istina — tvrđalaše nesvjesno udova.

— Prozor se, osobito zimi, ne otvara nikada. Tamo je u krevetu moja žena, već tri godine onako.

— Sirota! A gdje joj fali?

— Bog zna, biće prsa. Iskašlje toga kroz dan i kroz noć, pogledajte kako to samo izgleda oko nje, ali ja ne znam! Da joj je sam bijes ušao u prsa, već ga je morala izbaciti! Bila su u to vrijeme tri liječnika, kucali je i metali uho na prsa i na leđa, a ona se nikada nije tužila na boli u kostima, pa ništa! Čini se da nijesu nijedan mogli pogoditi bolest. Još jedan! Nije učio za doktora kao drugi, ali razumije bolesti više od svih. Šteta samo što ga čovjek ne može nikada uhvatiti trijezna. On je još najbolje rekao: »Dobro je što se znoji, jer nema bolesti koja neće izići sa znojem.« Metali smo oko nje sred najvručega ljeta ugrijane cigle, i to bi joj pomoglo da je mogla podnijeti. Ove ćemo zime opet. Zbog nje ne otvara se prozor nikada; jutrom se samo malo naloži u peći pa je dosta za vas dan i svu noć.

— A velite da ćete dobiti još jednoga?

— Taj je već kod nas godinu dana. Ali za sada neće doći, pobolijeva nešto i on na prsima, pa mi piše da će valjda još mjesec, dva, ostati kod kuće dok se ne ojača. Slabašno dijete, dan i noć visi na knjizi! Ja sam ga uvijek tjerao; nije to zdravo.

— Ah, takvi mi je i ovaj! Ne dajte mu, molim vas, jer što će ti sva ta nauka i mudrost, ako nijesi zdrav.

— To i ja velim. Ja držim đake već dvanaest godina. Bilo je, možete misliti, svakojakih, pa znam dobro što je đачki život.

— Eh, kako ne bi!

Časak ušutiše, a onda upita udova sa strahom:

— A što ću vam plaćati za dijete?

— Najprije morate znati što će imati kod mene. Za stan znate. A što se tiče jela: ujutro kavu i kruha, koliko sam hoće. Kad dođe iz škole opet mu je kruh otvoren da sam reže. Za objed svaki dan dobru juhu, komadić mesa i variva s kruhom, koliko god hoće. Poslije podne opet kava, kruh reže sam, a navečer pogrijano varivo, gdjekada komadić mesa i kruha, koliko god hoće.

— Može biti sit, a to je dosta — reče zamišljeno mati.

— Kod nas se još nije nitko na glad tužio, ovo je građanska kuća, a mi građani bome nismo naučni patiti u hrani kao seljaci! — reče ponosito majstor.

— Pa koliko?

— Mjesečno dvanaest forinti.

Mati i sin se pogledaše, i obadvoma, jer ionako o svojim računima davno na čistu bijahu, ote se na oči sporazumni i zadovoljni smiješak.

— Ja sam zadovoljna. A što ti veliš, Đuro?

— Zadovoljan sam.

— Još nijeste — upadne majstor — tek kad vidite kako je u nas.

Mati izbroji za prvi mjesec dvanaest forinti, a kad ugovoriše još nekoje sitnice, ustavi domaćin — bila je upravo nedjelja — mater i sina na objedu.

S objedom bijaše mati skroz zadovoljna, a bilo je dapače i vina, i više nego ga je trebalo.

— Tako vam je kod nas — reče majstor — šest dana pije se voda, zato si u nedjelju priuštimo vina u malko obilnijoj mjeri.

A sutradan rastala se u suzama mati sa sinom, ne sluteći u svojoj neukosti da je ostavila dijete ondje gdje žive u zraku mirijade otrovnih klica, od kojih se podliježe preteškoj i smrtnoj bolesti.

III.

Majstor nije slagao ni u čem. Jesti je Đuro imao — osobito kruha — koliko je htio, a soba je bila topla i pretopla. Uvečer bi majstor krojio i žurno svojom iglom bockao, a Đuro kupio iz knjiga mudrost. Gdjekada je bilo puno nauke, a gdjekada bi se namjerio na tako zanimljivo štivo, da nije mogao odložiti knjigu iz ruku. Tad bi se često i majstor zavukao pod debeli pokrivač na svom krevetu, a Đuro ostao usprkos njegovim dokazivanjima uz knjigu. Đuru bi, međutim, zagovarala i majstorova bolesna žena svojim glasom, koji je zvučio kao da su joj glasiljke od samoga suhog lišća. Ona ne bi po čitave noći spavala, pa bi joj godilo da vidi još koga budna uza se. Njezin sad siktavi, a sad iz dubine dolazeći kašalj gdje je kuhalo kao u kakvom kotlu, bio mu je spočetka neugodan; kasnije se toliko na nj priučio, da ga ne bi ni čuo. Tek bi ga hvatala nekakva jeza kad bi bolesnica izmorena stala stenjati, ili kad bi svojim sipljivim glasom prestrašeno rekla: »Opet krvavo...«

Tako prolazila zima, a kad je udova pralja osjetila prve toplije zrake sunca i vidjela prvo pupolje, uskrbila se za Đurinu proljetnu odjeću. Već mu o njoj u tri lista pišaše, a u svakom spominjaše kumu Lizu, tetku Žefu, ujnu Baru i sve druge dužnice; čim što od njih skupi, poslaće mu, a majstor će već umjeti da mu kupi i dobro i jeftino odijelo. Đuro je, međutim, malo mislio na odjeću, on je s napetošću iščekivao kakva će biti prva svjedodžba u Zagrebu. »Lako za te!« govorahu mu mnogi saučesnici, ali on se ovim nije smirio. Napokon dođe i taj željno očekivani dan. U svjedodžbi bijahu ovaj put između odličnih tri veoma dobre ocjene. Jedna opet iz njemačkog jezika, a druga od profesora koji nije »iz principa« davao nikomu odličan red, a treća iz gimnastike, predmeta za Đuru nova, u kom inače i nije previše spremnosti pokazivao. Ove tri ocjene bole su ga kao tri trna. Jer tako »lošu« svjedodžbu nije imao nego u prvom gimnazijskom razredu, i to prvo proljeće, kad još nije bio pravo priviknuo novomu načinu obuke.

I bilo bi ga ovo dulje boljelo, da nije u gimnaziji dobio na dar čitavo proljetno odijelo, i da mu nijesu toliki đaci javili: »Tvoja je svjedodžba najbolja u čitavoj gimnaziji.« A stariji i mlađi drugovi gledahu ga radi ovoga prvenstva s nekim udivljenim poćitanjem.

Prvi mu posao bijaše da svoje sretne i blažene osjećaje izjavi vjerno svojoj skrbnoj majci. I pišaše joj puna dva arćića i spomenu joj uz mnoga priznanja profesora lijep dar, a i onu vijest da mu je svjedodžba po ocjenama prva. On ovo pišaše samo za svoju majku, zato umetnu iza toga u zaporke: »Ali to ne treba nikomu kazati.«

Kad je poslao list, podao se svojoj slatkoj sanjariji. Gledao je pisara Luku kako čita naglas njegovo pismo, a mati poduprla o laktu desnu ruku s lijevom, pritisnula kažiprst na obraz i sluša žedno i pobožno svaku riječ. Oh, on je gleda kako utire i toplu suzu, što joj je od silne sreće skočila na oko kad je Luka proćitao koliko ga ovdje odlikuju. On nije nikada pomišljao koliko ljubi svoju majku; ona večernja molitva, u kojoj je spominjaše, bila je samo dužnost. Ali u ovakvim zgodama ćutio bi živo da ga ova jedina žena nosi svega na svom srcu i u svakoj iskrici svoga života; ćutio bi one neraskidive veze što ih spajaju u dva bića s jednakim željama o međusobnoj sreći, i kad bi pomislio da joj je u onoj trudnoj brizi za život osladio srce ovako slavnim vijestima o sebi, podao bi se ćuđenju te njezine sreće tolikom snagom, da bi pod dojmom tih jakih osjećaja plakao i želio ovako plakati bez konca. Kolika slast ovaki plać radi tuđe sreće!

Ah, jedno je ipak morao zatajiti u pismu. A kako bi mutio neugodnim vijestima ovako velebni osjećaj sreće! Da joj ovo javi, ta on je zna, ona bi u tren zaboravila sve lijepo što joj o sebi piše. Njegovo zdravlje ne bijaše najbolje, pa kako bi imao srca da joj ovo javi! Ona bi sigurno voljela da joj je poslao i lošu svjedodžbu, ali samo uz vijest koja nije ni u jednom pismu smjela manjkati: »Ja sam, Bogu hvala, zdrav!«

Već je dulje vremena što osjeća u svom tijelu nekakvu umornost i slabost, te bi češće morao i poleći, jer ga sjeđenje ne bi nimalo odmaralo. Boli osobitih nije ćutio nigdje, tek pod ramenima i ispod ključanice bockalo bi ga nešto i sililo na suho kašljanje. Jelo mu je bilo sve odurnije, katkad bi ga stresla u danu nekakva zima, dočim se opet po noći znojio. Isprva malo je mario za ovo. Ali kad dođoše prvi proljetni dani, a one se godine već početkom veljače topio sav snijeg, stade ga nešto stezati u prsima, kašalj, studen i vrućina bivaše jača, tek slabiji, sve ga je slabo veselilo, i — što nije nikada prije — stao je protiv ukućana i protiv mnogih saučenika osjećati mrzost kojoj nije mogao naći razloga. — Padanje tjelesne snage nije napokon izbjeglo ni samomu majstoru, koji je svu krivnju bacao na knjigu i nauku: »Govorio sam vam«, reče, »ali vi ne slušate pametnijega od sebe. Kog će vam bijesa najbolje svjedodžbe, ako budete morali umrijeti? Nećete je ponijeti onamo kao ni škrtac svoje blago.«

Kad je jednoga dana osjećao toliku tromost, da nije mogao s postelje, dovede mu majstor svoga liječnika, od kojega se sva soba začas napunila vonjem od rakije. Ovaj mu opipa bilo, pogleda jezik i metne ruku na čelo, a onda odredi vruće cigle i lijek što će ga sam donijeti.

Međutim, dođe pravo proljeće, pa ljetno — liječnik koji je više pomagao nego ugrijane cigle i nekakva žuta i trpka voda što ju je na žlicu uzimao, tobože da ojača želudac. Volja mu se opet vratila, groznice nije bilo, hvatao se veselije posla i poduzimao po naputku profesora četvrtkom i nedjeljom daleke šetnje u zagrebačku okolicu — dakako s knjigom u ruci. Na tim je šetnjama naučio čitavo jedno pjevanje iz Nibelunga² napamet i osigurao si tako za drugo proljeće odličan red i iz njemačkog jezika. Tako prođe i školska godina, a Đuro čisto sretan gledaše svjedodžbu, iz koje je sada poput mrka lica bradatoga profesora virila samo jedna veoma dobra ocjena i to ona »radi principa«. Profesor gimnastike bijaše nagovorom svojih drugova popustljiviji. Kad si nakon godine dana padoše majka i sin u naručaj, i kad mu je po tri puta izljubila sjajne crne oči, zagleda se bolje u nj i reče skrbno:

— Slab si, da te gdje ne boli?

— Zdrav sam, majko — nasmiješi se dječak onim smijehom neizlječivih bolesnika što ti prolazi kroz kosti.

— Opet si previše učio. Ali sad će sve knjige ostati pod ključem; ne dam ti, jesi li čuo, da ovako malo misliš na svoje zdravlje. Već si velik, mogao bi i sam promisliti. Nu pomoći ćeš se kod majke. Dvije sam koke za te nasadila, svaka je izlegla sedamnaest pilića. A naći će se i još šta sada, kad ne moram slati za tvoju koštu u Zagreb.

Gdje god bi u gospodsku kuću zašla udova po svom poslu, pa tužeći se na Đurinu slabost hvalila njegov napredak u školi, svagdje joj govorahu:

»Slab je, vrlo slab. Sad bi bilo dobro da ove ljetne mjesece probavi gdje u gorskom kraju gdje nema vjetrova; a k jeseni dobro bi ga bilo poslati k moru da udiše topliji i slabi zrak.«

² Nibelunzi – prema germanskom mitu, sjevernjačko pleme patuljaka koje je posjedovalo silno blago; Pjesma o Nibelunzima – glasoviti staronjemački ep.

Da je svaki od ovih savjetnika, od kojih mnogi i vrlo imućni bijahu, samo malen darak pružio u ime onoga što savjetuje, mogla bi bila udova mati poslati sina i u gorski kraj i k moru. Ljudi su darežljivi sa svojim savjetima, koji često puta samo ogorče onoga komu ih podjeljuju. A da su samo sićušni dio darežljivi s novcem, koliko sa savjetima, nestalo bi pô bijede sa svijeta.

Ugodni boravak uz majku, odmor na svježem zraku, a i majčin skrb, da dijete ojača krepkom hranom, podržavahu razvitak bolesti prigušen, sve dok nijesu sredinom rujna udarile kiše. Svi znakovi teške bolesti stadoše se pojavljivati, puštajući malomu bolesniku, a osobito majci, samo po koji dan opet nadu. — Ipak to nije takova bolest — vidiš da ti je gdjekada skroz dobro. Uto im stigne vijest da je ženu Đurina stanodavca napokon riješila smrt dugih muka. Udova se mati na ovo lecne, i prvi put sune joj u glavu bolna misao: »Da mi nije dijete primilo od nje bolest!« Ali pred onom velikom i jedinom ljubavi za dijete što je živjela u svakoj kapljici njezina života, nije se smjela uzdići takova misao do pune samosvijesti. Uto uđe u mjesto po službenom poslu i neki vojnički liječnik, i kroz razgovor neke gospođe dopusti da mu udova dovede svoga sina.

— Dobro ga hranite, čuvajte ga nazeba, a kad je lijepo i toplo vrijeme, tjerajte ga na zrak.

— A molim kakvi lijek? — moljaše mati — samo da ozdravi, lako ću ja za to da ojača.

— Ništa lijeka. Dobro ga hranite, svjež zrak.

— Nije njemu takova bolest — govoraše sada mati žaleći što je sve pojave bolesti iskazala, jer je pomislila da je time otela i liječniku nadu. — Nema takove bolesti, srce mu je zdravo, on hlepi za svačim, sve bi rado, svega se hvata, dolazi mu želja i da jede i da pije, ali na žalost srce hoće, a ta boljetica ne da. Da mi za nju dadete kakav lijek?

— Rekoh vam: dobru hranu, mlijeko, jaja, pečeno meso, čašu staroga vina — nabrajaše liječnik po navici čovjeka koji svaki dan gleda u taj razarajući elemenat, protiv kojega stoji njegova znanost nemoćna.

— Hvala! — reče mati i obriše suzu, koja joj je više od gnjeva protiv tvrdoga čovjeka nego od boli na oko ispuzla.

U tom dolazaše jesen. Mladi bolesnik padaše sve više, dokle ga bolest sasma ne pritisnu u postelju. Mati nije nikako mogla gubiti nadu da će ozdraviti; njoj bi se sve srce razigralo kad bi vidjela ono lijepo, zdravo rumenilo na njegovu propalom licu. »Dok je u tebi ovako zdrave krvi«, mišljaše ona, »nema opasne bolesti!...« A ovoga mnijenja bijahu s njome tetka Žefa i sve ujne i susjede. Još je manje vjerovao u kakvu bolest sam Đuro, te mu početkom školske godine nije nikako mogla uskratiti mati da ne naruči knjige za šesti razred. Dvije prve pismene zadaće što mu ih je poslao drug iz Zagreba, izradio je na vlastito zadovoljstvo u postelji. A onda naglo pojaviše se gorki i žešći znakovi teške bolesti, dok mu uoči Sviju svetih ne počеше otjecati ruke... A zorom zaklopila je tetka Žefa mladomu mučeniku oči.

IV.

Na Dušni dan nakitiše ljudi grobove svojih pokojnika, a udova mati klečala je u nijemoj tuzi na svježem grobu svoga sina. Ne plače, ne jauče, njoj je čudno u glavi; neka praznina u kojoj huje divlje oluje... Kleči tu izmorenih očiju, ali ne smiješ pogledati u njih... jer bi te taj pogled progonio do smrti... Njezina svijest kao da se lagano rasplinula: sad osjeća

srcem da joj je tu dijete, ali s pameću ne dohvaća da je mrtvo. U toj polusvijesti čeka ga i boji se probuditi taj usnuli dio svijesti, jer zna da bi iznio pred nju nešto grozno...

Svijet se motao grobljem i plakao svoje i gledao bijednu mater na sinovljevom grobu. I majorica prođe s nekom drugaricom kraj nje. Njezin sin vratio se na praznike zdrav i sa svjedodžbom trećega općega reda. Sad su ga utisnuli u vojnički zavod — bit će časnik.

— Vidite li sirotu mater kolike je nade polagala u jedino dijete, i Bog joj ga je uzeo.

— Žalost je to, velika žalost! — odvratila majorica klimajući glavom, a onda dodala otmjenim, nazalnim tonom:

— Ne smijete si opet utvarati da ona bogzna koliko trpi. Ovakva ubogarija naučna je od ranih nogu na svako zlo, pa otvrdne i pretrpjet će vam svega. Valjda je to kod nas koja...

Kad je na nebu planula prva zvijezda i grobljem nastao mir, prene se sirota mati. Sad joj se vratila svijest, a sa sviješću nedogledna njezina tuga i bol. Čas je grlila križ, a onda ukopa prste u vlažnu zemlju, nasloni na grob lice i jecaše tiho i bez nade: »Đurica... moja srećo...«

Vijenac, 1894.

Crtica o Božiću

Daj nam Bog zdravlje, k tomu veselje,
Na tom mladom ljetu svega obilja.
Stara hrv. crkv. pjesma.

I.

Bilo je na Tucin dan — dan pred badnjakom. Snijeg se nečujno spuštao u krupnim i gustim zvjezdicama, bijela naslaga rasla je hitro i po zemlji i po drveću, zaodijevajući svijet prijatnom slikom tihe zime.

Studen bijaše popustila, ali je iz ugrijane sobe bilo ugodno promatrati vanjski život: prolaznike, koji su koracali hitro kao da se svima nekamo žuri, djecu što su se grudala snijegom, šumske i poljske ptice što ih je prvi snijeg zatjerao u gradske ulice — i napokon to obilno i nečujno padanje snijega, što ga je Makso voljko raspoložen u svojoj idealnoj duši isporodio blagoslovu i sreći, kojom Bog u te božićne dane pohodi najbjedniju kršćansku dušu. Tu misao osjetio je Makso u sebi kao svijetao i topao tračak, koji je sijevnuo u njegovoj nutrinji, i od kojega već nije mogao odvratiti svoju pažnju. Ta je misao bila zarodak crtici što će je napisati za božićnji broj lista kojemu je bio suradnik. A već davno nije ništa napisao. U njegovoj bujnoj i plodnoj inače mašti vladala je od nekog vremena pustoš, i pravu, jednu ideju, koja bi se dala umjetnički obraditi, nije mogao uhvatiti. Ako bi je i smislio, ako bi ga zanjela za čas, blijedila bi i zamirala, čim bi pokušao da je zaodjene doličnim oblikom. Katkada bi poradi te svoje nemoći klonuo ogorčen do plača. Čutio je da moć stvaranja nije u njegovoj duši umrla; no nije mogao da je razbudi, da se ova prelije u sav njegov život, da potpuno ovlada njime, pa zaboravi sve drugo toliko, te poslije, kad dobije u ruke naštampano što je napisao, čita kao nešto poznato samo iz daleka, onako kao da je to tko drugi, a ne on sam napisao. Stoga je danas bio sretan kad je počuo ono stanovito zagrijavanje u duši, s kojim je jedino uspješno raditi. Al eto! Jedva što je stao ogledavati mišlju svoju ideju, pojavio se u njem svojom surovom snagom glavni neprijatelj njegova umjetničkog stvaranja.

Prilike u kojima je radio nijesu bile nimalo pogodne radu književnika. Sav gotovo dan bio je vezan uza svoj službeni posao. Stanovao je poradi skupoće stanova u tiješnom stanu, gdje se ni u svojoj okolini nije mogao zadupsti u književni rad. Poradi živahnosti njegove šestero djece nije tu bilo ni spomena o tišini, gdje se slobodno rađaju i razvijaju ideje. Ostala bi mu, da radi, noć, kad bi sve oko njega pospalo: tad bi iz duboke noćne tišine dolazile ideje kao mili posjetnici, kao dobri duhovi, s kojima je prijateljevao, i koji su jednako voljeli njega kao što je on njih volio. Ali pokle se pred mjesec dana rodilo njegovo šesto dijete, nije mogao raditi ni noću. To dijete pobolijeva, što li, zna plakati po čitave duge ure i ne da se ničim umiriti. Gdjekada sjedi Makso u kasnoj noći uz pisaći stol, pa sluša i sluša — i onda mu se stane pričinjati kao da to sićušno dijete viče od zlobe, kao da hotimice napinje svoja pluća i grlo samo zato da ne bude one tišine u kojoj on, zanesen čarobnim maštanjem, može da provodi noć u divnom društvu svojih ideja.

Pa još nešto. Od posljednjega poroda pobolijeva žena još i sada; liječnik je posjećuje, tvrdi da su joj od slabosti oboljeli živci, preporučuje joj brižnu njegu, dobru hranu i mir, i prepisuje skupe ljekarije... Poradi svoje bolesti žena je nekad razdražljiva, što prije nije bila nikada. Najgore je pri tom što Makso pomišlja da ona to šesto dijete smatra teretom. A to ga vrlo boli. Što vrijedi brak bez djece — bez blagoslova? On nije o tom kod žene osvjedočen, ali sluti, a u toj je slutnji za nj nešto strašno. Boji se užasa koji bi ga spopao da to žena potvrdi, i zato ne zapodijeva s njome o tom izravnoga razgovora.

A onda još nešto. U to nije on prije vjerovao, da ima pravo svojom grubom pojavom zaći u carstvo gdje vlada duh, apsolutna ideja. To je materijalno i novčano pitanje, neprekidna gotovo, a odurna briga, kako će namaknuti obitelji što treba za svagdašnji život. Njegova profesorska plaća dotječe i u redovitim prilikama jedva za prve dvije trećine mjeseca; a kad dođu ovake izvanredne prilike, onda se ne mogu ni on ni žena isplesti iz pitanja: Kako ćemo izaći?... Krpao se zaslužbom od literarnog rada i stidio se često sama sebe, kad bi zanos svoje duše poblatio pitanjem: Koliko će mi to donijeti?... Ali pored sve svoje odvratnosti to je pitanje bilo već dugo njegov vječni pratilac, kojemu se nije mogao oteti, čija ga je težina vukla uporno iz svijetlog svijeta snova u odvratno tapanje po svijetu niskih misli u kojima se guše ideje... A morao je da se troši tim niskim brigama — poradi svoje djece. Poradi njih, samo poradi njihove budućnosti osjećao je već davno vrijednost svoga života. No, pa nijesu li i ta djeca, taj biljeg vječnog preporađanja svijeta, živa i najzanosnija poezija, nosioci ideja, što će ispunjavati budućnost?

Ipak je ideja što ju je zamislio danas, gledajući kako se obilno spušta na zemlju snijeg, ostala živa. Žena je u sobi s drugom djecom popravljala lanjski nakit za božićnje drvo, a Makso se, obuzet sretnom idejom o crtici za božićnji broj lista, podao optimizmu i našao put neprilici, o kojoj je on sa ženom od ranog jutra raspravljao. Ide naime Božić, a u njih nije bilo ni novčića gotovine. Treba toliko toga nakupovati, treba i djecu iznenaditi darovima, kad se napale svjećice na božićnjem drvu — ta to — veli žena — imaju na sutrašnji dan i djeca najsiromašnijih radnika. I kad su tri puta precrtavali što se moralo nakupovati, stegli su potrebnu svotu na minimum — na ciglih deset forinta.

Makso je napokon našao vrelo otkle će ih namaknuti. Idem — zaključio on u sebi — moliti opet predujam; ta u tom nema sramote, odradit ću...

Doduše ovako moljkanje u nuždi bilo mu je odurno, ali drugoga izlaza nije ovaj put bilo.

I on se uputi k uredniku lista.

II.

— Baš ste došli kao naručeni! — reče urednik, stišćući mu ruku i sileći ga da sjedne. — Trebam za božićnji broj zgodnu crticu — a nema je. Sve sam čekao da će šta stići od kojegod strane, a ono niotkuda. Zavlada je, žalibože, veliku nedaća.

Makso se poradova. Njemu je vrlo prijalo svako priznanje za njegov književni rad, a pogotovo kad bi mislio da se ovako kod kompetentnih sudaca cijene njegovi sastavci. Nu što ćeš, istodopce javila se i misao: Barem mi nećeš uskratiti predujam.

— Crticu? — reče on; — baš sam i došao da vam je ponudim.

— Živio! — klikne urednik. Nije mogao zatajiti oduševljenje, kojim gospoda urednici pozdrave svoje suradnike, kad ih u vrijeme »suše« izbave iz neprilike.

— Dajte ovamo, — posegne on objema rukama prama Maksu, — ići će smjesta u štampu.

— Nije gotova, ali sutra ću je donijeti.

Uredniku se smrači lice:

— Bit će prekasno.

— Poštena riječ, sutra do devet sati predat ću vam rukopis.

— Do devet sati — bit će još na vrijeme. Baš mi je milo. Vaše se stvari rado čitaju, vi nijeste podlegli boli što je zahvatila naš mlađi literarni naraštaj. U vas je poezije, zanosa i vjere u viši život ideja.

— Hvala... No smijem li nešto moliti? — doda Makso muklim, nesigurnim glasom.

— Izvolite... — Glas je urednikov bio sad hladan, a lice strogo. On je pogađao po svom iskustvu što to znači, kad takvim nesigurnim glasom izjavi pisac svoj »smijem li nešto moliti«...

Makso bude neugodno, u prsima ga stegne nesnosno čuvstvo, jer se eto opet morao poniziti, kao da prosjači milost. Već je htio da odustane od nakane — ali u kući nije bilo ni novčića gotovine uoči takvih svetaca...

— Dajte mi deset forinta predujma, — reče naglo i suhim glasom, što ga je sam čuo, kao da je to pred njim neki tuđi čovjek govorio.

— Predujma... To neće ići. Uprava je bila razdala toliko novaca piscima na obećane radnje, a pretplatnici se slabo odazivlju, pa se zaključilo da će se obustaviti svako predujmljivanje. Ne budite uvrijeđeni, to vrijedi za sve pisce bez iznimke. List stoji mnogo novaca, izdaje se s velikom štetom iz pukog patriotizma... Nu, a vi već i imate kod nas predujam.

— Bio mi je rođaj u kući... i bolest, — reče Makso trpkim glasom iz stisnuta grla, i mislio je da je tom izjavom sve opravdano.

— Zna li šta? Donesite do devete ure obećanu crticu, a ja ću vas kod uprave lista zagovoriti da vam se na vašem predujmu ovaj put od honorara ništa ne ustegne.

Snijeg se spuštao još obilnije na zemlju, iz debelih bijelih naslaga po cesti, drveću i krovovima stvarala se krasna zimska slika, nalik svijetu iz čarobnih priča. A Makso je gledao samo nad sobom u nisko, sivo i neveselo nebo...

Bio je previše uzrujan, a da bi mogao mirnim i bistrim pogledom zagledati u život. Njegova pjesnička duša klonula je kao svagda kad bi mu tko ponos i malo ozlijedio; bilo mu je kao da ga je zahvatio udarac od kojega se već neće nikada podići. Gledao je sebe obojenog bez moći, neznatnog i nevrijednog, najprije ne poradi uskrate predujma, nego od umišljanja da je urednikova izjava, prevedena u jasniji govor, glasila: A na što da ti dademo predujam? Mi štampamo tvoje stvari od nevolje, jerbo nemamo boljih. I još si toliko drzovit, pa tražiš predujma...

A onda, sjetivši se razgovora s urednikom, stao govoriti porugljivo: — Ideje!... Ludorije!... — Ovako ponižen i potišten, da se ponese u sjajni svijet ideja? Ne, to ne može čovjek. I on se stao sad rugati onome u što je svom snagom svoga duha vjerovao: — U školi su me učili, a i sam kazujem svojim učenicima pripovijesti koje se kroz stotine i stotine godina preštampavaju iz starih knjiga u nove, pripovijesti o izmišljenoj snazi duha nekih ljudi, kojih se nije doimala ni nesreća, ni nepravda, ni ponižavanje, ni oskudica, niti ikakvo trpljenje, koji su tobože ostali svagda i u svakoj prilici jednako veliki i uzvišeni nad običnim svijetom, ma baš poput samoga Krista. A ne može da bude čovjek kao Bog! Kako da me zanos ponese u carstvo ideja, kad me je poput crnoga mraka svega optočila misao: Eto, Makso, sve tvoje ideje ne vrijede deset forinta...

A žena je čekala kod kuće na novce — i djeca govorila već osam dana o darovima maloga Isusa...

Pa pođe k uredništvu drugoga lista. Tu je malo kada štampao svoje sastavke, no glavno je u ovaj čas bilo, što je tamo već davno odslužio predujam, dakle ga neće odbiti.

Urednika nije bilo jošte, no ponude mu sjesti i dadu mu nekoliko novina, da čita dok dođe urednik.

Čekao je i čitao i nije znao što čita. Sve ga je salijetavala zlobna misao: Odbit će me i ovaj, a ja ću mu... nu što će mu, to nije znao. To je bila grožnja ovce u vučjem ruhu.

Iza po sata došao je urednik i pozdravio ga vrlo srdačno:

— Hvala Bogu da mislite i na nas, — rekao mu laskavo i očevidno čekao da će Makso posegnuti u džep po rukopis.

— Nešta sam vas došao moliti, — reče mu Makso nesigurnim glasom.

— Vrlo rado, što god se bude dalo.

— Ne bih li mogao dobiti od vas... nešta predujma...

— Hm... — Na licu urednika ne bijaše već traga onoj srdačnosti kojom ga je pozdravio.

— Mnogo li?

— Desetak forinta...

— Pričekajte, idem sam upitati...

»Neće mi dati!« I od mučne misli obljuje ga znoj.

Urednik se vratio skoro.

— Žalim, — reče mu, izvinjavajući se; — sjutra je isplata radnika u štamparni... no dođite poslije svetaca...

Već su bila četiri sata poslije podne. Nebo je bilo još sivlje i neveselije, ali ulice pune života od vreve ljudi, što su se natiskavali oko sjajno rasvijetljenih bogatih izloga dućana. A Maksi se činilo da je ta živa i vedra slika života uoči badnjaka samo zavaravanje sama sebe, samoobmana, da je svijet sama bol i sama suza. Bio je sav smućen u duši, stajao je nemoćan pred istinom da eto nedostatak kukavne, neznatne svotice može uništiti radost i zadovoljstvo, kojemu je s dolaskom Božića išao ususret sa svojom obitelji...

»Drže me pjesnikom i misle da moram radati za javnu štampu umjetnine kao voćka plodove. Nu voćku goje, đubre, obrezavaju i omataju zimi slamom — a za me nema srca baš nitko... Ah, kad ne bi tu grubu oskudicu moralo osjećati ono sedmero, koji žive o meni! Pa tu da smogneš ideje! Ludorije!« Nikada, već nikada neće književničko pero u njegove ruke!...

Nu žena je čekala na novce, a djeca na darove.

Sreo je nekog poznatog odličnog i bogatog gospodina, u čijem je bogatstvu deset forinta igralo ulogu nevidljivog atoma. »On bi mi jamačno dao«, pomisli naš pjesnik, no onda se lecne:

— A stid?!

I učinilo mu se da je počeo poradi oskudice gubiti ljudski stid, pa poteče bržim korakom dalje.

Idući tako ulicom, nađe se kod sjajno rasvijetljenoga izloga jednoga dućana. I taj je dućan večeras pun ljudi, a bio je vlasništvo bogatoga trgovca, čije se ime puno čitalo u novinama, koje bi oglašavale svaki čas kako je novčano pomogao ovo i ono patriotično humanitarno poduzeće. Iz tog je dućana već nekoliko godina Maksina žena kupovala kućne potreštine, i poradi toga zahvati Maksu napast da uđe u dućan i da umoli trgovca za tu neznatnu svoticu »do prvoga«.

Jadnoga Maksu stao opet oblijevati znoj — u njem se srela dva čovjeka, dva ljuta neprijatelja, i zakvačila se u borbu na život i smrt. — Jedan je zastupao živom rječitošću Maksinu ženu i djecu i razlagao nepobitnom logikom da će taj trgovac, o čijoj se darežljivoj ruci svaki čas čita u domaćim novinama, jedva dočekati, te može zajmom priteći u pomoć oskudnomu hrvatskomu književniku. — Kako on tebi — nukao ga taj čovjek — stisne ruku, kad mu »prvoga« dođeš platiti račun, pa kako te zanosno uvjerava da si ti u njegovoj obitelji vrlo cijenjen pisac. Zašto ga dakle ne bi molio?... Njemu će to biti čast...

A onaj se drugi čovjek u Maksi smijao tomu nukanju kao prava nakaza:

— Samo idi, no da vidiš kakvu ćeš sramotu opet doživjeti! Neće ti dati novaca, a što je gore, kad osramoćen izađeš iz dućana, on će gledati prijezirno za tobom i misliti: Gle, kako ja dolazim do toga?!...

Ali žena je čekala na novce, i djeca na božićnje darove. A kako bi danas ovako ogorčene duše mogao pisati crticu za božićnji broj lista?... Ta šta danas! Već nikada u ruke književničko pero!...

— Ludo! — nastavilo ga nukati iz nutrinje; — ta to je bogat čovjek — i mecena k tome! On će te spominjati sa zahvalnom dušom, što si mu dao prilike da pomogne siromašnomu hrvatskomu književniku.

— Samo idi! — govorio je poraznim mirom onaj drugi čovjek; — samo idi, ako želiš doživjeti još veću sramotu i razočaranje.

No ni onaj se nije dao tako lako ušutkati:

— Zar tako nisko cijeniš sama sebe, — pitao ga on, — da ti ljudi ne bi deset forinta povjerovali? I to je sramota! Uostalom, ti znadeš da u kući nema novaca, i da djeca govore već osam dana samo o darovima što će ih mali Isus donijeti.

Prije nego je drugi čovjek došao do riječi, Makso se našao u dućanu.

Trgovac mu pođe ususret, pokloni mu se, pruži ruku i reče mu iza pozdrava preljubeznim glasom:

— Pišete li opet što lijepo?

Makso slegne ramenima; njegov književnički ponos nije se već danas dao tako lako probuditi.

— Vašim se radovima naslađujemo, — nastavio je samosvjesno govoriti trgovac; — što je glavno, vi pišete žarkim patriotskim duhom...

— Molim vas, gospodine! — zvao je netko iz prepunog dućana trgovca, a on pruži Maksu ruku:

— Oprostite, danas smo u velikom poslu...

— Molim vas lijepo, — protepa Makso kroz stisnuto grlo kao ćutljivo dače, koje je prvi put pošlo ispričati svomu učitelju da nije naučilo zadatak.

— Izvolite samo naručiti tamo, — pokaže mu trgovac na poslužnike.

— Oprostite... nu ja sam htio nešto... novaca...

Lice se trgovca naglo promijenilo, pred Maksom je stajao skroz drugi čovjek: zamišljen, blijed, gotovo s izražajem straha na licu.

— Možda da bih mogao... deset forinta do pr...

— U ovom slučaju žao mi je što ne mogu poslužiti. Jučer smo imali velike isplate... Vjerujte, vrlo mi je žao...

I Makso se našao opet na ulici sa čuvstvom da je tu bačen poput kakvoga nevrijednika što su ga ulovili u prijevari ili krađi. Moć hladnog, trijeznog prosuđivanja bijaše kod njega spala na ništicu. Otuda je dolazilo očajno, užasno stanje, sto puta gore od misli da mu je obitelj uoči Božića bez novaca. On nije mario promišljati da mu ljudi uskraćuju novac zato što ga uistinu nemaju ili što su rođeni škrci. Ne! Makso, koji je i čiji ljubežljivi pozdrav na ulici sa stanovišta svoga književnoga uspjeha prosuđivao, on, koji je vrijeme, udobnost, a često i korist svoju i svoje obitelji žrtvovao za sve što je moglo njegov književnički rad promaknuti — on je sada bolno osjećao da ne vrijedi ni sitnoga dijelka od onoga što je kao književnik htio da bude, da ga nitko ne voli ni ne cijeni, da je svojim radom badava gubio noći i obmamljivao samoga sebe. U gorkoj potištenosti i razočaranju osjećao se zapostavljeniji od posljednjega čovjeka u svojoj domovini.

Tako potišten i klonuo došao je kući, kad je već davno vrh snježne bjeline pala tamna zimska noć. Djeca su mu izletjela ususret i zaglušila ga vikom, natječući se koje će mu prije iskazati darove što će ih mali Isus donijeti. Njegovo najmilije dvogodišnje dijete uhvatilo mu je ručicama nogu i, tepajući i ono o darovima, dignulo k njemu svoje prekrasne djetinje oči. Makso podigne to dijete na ruku, a na um mu dođe misao:

— Zašto ljudi osjećaju tako malo za me, kojemu se svačija bijeda bolnom težinom svaljuje na grudi?...

I brzo spusti dijete na pod, da sakrije oči u kojima su se stale mutiti suze...

III.

Jeste li već kada doživjeli — ma tko to nije već doživio! Doživjeli naime, da vam je svijetao, krasan i vedar dan pokazivao lice puno žalosti, brige i jada, da je jasno sunce, bistra tišina zraka zelen-šume i miris šarolika cvijeća... sve da je bila neka umjetna stafaža oko crnog krovišta, što ga oblijetavaju grakćući sami crni gavrani? — A jeste li već doživjeli da vam je pod tmušnim nebom, pod njegovim plačljivim licem bez sunca i vedrine, kad

mrtvo klone polužuto lišće, kad ptica ovjesi prokislilo krilo kao da je prebito, kad ljudi nose ulicama kiselo lice, jer gaze do gležanja u hladnu mokrinu i blato, kad — no, kad je sav svijet pun tuge i nevolje: jeste li dakle doživjeli, da vam se iz te mrtve vike tuge i jada smiješio obijestan đavolčić: Mani se šale! Sve je to samo opsjena, gle, unutra, u srcu klije radošću i životom!... Otkuda ta preokrenuta slika sreće i bolna jada? Iz vas, iz vaše duše. I za najkrasnijeg proljetnog dana vaša će duša, ako je što tišti, ovjesiti svoju tjeskobu na svaki nedužni cvijetak, zastrti njome grlo slavulja i prevući je pače skroz preko sve široke nebeske vedrine. A drugi put, dok u njoj ustrepi struna veselja, ona će ga podati polumrtvoj jesenskoj biljci, čut će ga gdje ozvanja muklom dubravom; što! Razvedrit će njime poput sunca beskrajne tmuše svekolike nebeske širine!...

Makso sjedi pred svojim pisaćim stolom, glavu je naslonio na obje ruke. Već su mu davno pospala sva djeca, dapače se večeras umirilo i ono najmlađe, zaspavši mirno u postelji na ruci svoje majke. U kući vlada duboka tišina, soba je ugodno ugrišana, ulica se bijeli od snijega, već su nastali i školski božićnji praznici — prigoda da radi kao malo kada. Pred Maksom je i čist arak papira, kao da požudno čeka da primi njegove misli. A on ih čuti u sebi, one lebde oko njega u noćnoj tišini, ali kad ih stao hvatati, nestaje ih, bježe od njega kao uplašene ptice. — Ne mogu — ne mogu danas raditi! — zavapio je nekoliko puta, uzalud posežući opet za onom idejom o blagoslovu i sreći, što je počuti i najbjednija kršćanska duša dolaskom krasnih božićnih svetaca u Badnjoj noći, kad se s nebesa spušta nečujno k zemlji bijeli snijeg... Mjesto te vedre, utješne ideje dolazi preda nj odvratna slika bijede: surov radnik, koji je na Badnji dan primio svoju teško zarađenu zaslugu, opio se rakijom i isprebijao na mrtvo ime siromašnu ženu i ne jako dijete, što su ga do kasne noći čekali da se najedu kruha i ugriju vlažan i nezdrav podzemni stan...

Slika se ta razvija pred njim živom plastikom: on sluša korake pijanog radnika, zebnju matere, istrošene mršave i blijede žene, koja je privila k sebi dijete da ga ogrije; onda čuje kletvu i udarce i plač u svetoj tišini noći, kad s neba silazi mali Isus da poda ljudima svoj blagoslov, od kojeg se u duši plodi sreća... I Makso uzme pero, da sliku iz svoje duše metne na čist arak papira... Najednom baci od sebe pero i skoči sa svog sjedala: — Ne, ne smijem takvom slikom oskvrnuti svetu noć!... U vjeri iščezava i takva bijeda... Ah, crne su to ljage na slici ljudskog života, pa ipak — ipak ima nešto što nas i na toj crnoj točki života veže sa svijetlim carstvom duhova, nešto što smo donijeli odonud... nešto što je ovaj život mogao samo ubijati, a jedva dati. I to ćemo ponijeti sa pobjedničkom slavom opet onamo...

I prvašnja ideja rivala se opet u život puna čara poezije, stao ju je opet osjećati u sebi kao himnu duše, oplodene onim blagoslovom, koji poput blage ruke otklanja misao o bijedi, koji uzdiže oči u svijetao svijet nada i u vječnom sjaju prikazuje konačnu pobjedu istine i dobra. Stalo mu je opet bivati u duši da se taj blagoslov razlijeva obilno i tu oko njega, da dolazi od njegove žene i njihove djece, što snivaju u svojoj anđeoskoj nevinosti divne sanje o malom Isusu, koji silazi s neba da dijeli dobroj djeci obilne darove... Da, »budimo kao djeca«!... I sada je pun zanosa osjetio da je konačno ulovio jasnu sliku o božićnoj crtici, što mu se rodila u duši kad je danas gledao kako se obilno spušta k zemlji bijeli snijeg... Već ga je stalo zagrijavati ono nutarnje uzbuđenje, iz kojeg se sam po sebi rađao oblik njegovim umjetničkim osjećajima — nu onda kao hladan vjetar, kao bešćutna zloba banula je preda nj odurna slika onoga što je danas doživio...

— Što se obmanjujem, — govorio je sebi, — ta nijesi li se i danas osvjedočio koliko vrijediš?... Eto kakvi je svijet, a kako se odražuje u mojoj duši: Kako boli ta strašna opreka... Kako bje kao mraz nježnu biljku, što je slučajno nikhula na tlu koje joj je tuđe, na zraku što ga ne podnosi, na zimskom suncu koje ne grije... A sva ta bijeda poradi kukavne,

odurne, niske neimaštine! Njezina će se gruba moć dirnuti sutra i moje djece, kad ostanu razočarana u svojim djetinjim sanjama o malom, dobrom Isusu, koji nosi obilje darova... Poradi te glupe moći uvlači se žalost i nezadovoljstvo i u mirne, dobre obitelji, ona guta najkrasnije snove i najzanosnije misli, ona ne štedi ni materinje srce...

Posljednja misao ponijela ga je kao ogroman val mutne vode. Gledao je svoju ženu izmučenu posljednjim bolesnim djetetom, kako mu se ne veseli kao božjemu daru i blagodar, kao što su joj druga djeca bila, — nego ga čuti kao teret, pod kojim je jače stalo pištiti njihovo svagdašnje, nedostojno čovjeka pitanje: Kako ćemo s plaćom izaći?... Ona to ne kaže, ali poradi one niske i odurne brige što je i na nju neimaština navaljuje, ona doista žali što je tom djetetu podala život, ona mu negdje u sebi želi smrt... Sav se stresao, pogledavši široko otvorenim očima svoje ugrijane fantazije u tu strašnu misao. Ta dobra žena, koju je toliko ljubio i savio s njome tiho gnijezdo sretne obitelji, ona je možda oskvrnula svoju dušu onom zločinačkom željom — poradi neimaštine... Tu želju, da dijete umre, što ju je o svojoj ženi zamislio, nije mogao razlikovati od gotovoga ubojstva. — Eto, nastavio je gomilati svoje crne misli, kako se iz oskudice rađa grijeh, kako siromaštvo natrpava zatvore i diže vješala... I njemu otima neimaština sve — sve! I zanos i cijenu i ugled i stid i ženu! I već je čutio kako se rastače njihova ljubav, i kida slatko jedinstvo obitelji. Oh, to je gore od sve sramote, književničkoga neugleda, ponizivanja... sve to iščezava u ledenom strahu da je zločinačkom željom oskvrnjena duša žene, s kojom je iz najčišće ljubavi sklopio brak, blagoslovljen tako obilno zdravom i lijepom djecom — idejama bolje budućnosti...

Sav se tresao. Kao da se htio osvjedočiti da će na njezinu licu naći napisanu tu strašnu želju, pa pode na prstima u sobu, gdje je s najmlađim djetetom spavala njegova žena.

U toploj, polutamnoj tišini čulo se jednomjerno disanje žene i djeteta. Ono je počivalo još uvijek na njezinoj desnoj ruci, a oboje je spavalo čvrstim snom.

Makso stane kraj postelje i zagleda se zamišljeno u njezino poput voska bijelo i oslabljeno lice s izražajem djetinje spokojnosti. Tražio je na tom licu i vrh njezina bijelog čela onu crnu misao — no čutio je kako se sve jače zanosi spokojnošću mira i izražajem dobrote što je lebdio u njezinim mirnim crtama. Već je stao pomišljati: Gle, a što sam ja išao misliti o njoj! — ali tad ga kao zloban neprijatelj podbode misao da i lice okorjelog grješnika ima u snu biljeg spokojnosti i mira... I gledao ju je dalje, i što ju je dulje gledao, s tim djetetom na ruci, sve se više rivao dan u njegovu dušu: Ona trpi — ali ljubi!... Zašto sam je pošao vrijeđati onakvom paklenskom sumnjom? — Oprosti! — šaptao je tiho, i kao da se bojao, te će ga opet ovladati ona crna misao o toj ženi, stao se siliti da probudi u sebi samilost poradi njezinih patnja... Kako je to ludo, govorio je sebi, gledajući prema ženi, da gorkost svoje duše, koju je uvrijedio vanjski svijet, prelijevam u crne misli, koje zastiru tvoje andeosko srce... Ali sumnja se kao crn oblak povlačila i dalje njegovom dušom... Ah, tko bi mu podao jasnog dokaza da je nevina, da je ostala jednako uzvišena svojom materinskom ljubavi, da nije surova moć neimaštine doprla u svetinju njezina materinje srca — sve bi ono drugo iščezlo netragom, on bi se sada smijao u sebi ludomu egoizmu materije i čutio se opet onako sretan, kao prije u gnijezdu, gdje se šestero nejake djece osjećalo voljko pod toplim i svijetlim nebom ljubavi njihovih roditelja. Ah, tko bi mu podao dokaza — —

Uto se stalo na njezinim rukama micati dijete. Da je ne uzbuni u mirnom spavanju, Makso se sagne nad ženu i uzme joj lagano dijete, da ga položi u kolijevku.

— Tata! — vikne ona; — tata!... Zaboga, naše dijete!...

Makso se prene i ostane časak kraj nje s djetetom na rukama. A ona otvori prestrašene oči i zagleda se ukočenim pogledom u nj.

— Šta ti je? — upita je Makso.

A ona se naglo nasmiješi svojim tihim glasom:

— Ah, ti si, Makso... Pomisli, sanjala sam da mi je netko htio oteti iz ruku dijete... Kako sam se uplašila!...

Makso je gledaše časak bez riječi, a onda se sagne i poljubi je u čelo: Gle, reče u sebi, a ja — što sam išao misliti o njoj... I duša mu bude vedra, puna nježne ljubavi i nagle sreće. Kao da se ta polutamna soba stala napunjavati nebeskim svjetlom, kao da je onaj tihi smiješak na licu njegove žene bio anđeoska pojava, što razgoni crne misli i daje okrepu, snagu i vjeru u konačnu pobjedu nad svime što je nisko, grubo i zlo. Osjećao je da istodopce s grubim materijalnim svijetom bitiše viši, bolji i neisporedivo ljepši svijet duha, svijet ljubavi, svijet ideja... da jest, da mora biti sjajno carstvo konačne sreće, u koju može zagledati svojom intuitivnom snagom samo duh velikih, rijetkih ljudi, umjetnika i pjesnika, koji to carstvo navještavaju u svojim djelima bijednicima na utjehu, kao što su proroci Staroga Zavjeta navještavali dolazak Spasa.

I bio je preporođen. U duši mu se bogato širilo čisto nebesko svjetlo, u koje se ne mogu dići oblaci niskih i grubih briga. Sio je za pisaći stol i, kad se zanio svojim duhom za tragom svoje ideje što se dizala visoko do sjajnih zvijezda, činilo mu se da čuje kako svemirom struje veličanstveni akordi sferičnih harmonija, kako ih je u svojoj duši zamišljao veliki Grk.³ A iz tih akorda razlijevali su se nad svijetom glasovi prastare hrvatske pjesme: »Narodi se kralj nebeski...« I sve je drhtalo u radosnom uzbuđaju duše, i sva su se srca velebnim skladom združila uz veleglasje anđeoskih trubalja klicanjem: Slava Bogu na visini, a mir ljudima dobre volje!... Mjesečina je rasvijetlila čarobnim svjetlom divnu sliku zimske noći, ogrnute u plašt snježnoga bjelila... i davno, davno već minula je ponoć, kad je Makso zadovoljan čitao dovršenu crticu o Badnjoj noći, kad se rađa Bog, kad se Njegova dobrota spušta nad bijedno ljudstvo poput bijelih snježnih zvjezdica što se obilno stresaju iz nebeskoga krila i zaodijevaju zemlju prijatnom slikom spokojnog zimskog mira.

Vijenac, 1899.

³ Najveći starogrčki filozof Aristotel (384-322). Prema njegovoj teoriji, a i teoriji brojnih drugih antičkih i srednjovjekovnih mislilaca prije i poslije njega, nebeska tijela kreću se po harmonično usklađenim sferama sačinjenim od eteričnog, nevidljivog »petog elementa«, a sve zajedno okružuje sfera zvijezda stajačica.

U glib

I.

Artur Kranjčić došao je punom i svijetlom dušom u Zagreb da se upiše u juridički fakultet. Jedino dijete u imućna oca koji je, pored privatne imovine, imao i lijep dohodak i od ugledne časti načelnika što ju je u svom rodnom gradu obnašao, lijepih duševnih sposobnosti, krasno odgojen, zanesen za idejama velikih duhova, tjelesno zdrav i krepak, zoran crnokos dječak s pametnim pogledom krupnih očiju kojima je gledao djevojačkim neiskustvom u svijet — takav je, eto, kao ptica na krilima doletio u Zagreb. Sloboda akademskog građanina, predavanja u sveučilištu, kazalište, inteligentno društvo vršnjaka iz svih krajeva domovine, bujna, slikovita i bogata okolica zagrebačka — sve mu je širilo krila poletnoga duha, i on se tako osjećao svojim položajem u nekim svijetlim visinama gdje još jedino mlad i zanosan čovjek, neopterećen grubim brigama života može da okusi punu sreću. Malo prije odlaska u Zagreb rekao je jednom kod objeda otac:

— Dakle, ipak sam uspio... Dobio sam ti, Arture stipendiju... Dvije stotine forinti...

Dok je to govorio, njegovo se lice smješkalilo i bilo obasjano osjećajem zadovoljstva. A i majke se ugodno dojmila ta vijest, ona je dala oduška svome veselju tobože zavidnim riječima što ih je rekla sinu:

— Lako za te... Živjet ćeš u Zagrebu kao grofovski sin...

U glavnom gradu ostvarale su se gotovo sve sanje Arturove: grad, okolica, društvo, knjige, predavanja, pozornica — sve je teklo poput bistre i bujne rijeke u njegovu dušu i natapalo je svojom oplođujućom snagom. Bio je čist i nevin poput djeteta i hrlilo je svom snagom mlade duše od jedne ljepote k drugoj kao ptica koja pod punim svjetlom sunca lijeće nad cvijećem i od vrha k vrhu bujnim šumskim zelenilom.

Mjesec je dana tako protekao što je bio u Zagrebu, a njegova su pisma što ih je pisao kući bila još uvijek zanosna pjesma mlade i krepke duše koja se kupala samo u sjajnim zrakama najčistijih ideala.

Taj svijetli život trajao je punih pet tjedana, kad je Artur stao osjećati prvi nemir u duši: pojavilo se tiho čeznuće za roditeljskim domom...

Ovo je bilo prvi put što je živio izvan rodnoga krova, dalje od roditelja. Nježno čuvstvo što ga je osobito prema majci osjećao, stalo se javljati jakom željom da je vidi... a mlada mu fantazija kitila je njezin lik divnim, zanesenim slikama iz rodnoga grada i ispod domaćega krova: najneznatnije sitnice tamo stale su se javljati s nekim zamamljivim, statkim životom, bile su zadahnute najnježnijom poezijom — i on je stao da gine melankoličnim čeznućem za njihovim društvom.

Želja za rodnim krajem bila je u svome običnom nastanku i razvijanju prava duševna bol. Već je bilo časova gdje bi osjetio na očima suze kad bi mu duša izvijala živim i toplim bojama sliku za slikom rodnoga grada — a udes ga je prikovao kao roba, te ne može odoljeti žudnji svoga djetinjeg srca da potajno, čuvstvom zahvale i ljubavi, pritisne usta na njegovo tlo...

I u najzanimljiviju lektiru ušuljala bi se misao na rodni kraj i davala onamo svakome licu, svakome drvu, svakome kamenu toplinu čuvstva što ga je za njih on u svom srcu nosio. Sve što je bilo onamo radalo je u njemu ovo čuvstvo ljubavi po kojem se ćutio od rodnoga kraja kao od jednoga života otrgnuto udo — i zato se ljubav za domajom pretvarala u njemu u bol. Poželio bi da sretne i najneznatnijega čovjeka iz svoga doma... prišao bi mu s otvorenim srcem, punom dušom, i u blizini takova čovjeka popustila bi doista ova teška, sve teže snošljiva napetost čuvstva koje je stalo ispunjavati tugom njegov život.

Jednom se u takovu stanju duše sjetio Artur nekoga svoga druga iz gimnazije koji je također došao u Zagreb da se upiše u sveučilište. Već je više od tjedan dana prošlo što ga nije vidio — i kad je pomislio na nj, osjećao je da bi bolni napon čuvstva u njegovu društvu popustio. S njim će slobodnije nego s drugima razgovarati o utiscima što ih je u duši razbudio Zagreb, univerza, kazalište..., a što je više — njihova puna srca otvorit će se jedno drugome toplim uspomenuama iz grada gdje su zajedno osam godina drugovali. Još mu nikada nije bio taj drug toliko drag kao ovaj čas... Njihove će duše složno zabroditi na krilima uspomenuâ u rodni grad i pružit će za njim ruke čeznuća, kao što su ih za svojom domajom pružala djeca Izraela što su plakala nad vodama Babilona.

Doznao je za stan toga druga i odmah se uputio k njemu.

II.

Taj se drug Arturov iz gimnazije zvao Jakov Kosović i bio je seljački sin tamo iz najrđavijeg kraja u Lici. Kroz gimnaziju se provlačio uvijek s lijepim uspjehom, ali više gladan nego sit. Kad je položio ispit zrelosti, ćutio je u sebi zdrave pameti barem onoliko koliko su je prosječno ostali njegovi bolji sudrugovi pokazivali, pa zato ga je stala podbadati ona želja za višom naobrazbom koja nije toliko u krvi doista nikojemu ogranku hrvatskog naroda koliko Ličaninu. Po njoj se je mnogi lički sin, sâm po sebi digao — kako se veli — iz opanaka i dovinuo se znanjem i vlastitom vrijednoću u svijetu ugleda.

Jakov je bio u gimnaziji najvrjedniji matematičar. U tom predmetu nije poznao poteškoća. Nad čim su se drugi bez uspjeha znojili, time se on igrao. Što zamršeniji problem to ugodnije podržavanje svijesti da mora otkrivati još nepoznate putove kojima će doći do rješenja...

Pa ipak nije mogao misliti da se dade na izučavanje svog rođenoga predmeta u čije je zakone pretvarao sve pojave u životu i svijetu, kao što ih rođeni glazbenik prelijeva u tonove. Rekoše mu da već ima ispitanih matematičara koji ne mogu doći do mjesta, pa će

zato jedva dobiti za taj predmet potporu bez koje nije mogao ni pomisliti na sveučilište. Zato je u molbi naglasio želju da bi najvolio učiti matematiku, ali posvetio bi se i historiji i filologiji ako je time uvjetovana potpora da uzmogne polaziti barem koje od predavanjâ o predmetu za koji je bio rođen.

U isti čas bio je raspisan i natječaj za potporu na koju su imali pravo sinovi iz bivše Graniice koji će slušati bilo koju granu nauke u sveučilištu. I za tu je potporu poslao molbu i čekao rješenje s većom nadom: doznao je da je najsiromašniji između moliteljâ — bio je poradi toga već gotovo siguran da ga ta potpora ne može minuti.

Ali pri koncu praznikâ vraćena mu je bila ta molbenica s motivacijom: Zamoljena potpora bi podijeljena drugome.

Komu? — pitao se Jakov tražeći badava đaka koji bi iz siromašnije kuće od njega potekao... U prvi čas nije mogao povjerovati što su mu rekli kod županije: Potporu koju je za nj otac molio dobio je njegov suučenic Artur Kranjčić... Sin jedinac u oca trgovca, vlasnika velike kuće i načelnika!

Od prvog razreda gimnazije gdje je našao Artura sretao je toga simpatičnoga dječaka s iskrenim čuvstvom naklonosti, a ta je naklonost rasla u Jakovu kad je u višim razredima i zrelijim godinama bilo više prilike da se osvjedoči o lijepim vrlinama Arturova srca. Ali sad kad se sreo s Arturovom kao sretnijim premcem u borbi za kruh za kojim Arturov otac nije smio posegnuti — nije se mogao oteti nelijepome čuvstvu što ga je zahvatilo protiv druga...

Oca Jakovljeva nije gotovo nimalo iznenadila vijest što je kao siromah u borbi s bogatim čovjekom podlegao.

— Tako je uvijek bilo... gospoda su jača... — rekao je on tonom mirne rezignacije, odgajan još tamo od vojničkoga doba po načelima da je pravo na strani jačega.

Jakov nije mogao primiti udarac s takovim mirom. Proti njemu prosvjedovalo je odlučnim glasom čuvstvo srca i logika uma. Kako smije bogat čovjek uzeti ono što je namijenjeno siromahu? (Naprama njegovu ocu bio je Arturov otac gavan!) Ili zar ima Arturov otac za narod javnih kakovih i posebnih zasluga koje mu se moraju nagraditi narodnim novcem? Ako ima — slobodno! Ali iz milostinje namijenjene siromasima?!

Duša se mladića zalila ogorčenjem — brutalna nezasitnost, nepravica pokazala je na nj prvi put u životu svoje žive oči... U svojoj duši poznavao je takovu nepravicu samo iz historije čovječanstva. — Mislio je da joj je noga civilizovanoga čovjeka davno zgazila glavu, a historija joj sačuvala lik samo kao vječni spomen na odurnoga mrtvaca, neka zna potomstvo da je bilo velikaša i mogućnika koji se nijesu stidjeli hraniti kruhom sirotinje... Pa gle, ne kao mrtav kip u historiji — nego živu živcatu sreo je i počutio na sebi udarac njezine šibe, a još nije svojom nogom slobodno ni koraknuo u život!... Znao je da ima talenta, čutio je u sebi jaku volju za naukom, i zato je posegnuo — kad je umolio potporu — za svojim pravom, jer su svi njegovi — počevši od oca, majke i braće koji su s njim pod jednim krovom živjeli, pa redom stričevi i ujaci, kumovi i prijatelji, ta sve selo — sve je to crna lička sirotinja, gladna kruha, sirotinja koja je gotovo zavidno iz svoga siromaštva gledala na njemu gospodsku, tobože, odjeću što ju je na nj skrpalo milosrđe dobrih ljudi... I Artur je talentiran i pun volje za naukom i pun oduševljenja za najčistije ideale, ali fali mu glavni uvjet da posegne uz Jakova rukom za istom potporom — on nije siromašan... On je i jedinac u imućna oca — a u Jakova je petero braće koja će danas-sutra s pravom siromašnoga rodaka očekivati od njega sad da pomogne sestru kod udaje, sad da namakne za pokop čiji, sad da primakne da se kupi vò, par ovaca, sjeme za usjev...

Činilo se Jakovu da gleda svoga više od skrbi i nevolje nego od starosti pognutoga oca u šupljim opancima, u platnenim gaćama, u otrcanoj platnenoj maji skrpanoj suknenim krpama, pod iznošenom vojničkom kabanicom i pustenim škrljakom što ga je kupio još negdje pred osam godina kad se posljednje dijete krstilo — gleda ga takova, a pored nje ga stoji Arturov otac, ugojen gospodin, načelnik grada, u odijelu francuskog kroja, s teškim zlatnim lancem na prsluku i s punim prstima prstenja... Gleda ih obojicu: njegov otac s tvrdim crtama lica pružio je na ponuku sinovlju svoju žilavu ruku onamo gdje dijele potporu — a uza nj je pružio i Arturov otac svoju bijelu, fino ugojenu ruku, i oba, posežući za istom milostinjom, mole: — Udijelite meni! — I ne može Jakov naočigled toga kontrasta da shvati kolebanje onih koji odlučuju, o potpori, u čiju će ruku pasti milostinja... Ruka prosjaka pored gospodske ruke... Čemu tu kolebati?... Onda je potražio izražaj stida na licu čovjeka koji je zlatom nakićenu bijelu ruku držao pruženu upored žilave i crne ruke sirotinje — ali na licu nije bilo stida... Mislio je onda da će u kojoj god nauci, kojima ga je škola dvanaest godina odgajala, naći čime bi objasnio sliku što je stajala pred njegovim očima: ni u kojoj nije bilo objašnjenja!... Sve su govorile nadušak o pravednosti — jednako stari poganski filozofi kao što i Isus koji je na ljubavi bližnjega izgradio svoju nauku. A Isusa je vršenjem javnih bogoslužnih činova priznao i eto taj bogato odjeveni gospodin što se upeo s pruženom rukom prama milostinji da se protisne pred njegova otrcanoga oca!... I zato je mislio da će u času ako milostinja zabludi u gospodsku ruku, prosvjedovati nekim natprirodnim prosvjedom Bog, da će se protiv toga dići jedinstven i strašan glas svega što ga je okruživalo...

Milostinja je minula žilavu ruku njegova oca, tvrdu od žuljeva — i pala u bijelu gospodsku ruku, nakićenu zlatnim prstenjem... A glas prosvjeda što ga iščekivao, nije se čuo... nego se samo rodio u Jakovljevoj duši... jači i odlučniji nego što je mislio da bi ga mogla njegova duša smoći... A rodio se kao mržnja i kao zlorada čežnja za osvetom... Sjetio se kako mu je u gimnaziji davao jedan drug čitati neke spise od kojih se zgražao i vratio mu ih s riječima: »To je diktovao đavo...« A sad je mislio da mora pisati drugu po te spise i uživao je sa zlobom, otrovnom nasladom u sebi što će se okružiti naukom od koje je eto još pred časkom odvrćao sa zgražanjem svoju misao...

Prva burna oluja što se mutnim valovljem digla u njegovoj duši slegla se na misao da je još nade od molbenice kojom je molio potporu u Zagrebu... Došli su i posljednji dani praznikâ, a rješanja još nije bilo. Čuo je od nekoga da je to dobar znak: »Da je molba odbijena, već bi javili. Bit će po svoj prilici tako da će te ta doznaka za potporu dočekati u sveučilištu« — mislili su oni.

Dočekao je tako u nadi i prvi dan mjeseca listopada, vrijeme da se ide u Zagreb.

— Ti znaš bolje kako se mora raditi... — rekao mu je otac i proda za nj nešto žita. Stariji brat koji je na Rijeci zasluživao osamdeset novčića dnevno zaslužbe istovarivanjem ugljena iz brodova, poslao mu je na pismo pet forinta da mu »pomogne doputovati« u Zagreb. U rubac je svezao svoje dvije rubače i nešto rublja, k tomu je primetnula mati sir i glavu kruha, cipele objesio preko vrata — i tako pošao pješke do prve željezničke stanice.

III.

Na ploči u sveučilištu čitao je Jakov oglas: »Tražim druga koji bi htio sa mnom jeftino stanovati.« Dozna za adresu i upozna se s nekim pravnikom četvrte godine, Jerkom Pavličevićem. Taj Pavličević našao je sobu za dvojicu uz šest forinta mjesečno stanarine.

— Jeftinije nećete naći u Zagrebu stana — uvjeravao ga je taj visoki i suhi pravnik. U njega su bile velike, sive oči, koštunjavo lice tamne puti, imao je tanke i dugačke usne i bio je odjeven u sive hlače kojima su bile nogavice otrcane, i u dugačak crn kaput koji je bio skroz iznošen. Na njegovu licu bila je crta iz koje se po njem sterala neveselost i neka gorčina usprkos toplom pogledu njegovih sivih očiju.

— Ja sam stanovao — govorio je on Jakovu tonom kao da su se nakon duljeg rastanka sreli kao stari znanci — u svim ulicama... razumije se: jeftinijim — obrazložio je sa smiješkom — ali jeftinije i udobnije nego što vam se ovdje pruža prilika nećete stanovati. Imamo svoju sobu, nitko nam ne dodijava. Gazdarica je sama s čovjekom, a on je namješten kod željeznice i dolazi kući samo na spavanje. Oni spavaju u kuhinji — a glavno vam je ovo: sobu od kuhinje dijeli samo tanak zid, zimi će biti toplo... A ljeti — a šta ljeti! Ode te u Tuškanac pa tamo čitate... Koliko imate otprilike dohotka na mjesec? — upitao ga je onda s nekom nakanom.

— Ja... ništa — odvratio mu je zastiđeno Jakov.

— Ni ja, ni probite pare! Pa ćemo se lakše slagati — rekao je nato s veselošću novi znamac.

Zatim ga je poveo u taj slavljani stan. Putem mu je pripovijedao da je donedavno imao zasluge u statističkom uredu, a sada su iza obavljena posla pomoćnici otpušteni. Pavličević je nato stao s humorom govoriti o svom oskudijevanju... No skoro je nestalo u njegovom govoru obijesnog tona, a na njegova je usta izlazio mračan, jadljiv, gdješto žučljiv glas koji se skroz slagao s izražajem gorčine što je bila stalno upisana na njegovu mršavu licu. Od potpornoga društva u sveučilištu imao je objed.

Napon pô sata hoda stao je Pavličević pred jednostavno ali ukusno građenom jednokatnom kućom.

Ušli su u široku vežu s dvojim vratima od bojadisanog stakla kroz koje je svjetlo šaralo vesele, žive slike po taracanom podu. To je sjetilo Jakova na crkvu u njegovom selu, i on je rekao ugodno iznenađen Pavličeviću:

— Daleko je, doduše, od sveučilišta, ali kuća je lijepa...

— Lijepa je kuća... — rekao je zlovoljan Pavličević... — ali stan nije u toj kući nego tamo...

— pokazao je rukom prema staklenim vratima.

Ušli su u prostrano dvorište. Na sredini rešetka za iscjedine bila je puna slame, kostî, krpâ i takova smeća. U dvorištu su bile zaposlene tri žene: jedna je ispirala rublje, druga istresla nešto iz zemljanoga lonca u smeće što se sabralo nad rešetkom za iscjedine, a treća je kraj plota tukla neko trogodišnje dijete i sva crvena, raskuštrana i zaduhana govorila pri tom vrlo gadne riječi.

U dvorištu je bila dugačka, niska, žuto oličena kuća sa mnogo vratâ i prozorâ. Na jedna od tih vrata uveo je Pavličević Jakova i rekao kratko:

— Ovdje smo...

Ušli su kroz tijesnu kuhinju u neveliku, tamnu i neveselu sobu u kojoj je bio pomiješan zapah vlage s vonjem izgorjeloga duhana i čađe iz kuhinje. Iz sobe je gledao jedan prozor u dvorište, a kraći zid do njega bio je pokrit tamnim ljugama od vlage koje su bile nalik ogromnim bubrezima. Nad ljugama visile su o zidu svijetle kapljice kao suze.

— Zidovi plaču... — rekao je Pavličević Jakovu koji se zagledao u rosne kapljice po zidu... — A molim vas, što da bude veselo u siromaha? — Časak je šutio, a onda je opet uzeo govoriti glasom i načinom kako naučaju stariji mlađe: — Loši imitatori nekih pjesnika koji su pjevali u drugo doba, vele: Srce veselo... vedar um, zalud će htjeti bijeda biti kum... i tako dalje... A tako bih znao pjevati i ja: riječi, rime, napuhavanje — al ovdje virni, braco!... Vlažno je, dašto... A kako hoćete! slegao je ramenima — ja vas ne silim... Samo velim: Za te novce — deset novčića na dan — nećete stanovati u Zagrebu... Eto, imate ipak svoj krevet, pokrivala je dosta, imamo stol, svaki svoj stolac — a vode koliko god hoćete! — dodao je veselo pokazavši na zemljani vrč odbita kljuna što je stajao na niskoj stolici kraj male željezne peći. Ta je pećica imala lik dugačkog i vrlo začuđenog lica, a luknje nad vratašcima gledale su jadoliko iz tog prezačuđenog lica i davale mu izraz kao da bi ono najvoljelo proplakati.

— Radite kako mislite — govorio je opet Pavličević... — A ja vam velim još jednom — jeftinije u Zagrebu nećete stanovati.

— Pa dobro, ostat ću... — rekao je odlučno Jakov i pogledao s pouzdanjem u oči mršavom čovjeku.

IV.

Treći dan iza toga došao je Pavličević javiti Jakovu da ga zovu u dekanat.

— Bit će poradi stipendije — dodao je. Jakov je drhtao. Njegovi su novci bili na kraju, i on je rekao i nehotice naglas: — Jedino bi me to spasilo...

Pavličević je nešto mumljao u sebi, a onda je rekao glasno:

— Bogzna!... Ja se ne bih kladio ni da ste dobili ni da niste... Svak vrag moli stipendiju, a u vlade pitaju najprije ako si odlikaš... Svjedodžbu siromaštva ispunjava svatko kako hoće... Ako je svjedodžba siromaštva — viknuo je jače — toga načelnika što je svome jedinom sinu izmolio stipendiju fotografija njegovih imućstvenih prilika, objesite me slobodno za jezik na vrh tornja Sv. Stjepana.

— Ja nijesam odlikaš — rekao je nesigurnim glasom Jakov. — Iz njemačkog imam »dovoljno« — u osmom razredu došao je novi profesor, pa strog...

— Šta se vi meni ispričavate za to? Nesmisao! — govorio je deklamujući Pavličević... Nekada je, vidite, bila u školskim svjedodžbama posebna rubrika u kojoj je stajalo: »Sposobnosti«. Šteta što su to ukinuli... Mnogome ne bi bilo milo čitati: Sposobnosti slabe... No ako je uviđavan, on će se tješiti drugom ocjenom: »Marljivost neumorna«... Ako je naduven, pa neka mu propuste vodeni trbuh kompetentni ljudi — neće mu škoditi... Odlika je mnogo puta samo lijepo vanjsko odijelo na grbavu čovjeku. Ja to znam po mojim suučenicima. Ako vas ocijene »sposoban« ili »vrlo sposoban«, ako ste uza to moralan (a profesori vas progledaju kroz osam godina!), onda bi kod podjeljivanja potporâ imale

odlučivati te dvije rubrike, a ne odlika ili neodlika. Siromaštvo, dakako, treći glavni uvjet...

Pavličević je bio voljan da i nadalje o tome govori, ali Jakov se žurio u dekanat. Stajao je pred konačnim rješenjem pitanja — ostati ili ne ostati u sveučilištu...

— Kako ste uzrujani! — rekao mu je Pavličević kad je opazio pobljednije Jakovljevo lice i njegove žurne i neskladne kretnje.

A Jakov je i osjećao u sebi vrlo napeto stanje duše. Čas je pomišljao da čuje tamo u dekanatu ugodan glas nekoga gospodina: — Vama je podijeljena stipendija — a čas opet da mu netko vraća molbenicu suhim birokratskim jezikom: — Vaša molba za potporu odbijena. — I obje ove skrajnosti kojih se dodirivala njegova misao, kao da su se jednako doimale duše. Bilo je u njoj od prenapetosti neko ledeno, gotovo nehajno stanje, ali se jasno isticalo na njegovu blijedom licu i hitrim, kao isprekidanim kretnjama njegova tijela.

— Što ste se tako uzrujali? — opet mu je rekao Pavličević: — Ako ste dobili, dobro je, a ako niste tješite se da ih je još barem pedesetorica koji su odbijeni s vama...

Pavličevićeve riječi doimale su se razdražljivo Jakovljevih živaca. Bio bi u tom stanju duše volio biti sâm.

— Pustite me... — rekao je tiho Pavličević i išao s njim uporedo ulicom a da nije razabirao ni jednog lica prolaznikâ, i s osjećajem kao da ne ide on nego kao da kuće s obje strana ceste jure mimo njega poput željeznice.

Kad su stupili pred sveučilište, stao je neki stariji đak izdaleka vikati Pavličeviću.

— Novci su ti došli... Duše mi! — stao se taj đak kleti kad mu Pavličević nije povjerovao.

Pavličević je pošao ogromnim koracima svojih dugačkih nogu naprijed, a Jakov je ulazio lagano stubu po stubu u gornji kat. Zamislio je bogzna koliko misli, a nijedne domistio. Sve su se plele jedna s drugom i kidale se i ostavljale iza sebe u mozgu neugodnu prazninu... Onda se u njemu najednom probudilo dijete kojemu bi mati ili starija sestra sklappale ruke i učile ga moliti... a njegova je mala duša osjećala onda tajanstvenu neku moć od molitve... da će doći netko i dati nešto što će biti dobro... Idući uza stube, počeo je najednom moliti u sebi da gore zateče vijest: »Dobio si potporu.« A onda je pomislio sred molitve: — Ta već je riješeno... tvoja molitva znači ono: Ne daj, Bože, da dva puta dva bude četiri. — I u njegovoj duši našli su se jedan pored drugoga dijete Jakov čiji su se religiozni obredi i molitve još iz djetinjstva u roditeljskoj kući doticali praznovjerja... i rasudljivi čovjek koji je pozitivnim očima promatrao prilike...

— Sad ću znati sve... — pomislio je naglo i našao se s ledenom, kao okamenjenom dušom pred vratima dekanata...

Pavličević je stajao na dnu stuba i, turivši obje ruke u džepove svoga istrošenoga kaputa, čekao na Jakova. Najednom se pomolio gore Jakov... Bio je blijed, a kad je vidio Pavličevića, usta su mu se otvorila na osmijeh...

— Odbijen je — pomislio je u sebi Pavličević kad je vidio taj ledeni smiješak na ukočenom licu Jakovljevu... — No, što je? — upitao ga je. Jakov je sišao na dno stuba, a onda rekao jakim glasom i zvukom koji njegovu glasu nije pristajao:

— Odbijen... — Usta su mu ostala otvorena, borio se da sabere u sebi snage i pokrije ono što je u sebi osjećao ravnodušnošću čovjeka koji umije da prima s hladnim mirom i ovakve udarce... Ali na oči su mu skočile naglo suze, i on se hrlu okrenu k nekoj ploči na zidu da sakrije svoju slaboću pred đacima što su se s rastegnutim i izobličnim konturama micali oko njega.

Pavličević je pošao za njim i govorio mu zakrilivši ga svojim visokim tijelom:

— Dakle ipak odbijen... Ja se, doduše, nijesam mnogo nadao, ali nekako sve sam držao do ovoga časa da bi moglo biti... No šta!... Upišite se u jus pa otputujte kući... — On je gledao pri tom sućutno u Jakova kao stariji brat.

— Da s maturom gonim ovce na pašu... i okapam krumpire... — rekao je razdraženo Jakov.

— Možete tamo čitati... a ovdje ćete polagati ispite.

Časak je mućao Jakov, a onda je upitao:

— A potpise?

— Gledat ćemo da se upišete u Beču...

— Tko će mi dati za školovanje?... A čime ću kući otputovati? Ja sam izgubljen! — govorio je Jakov očajnim, iznemoglim glasom i pošao prema izlazu.

Pavličević ga je stigao na stubama:

— Znete li šta? — rekao mu je kao da se dosjetio izlazu: — Majka mi je evo poslala dva forinta... Hajde da popijemo čašu vina... To će vas u prvi mah razvedriti, a poslije ćemo vidjeti... — Zatim je stao sred ceste i pošao, oponašajući patos, govoriti uzvišenim glasom: Bog koji skrbi za ptice u zraku i ribe u moru... Tako vam stoji u knjigama — rekao je onda uzdahnuvši — a život je, amice, drugačije... Hajdmo brže — povukao je Jakova za rukav. — Pojest ćemo nešto toplo, pa čašu vina i cigaretu — zaboravite!... Sad nam je dobro, ogrijte se, dok nije sunce... Samo brže — vukao je za sobom Jakova... — Otkada nijesam vidio dva forinta!

Već se hvatao mrak, u nekoj maloj krčmici donijela je djevojka pred Pavličevića i Jakova svijecu, a Pavličević je nabrojio prstima u džepu još pet desetica i rekao djevojci:

— Molim još pô litre... Što ću štedjeti? — okrenuo se s veselim licem prama Jakovu čije se lice žarilo od vina. — Kad nemaš dugo, dugo ništa, pa ti ovako iznenada kapne groš — razveseli srce!... Gledajte, molim vas, kako mi piše mati.

Izvadio je iz džepa crveni odrezak naputnice i stao čitati glasno: »Šaljem ti, mili moj sine, dva forinta. Da sam mogla sabrati više, znaš da bi bilo tvoje. Pomozi se i tim i uživaj s Božjim blagoslovom. Sad znam da je veselo među tvojim đacima, pa mi se razveseli i ti...«

Njegov je glas sve više podrhtavao, a onda mu je najednom zapeo u grlu, a na trepavicama visile su mu suze...

— Vidite li kako je dobra moja mati... — govorio je napetim glasom i smiješeći se kroz suze. Zatim je natočio čaše i rekao:

— Da pijemo u zdravlje naših majka... kako one misle na nas!... Vidite li kako je moja u svojoj sirotinji negdje teško skucala ta dva forinta da se tobože mogu i ja jedanput razveseliti sad o berbi kad navale đaci ovamo...

Kucnuli su se i ispili. Pavličevićeve oči i cijelo njegovo mršavo lice nosilo je u sebi ugodan i dirljiv izražaj razbuđenoga čuvstva.

— Dobar čovjek... — pomislio je Jakov u sebi, a Pavličević je govorio napetim glasom kao da je nabujao od topline čuvstva i teško prolazio kroz tijesno grlo...

— Ja osjećam iz ovih redaka njezinu dušu... Tu nema jedne tražene riječi... zato me svako njezino pismo rasplače... Kad ga čitam, ja nju slušam kako govori, i to me gane... Mi koji smo učili škole, ne znamo tako pisati: tražimo fraze, a ona toga ne zna: sluša svoje srce i piše...

Umuknuo je s uzdahom, disao prekinuto, oči su mu bile vlažne, a lice još uvijek puno ganuća.

— Što koristi! — viknuo je najednom trgnuvši se... — Došli smo ovamo da se razveselimo... Hajde da pijemo... U instrukcije se ne uzdajte... sve je razgrabljeno... U odvjetničkoj pisarnici još ćete teže naći mjesto, pogotovo kao početnik!... Ja bih vas rado okrijepio nadom. Okusio sam, ne bojte se, što vrijedi više puta i sama dobra riječ... Ali što koristi... Odvjetničke pisarnice pune su. Sve je navalilo u Zagreb, sve traži pisarije, propali trgovci i umirovljeni činovnici... A sve vrvi u činovnike... — rekao je smrknuvši se i stao zlovoljno ispijati čašu. — A narod — viknuo je najednom — seli u tuđinu... Na njegovo mjesto dolaze tuđi ljudi, trgovina i ono industrije što je imamo — i to je u tuđim rukama. A vi, Hrvati, budite činovnici — to će reći: mizerije...

Jakov je gledao sa zanimanjem u Pavličevića. Prvi put je čuo ovakovo razlaganje koje mu je skroz s nove i protivne strane otvaralo pogled u život. U njegovu se dušu od djetinjstva utvila riječ što bi je njegov otac, stric, kum i svi seljaci s uzdahom izricali: — Blago onome tko se domogne kakve plaćice, pa da nije van samo kao trun! — A eto, ovaj siromah koji neće opet sutra imati komad kukuruznoga kruha za večeru — on zove činovnika mizerijom.

— A što ja jadikujem! — kliknuo je naglo Pavličević. — Još imamo četiri desetice, još ćemo pô litre...

Jakov se nije opirao. Vino ga je stalo već junačiti protiv udaraca što ga je danas doživio.

— Razveselimo se! — govorio je živo Pavličević. — Nепrestano kunjamo zamišljeni i nujni, nепrestano pod teretom brige: što ćeš opet jesti... Živimo kao u vječnoj naoblaci bez sunca... Tu se gnjije... I duša valja da se prozračí... zakisne i ona. A u veselju se opere duša kao blatna rubača u vodi...

Pavličević se stao glasno smijati, a Jakov ga je gledao ljubopitno i smijao se zato što se on smije.

— Što se smijete? — upitao ga je.

— Smijem se... U mene je jedna jedina rubača... evo je na meni... Mogao sam danas kupiti drugu, a čemu? Danas ću s vama prozračiti dušu, a sutra oprati rubaču. Velim vam: tijelo se kupa u vodi, a duša u veselju... Od čaše vina oživi u nama opet pokoji ideal... U nama — rekao je mrko... — umjetno se mora buditi ono što bi trebalo stalno pulsirati našim mladim životom... Gdje je nепrestano mrak i mrak, bježe ideali... Vjerujete li?

— Vjerujem — rekao je odlučno Jakov.

— Čujete li, nas dvojica se nekuda slažemo u svemu... Čestiti smo ljudi obadva, a rđe... Hajde da se nas dvojica pobratimo...

Digli su pune čaše, zakvačili ruke, ispili i tri puta se poljubili...

— Još imam dvije desetice... hajde u slavu našeg pobratimstva jošte pô litre... rekao je Pavličević, metnuo na stol dvije desetice i slegao prema Jakovu ramenima: — Ionako će proći bogzna koliko dok ja i ti budemo opet gospodari od dvije forinte...

V.

Jednom poslije podne sjedio je Jakov u tamnoj sobici i gledao u posao kojim je bio zabavljen Pavličević. Ovaj je bio gola gornjeg tijela, sagnut nad umivaonikom i prao u gustoj

sapunjači svoju rubaču. Gdjekada bi ostavio na časak posao, ispravio se i pružio od sebe tanke i dugačke ruke da protegne tijelo što mu se ukočilo nad umivaonikom.

— Gladovanje! — kliknuo je odjednom, uspravio se nad umivaonikom i okrenuo se k Jakovu koji je turobna lica, blijed i s velikim modrim kolobarima pod očima slušao njegov govor. A Pavličević mu je govorio naučavajući kao učitelj sa katedre: — Gladovanje, amice, to je zločin ubojstva počinjen od onih koji su krivi da gladuješ... Da je onaj načelnik, koji je za svoga jedinca sina oteo tebi potporu, uzeo bio pištolj i ubio te, bio bi imao posla s kaznenim zakonom. Ovako, njegov se sin fino hrani, fino odijeva i polazi zabavišta — a ti gladuješ. A znaš li što to znači za mlada čovjeka da gladuje? Pogledaj svoje lice; oči su ti mutne, blijed si, drhturiš od zime, a pod očima ovakvi crni kolobari... — pokazao je na svom kažiprstu... — Tvoj se organizam još razvija, a u tebe nema masne zalihe nego si eto kost i koža ko što sam i sâm. Kad to traje dvije, tri i četiri godine, tvoj organizam oslabi i najpripravnije dočekuje svaku bolest... Pa kad si nakon muke i kubure nešto postigao i poveselio se životu, stanu prosvjedovati pluća, crijeva, želudac: Kasno je, gospodaru, odviše si nas zanemarivao...

— A ja nijesam morao na univerzu — rekao je Jakov turobno se smiješeći. Njemu se činilo da se ovo Pavličevićevo tumačenje ne bi dalo izraziti matematičkom formulom.

— Dašto da nijesi!... Pa zašto nijesi ostao kod kuće?

— S maturom?!

— Pa pođi k pošti, k porezu, pođi za općinskoga bilježnika, za pisara —

— Poći ću... Moram...

— A tvoja matematika?

— Učit će drugi...

— Eto, to je tako: ucjepljivati jabuku na krumpir...

— O pravu se govori, o pravu! — viknuo je Pavličević i uzeo življe žuljati među rukama rubaču.

— Znaš li što ću ti reći — uspravio je opet iza dulje stanke svoje golo tijelo i stao govoriti mirnije. — Sad sam razmišljao što je glad. Fiziolog bi rekao: Organizam je istrošio magazine i javlja to mozgu, mozak poručuje vijest želucu, a želučani živci razbude u tebi osjećaj koji se zove glad. Moraš jesti — inače ne jamči organizam za nuždan red u svojoj prostranoj i vrlo finoj zapleteno uređenoj državi. — Ja pako velim da je gladovanje čovjeka negacija prvog zakona Božjeg. Zemlja na kojoj je Bog čovjeka nastanio, producira više nego što treba njezinim stanovnicima da žive. Čim ima gladna čovjeka koji nota bene hoće da radi toliko koliko je nužno da iz carstva prirode namakne za svoju potrebu hranu, odjev i stan — onda je znak da je ravnovjesje poremećeno. A poremećenoga ravnovjesja priroda ne trpi: kad voda dođe na koso tlo — pada, kad je zrak na jednoj strani topao, a na drugoj hladan, nastane vjetar... a pazi, i oluja!... Kad je tome zakonu nesvjesno podložena priroda koju zovemo mrtvom, kako da mu se otme stvor koji je sebe oholo prozvao: »homo sapiens«, koji je pače otkrio u prirodi taj zakon? Razumiješ li što sam ti govorio?

— Pa što da radim? — upitao ga Jakov svojim turobnim glasom koji je zvučao kao da je umoran.

Pavličević je okrenuo opet k njemu svoje gole prste, pružio desnu ruku s ispruženim kažiprstom i rekao mrka, stroga lica, jakim i dubokim glasom:

— Gladuj!... I ja gladujem već četiri godine... Sad sam naprama tebi gazda — imam objed!

Sagnuo se nad umivaonikom, jedan čas žuljao rukav rubače i opet se uspravio:

— A što je to — uzdahnuo je — od podne do podne! Na sve ćeš se prije naviknuti nego na gladovanje... Dođe večer, prolaziš mimo kruha i jedeš ga očima... Čini ti se da uživa carstvo tko ima dosta kruha...

I opet je neki čas žuljao rubaču, a onda počeo govoriti kao da odgovara na pitanje što mu ga je drugi postavio.

— A kako će se u nas učvrstiti značaj?... Boriš se i boriš, a najkasnije ti dođe da vikneš: Do vruga sve skupa!... Kleknuo bi i pred onu tržicu što prodaje na Jelačićevom trgu kukuruzni kruh, da te spasi gladi. Zimu i bolest — sve ćeš nekako podnositi, ali glad nikako!... I Ezav u Svetom pismu prodao je za zdjelu leće prvenstvo!... Glad snizi čovjeka do životinje, a lako je situ diktovati zakone o moralu i o dužnostima svjesnoga čovjeka! Iz ogladnjela želuca propne se u tvoju svijest đavo, pa kaže: Nosi me, samo mi daj jesti!... A i što da ima tko od čovjeka koji mora živjeti a nema čim hraniti svoj život?... Da li si ti mene vidio — stao je najednom govoriti zanosnim tonom — s kakvim sam ja idejama i idealima došao u sveučilište!... Ne, nijesam ih se odrekao — rekao je onda odlučno i kao ispričavajući se — ali koliko je puta zinula na njih glad da ih proždere! Obijest će poživinčiti čovjeka, ali isto tako i glad... Narodi koji su se izobijestili u sreći, jednako su propali kao što i narodi osiromašeni: jedni i drugi izgube pred očima ideale... A što je čovjek bez ideala? Amice, marva, blašče kojemu će svaki čas pasti sjekira na vrat...

Njegovo se lice dok je to govorio, smrklo, jače stisnuo je zube i raširio svoje otvorene, tanke usne. Opet je prošlo par časaka muče, a Jakovu se činilo da bi mogao naći matematičnu formulu kojom bi se dale izraziti te Pavličevićeve misli.

A Pavličević se naglo trgnuo, bacio preda se obje ruke i nastavio govoriti uzrujanim glasom i živim temperamentom:

— Ne vjeruj u to da siromaštvo čeliči čovjeka... Tako se nekom, tko zna u kojoj prilici, sviknulo reći, a oni kojima je to u prilog, ponavljaju tu riječ kao bogzna kako važnu i istinitu sentenciju. A laž je!... Siromaštvo obataljuje čovjeka... Steže mu slobodu — što ćeš više?... Niske brige podgrizavaju velike misli i obaraju ih, kao što crv koji se zavukao u žilu obara hrast... Svojevoljno siromaštvo iz požrtvovanja, to je, prijatelju, što drugo!... To je isto što i srnuti u boj poradi poziva svoga srca... to stvara velika djela... Takovo požrtvovanje — to je krepost. A gladovanje od nevolje, to je muka i mučenje pod kojim će malo tko ostati svecem... Govorim li pravo?

— Da... — odgovorio je kratko Jakov.

— Oh, kako ja osjećam da govorim pravo!

Pavličević se naglo zacrvenio, sva krv iz mršavog tijela kao da mu je šinula u lice:

— Ne osjećaš li — govorio je jednako živo — kad stupiš preko praga univerze, da si zapostavljen? Ne osjećaš li to na ulici, u kazalištu, u uredima — svuda — svuda!... Sve ti govori da nijesi jednak s drugima — i ti lagano gubiš pouzdanje u sebe a smjelost naprama drugima... Ako je u tebe čuvstva, a ti se uklanjaš onima, koji te gledaju preko ramena i drže se uopće naprama tebi kao da misle naglas: Ti ovamo ne spadaš... Tako danas, sutra, redom tako i ti ako si ikoliko slabić, staneš gubiti kompas u svojoj čovječjoj svijesti... Najposlije rob privikne na robiju, i što je na nju dulje privikao, teže ga je probuditi. Ideal mu postane kruh... novac... čast... vlast, ono što se vidi u životinjama koje se otimaju o žderilo i grizu do krvi kad dođe do pitanja o vodstvu... Jest, prijatelju! U gladovanju privikavaš se na poniznost, čutiš kako se siti sve smjelije i drskije dižu nada te... A u tebe je možda više duha nego što ga ima u njih — govorio je ogorčeno — ali ti nemaš smjelosti, zapravo ponestaje ti u društvu moći da se s njima digneš i ti... Dopuštam, pojedinac neće podleći. To su vanredni duhovi, a to nije pravilo nego iznimka...

— A pravica? — upitao je Jakov.

— Isus je došao da je uvede u život — odgovorio je patetično Pavličević — pa vidiš dokle smo stigli u dvije tisuće godina iza njegova djelovanja... Osiromašeni, poniženi, zapostavljeni, oni osjećaju pravicu, njih je kupio Isus u svoju vojsku...

— A kad se domognu carstva, vješaju oca... — nasmijao se trpkoo Jakov.

Pavličević je jedan čas šutio.

— Da — rekao je onda mrko — ima... ima i toga... Čovjek je zagonetka... a i sav taj planet je zagonetka... Duh bi ga podigao k suncu, a ne može da mu svlada težinu... Moraš priznati, upitnik »Posljednjeg Adama« ima smisla... A opet hoću da se borim... Moram da se borim! — kliknuo je raširivši u svojoj dužini obje gole ruke pred sobom. — Nasladu, užitak, slobodu, sve ću položiti za pravednost... Poginut ću... a moje će nauke dići na noge stotinu boraca... Tako je širio svoj nauk Isus — a ja ću biti njegov apostol s križem u ruci... Gladan, zapostavljen trubit ću iz svoje duše glas pravice!... Pravica — rekao si! Pravica će se uspostaviti bilo kad, ako je uopće sposobna materija, u kojoj se život na ovom planetu pojavljuje, da prepusti prevagu duha. Pravica mora doći, inače otkud bismo znali za nju, kako bismo je osjećali u sebi?... Ako se pako na ovom planetu ne može dalje naprijed — borba za pravicu ne može ostati izgubljena. Sve vjeruje u aksiom da se u prirodi ne gubi ništa: kako bi se izgubile skupe žrtve ljudskoga života za toliku dragocjenost koja uzdiže našu dušu?... Podlegnimo... a tada ostaje još nešto... Logika uma i čuvstva srca govore nam: Onkraj groba mora da je nešto... Nikoja energija ne mine bez rezultata — evo nakon energična rada uz glazbu praznih crijeva izašla je ispod mojih ruku čista rubača...

Digao je pred svoje golo tijelo mokru rubaču i držao je kao zastavu... Smijao se, a onda je progovorio opet mrko, razastirući opranu rubaču između kreveta i stolca:

— Do vraga, ovoga još nijesam u ove četiri godine doživio! Uvijek bi se našlo nešto: sad kakva pisarija, sad potporica od par forinta, jedanput kakva instrukcija, drugi put prevedi nešto za novine, a kad bi sve popucalo, svagda bi se netko našao tko bi uzajmio barem deseticu za komad kruha i dvije cigarete. A sad kao da je došla nekakva pošast... Imam tu nekakvoga rođaka po majci... mali činovnik, a petero djece. Prije bih se gdje-kada znao u njegove žene pomoći barem za deseticu. Juče sam došao, a djeca navalila na me: »Daj dva novčića... kupili bismo žemičku...« Mati na njih: »Stid vas bilo, kao da ste gladni kruha...« A jedan šestogodišnji dječčić: »Dakako da smo gladni... Zašto si plakala pred ocem da nemaš u kući za nas ni kruha?... A mužača ti je dala na dug grah... A sad veliš da nijesmo gladni...« Mati mijenjala u licu boje, a ja sam shvatio i otišao...

— Nestalo je novaca u ljudi — mislio je Jakov.

— Kako si naivan! — rekao je Pavličević. — Kako se nađu novci za kasarne? Koliko se u paradama ispuca praha i podere obuće? A od toga nema koristi ni radniku ni zanatliji nego velikomu industrijalcu i jakomu poduzetniku. Njih pitaj gdje je novac! Plutokracija i aristokracija grle se, žene se i bratime međusobno, oni stvaraju zakone, a stvarajući ih misle na se... A glas je malenih u saborima što i puć kamečka u valovlju — kako ono kaže Preradović.

Jakov je slegao ramenima. Pavličević je govorio dalje, ali on ga nije slušao. U dvadeset i četiri sata pojeo je samo komad kruha što mu ga je danas donio Pavličević od svoga objeda... Turoban jesenski mrak sterao se po neveseloj sobi, a kroz taj je mrak jednako neveselim glasom ječao Pavličevićev glas. Jakov se sjetio svoje rodne kuće.

Vlažna jesenska studen pada po ličkom polju, a mati i braća sjede naokolo ognjišta. U sredini gori velika vatra, nad vatrom visi kotao, u njem ključa zavrela voda i baca visoko

uvis bijele i vruće pare. Onda dolazi otac; metnuo je na ognjište drveni tanjur sa solju... mati skida s komoštra kotao, iscijedi vodu i metne na zemlju kotao iz kojega veselo izlaze pare. Otac je izvadio iz usta lulu, onda su se svi prekržili pa posežu redom po starosti u kotao, vade vruć krumpir, dijele ga i umaču u sô... »Bože, a što radi naš Jakov?...« upitala je mati.

— Što veliš na to? Nu!... — viknuo je na nj Pavličević.

— A što? — upitao ga je Jakov kao da se razbudio iza sna.

— Kud si se zamislio?... Daj da obučem tvoju rubaču... Idem, moram naći za te komad kruha... Tebi se na licu vidi da gladuješ...

Taj čas pokucao je netko na vrata i prije nego što se Pavličević polunag mogao snaći, otvorila su se vrata, a u sobu je stupio Artur Kranjčić.

VI.

S njim se samo jednom, otkako je u Zagrebu, sreo Jakov na univerzi. U duši je Jakovu zakipjelo pri tom susretu čuvstvo što ga je osjetio u sebi kad su mu kazali da je Artur dobio stipendiju za koju se on natjecao. A Artur je, spazivši ga, poletio bio k Jakovu i pružio mu srdačno ruku:

— Da znaš kako mi je milo što smo se našli ovdje!

U njegovim tihim, iskrenim očima plamtjela je nehinjena radost... i pogled, i lice, i njegov glas odavahu toplinu čuvstva što ga je počutio s drugom iz gimnazije u rodnome svom mjestu kojega se sada s čeznućem sjećao.

Artur mu je tada govorio oduševljeno o životu u Zagrebu i stvarao osnove kao da će i Jakov bez zapreka moći da dijeli s njime jednako sve što je obećavao Zagreb mladu i zanosnu čovjeku koji je bez tereta niskih briga došao u glavni grad zemlje... A svaka njegova riječ bila je natopljena čuvstvom — i Jakov nije mogao da uščuva u sebi mržnju kojom ga je susreo. Morao je da ga gleda mlađega i neiskusnijega prema sebi, dijete koje još ne shvaća...

Ušavši u sobu, pošao je Artur k Pavličeviću, kazao mu svoje ime i pružio mu ruku.

A Pavličević mu nije htio prihvatiti ruke... Ogrtao je oko gologa tijela svoj istrošeni kaput i motrio oštrim okom Artura.

— Vi ste sin onoga načelnika koji vam je izmolio stipendiju — rekao mu oštrim tonom suca koji istražuje okrivljenika.

Artur se zacrvenio, pogled njegovih djetinjih očiju tražio je uokolo mjesto gdje bi se zaus-tavio. Kad su mu se oči srele s Jakovljevim, rekao je tiho:

— Jesam...

— Znam... — rekao mu je grubo Pavličević... — Ta je potpora išla njega, a vi je uživate bez grižnje savjesti?... — pokazao je na Jakova pruživši ispod kaputa golu, dugačku i suhu ruku. Usne su mu podrhtavale, a lice mu se zapalilo vatrom divljeg zadovoljstva.

Artur je stajao pred njim kao ptica koju je iznenada ščepao jastreb. Njegove su oči gledale nespokojno oko sebe kao da traže razjašnjenja toj situaciji u koju je najednom zapao.

— Ovaj vaš drug gladuje... a gladuje zato jer je vaš otac oteo kruh što ga je narod, zemlja, dobrotvor neki — sad bilo tko — namijenio bio za školovanje sirotinji, dakle, njemu. To je, gospodine, grijeh koji vapije k nebu za osvetom...

Govoreći to, mučio se Pavličević da ostane miran, ali je mahao objema tankim rukama po zraku kao da vesla. Izlizani kaput spuzao mu je na jedno rame, a pod drugim izbočila mu se iznad prsiju gola lopatica.

— Bogzna kako je to bilo — rekao je zlovoljno Jakov i nasmiješio se ljupko prema Arturu...

— Ne marim! — stao je vikati surovim glasom Pavličević navlačeći na golo rame kaput.
— Vi ste, prijatelju, svaki čas u kazalištu, polazite koncerte, trošite samo za stan i hranu četrdeset forinti mjesečno — a ovaj, gle, nije već dva dana jeo!... Kad usne, kad se probudi, njemu dolaze na um stihovi: Hljeba, hljeba, gospodaru, ne vidjesmo davno hljeba!

Kaput mu se skliznuo niz pleći na pod, obje je gole ruke držao pružene daleko preda se, suho tijelo isprutali su mu tamno osjenjeni žljebovi među izbočenim rebrima. A prsi su mu se nadimale, i kao da se iz njih rasplamsava vatra što mu je gorjela u očima.

Artur je stajao pred njim blijed i nemoćan da se otme šibama kojima su ga nemilosrdno udarile riječi polunaga čovjeka s kojim se susreo prvi put u životu.

— Nemoj... ta nemoj... — molio je Pavličevića Jakov i pošao k Arturu kao da ga kani zaštititi od nenadane Pavličevićeve navale.

— Ja dižem svoj glas proti nepravici — govorio je Pavličević sve uzrujanijim glasom — ovdje u ovoj vlažnoj sobi gdje boravi glad, gdje sve plače i suzama potištenih prosvjeduje u ime nauke Isusove protiv nasilja; jer ja sam sačuvao vjeru u njega, a oni je nemaju: riječima hvale, a djelima hule nauku njegovu...

Najednom je prestao govoriti. Njegov jaki, divlji glas kao da je iznenada došao na zapreku kroz koju se nije mogao probiti: Artur je pred njim stajao oboren i plakao...

— Žao mi je... — rekao je najednom mirnim glasom Pavličević sagibajući se po svoj kaput što mu je pao na tle. Ali glas mu je još drhtao od uzrujanosti... — Vi nijeste, dašto, krivi... Oprostite mi... No, kolega, prosudite... Ja se pozivam na vaše srce koje on — pokazao je na Jakova — toliko hvali... Pozivam se na vaš razbor... — Vi ste čovjek kao što je i on, obojica ste daroviti mladi ljudi, obojica željni nauke, pošli ste u sveučilište — tek vi imate za to i nužna materijalna sredstva, a on ih nema. I vi ste dobili stipendiju — za luksus, a on je nije mogao dobiti — da ne gladuje... Ej, gospodine!... Za njega i za onakve kao što je on osnovane su potpore, a za sinove iz kuća iz kakve ste potekli vi — ne! Čemu podupirati ono što po sebi stoji čvrsto, a zapustiti ono što bez potpore mora pasti?... Gospodine kolega, ja se pozivam na vaše čuvstvo, recite, govorim li krivo?... Sit čovjek pretrpava punu torbu noseći je ispred gladne rđe, a ona skapava od gladi... Sit gleda rđu koja skapava, ide s punom torbom dalje i misli u sebi: Umrijet će rđa naravnom smrću, jer nije imala što da jede... Gospodine kolega, što na to vaše etično čuvstvo? Nu recite... recite!... — nukao je Artura koji je stajao pokunjen kao dobro đače pred ukorom profesora... — Ja čitam često evanđelje... kolike je nauke u njemu, tko hoće da je razumije!... Evo vam ga — zgrabio je sa stola knjigu — ja zavirim svaki dan u nj; što Isus nauča, a kako živu ljudi odgojeni tobože njegovom naukom!... Vi mi oprostite... Ja govorim iz načela, a slučaj je da su moja načela povrijeđena kraj vas... — On — pokazao je neskladnim kretanjama golog tijela na Jakova — gladuje, a ja, vidite li, imam srce, i znam što je gladovanje... — Nijesam vas htio uvrijediti, hoću da šibam nepravicu, a moje šibe padaju na vas jer je vas odabrala nepravica da se jednim svojim trakom pojavi u životu... A ja vam velim otvoreno... Drugi govore za vama: »Eno, ono je jedinac sin u bogata oca načelnika pa

ima stipendiju, a odbijena je molba ovomu, onomu...« Bogzna koliko ih je odbijeno! A ja govorim vašem srcu... Ja sam kriv vašim suzama — i to me boli. Čovjek koji trpi, taj je moj, ja sam za nj! A tko plače, taj trpi... Vele da ima suzâ radosnicâ, ali ja ih nikada nijesam plakao... nijesam ih ni vidio plakati... Vašim suzama upitomili ste u meni lava...

Išao je uzrujano gore-dolje po sobi, a Artur je pozvao tihim glasom Jakova:

— Dođi sa mnom...

— Ne, vi ne idete jošte — stao je Pavličević pred Artura... — Moramo se razumjeti... Vi mene možda nijeste shvatili, a to bi mi bilo žao...

— Znam što ste govorili... — rekao mu je Artur.

— Ako znate, dobro je. Nećete me držati ni ludim, ni zlobnim, ni zločestim čovjekom... Govorimo mirno... Vi nijeste krivi. A da rečem: ni vaš otac nije kriv — lagao bih, bilo bi protiv mojega uvjerenja... Vi ne poznate život, a on ga pozna, doista ga pozna! On je znao što je radio — i to je grijeh — on se nije odrekao nauma o kom je znao da se protivi pravедnosti. Moli li on kada Očenaš? Poznaje li kao službenik Isusove nauke načela: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe?« »Ne čini drugome što ne bi htio da tebi drugi čini?«... Prijatelju — sveta načela! Korifeji socijalističke nauke — to su šepRTLje naprama Isusovu socijalizmu. Vaš se otac priznaje kršćaninom, pozna Isusovu nauku, vjeruje u nju, zato polazi crkvu, ispovijeda se, moli, plaća mise, ide na sprovode i procesije — riječju, obavlja sve što crkva od svoga člana traži, a ovim jedinim djelom kaže: »Sve je laž!« Takva je, vidite, njegova vjera!

Pavličević se zaduhao govoreći, svaki je čas natezao nad golo rame ispuzli kaput i letio opet nervoznim kretnjama po sobi. Najednom se zaustavio sred sobe, jednu je ruku digao prema prozoru, a drugom prihvatio na prsima kaput.

— Ideali!... Tko se ne kupa u njihovu svjetlu, neće mu dušu osvijetliti zlato... Tim novcem, sa tih par stotina otrovat će vam vlastiti otac dušu, zastrijet će tminom, uglubit će je u blato... Okoristi se — poučava vas on — tom stipendijom gdje možeš! Ne obaziri se ni na koga! Gledaj da bude tebi dobro, a drugi neka žive kako znadu!... On vas tako riva u društvo nesretnjaka koji se očajno grizu za komadić zlata, nad kojim se vije crn oblak a na njem sijeva munjom zapisan natpis: *Lasciate ogni speranza!*⁴... A nad oblakom, prijatelju, sija sunce na slobodne idealne duše — tamo bi morao biti vaš svijet!... Kako da to ne shvati vaš otac! Svi ljudi to shvaćaju. Isus nije mogao naučiti nešto što ne bi bilo dohvatno i najnižem ljudskom umu.

— Dosta je... ta dosta je već o tom... — molio ga je Jakov bacivši jednu ruku preko Arturova ramena.

— Ne vjerujte, gospodine kolega, meni ni riječi! Niti jedne mi riječi ne vjerujte! — govorio je Pavličević kao da je prečuo Jakova. — Samo, molim vas, upitajte u sebi ono što se zove savjest?... Odobrava li ona, ta vaša rođena savjest, čin vašega oca?... On, vidite, taj Jakov, kazivao mi je da je vaša majka krasna žena koja vas je pomno i nježno odgajala. Zato velim — pitajte svoju savjest!

Na vratima se čulo oštro kucanje i odmah je ušao u sobu ozbiljnim korakom mlad čovjek od dvadeset i četiri godine. U njega je bilo široko lice, crn brk i velike crne oči samosvjесna, ponešto prkosita pogleda. Zvao se taj čovjek Marko Ivčević, bio je pravnik već jednu godinu u zagrebačkom sveučilištu. Kuća ga je podupirala prvih godina samo sa pet forinta mjesečno, a poslije je prestalo i to. Uzdržavao se najviše instrukcijama, ali se kao

⁴ *Lasciate ogni speranza (tal.)* – ... voi ch'entrate: Ostavite svaku nadu, vi koji ulazite; natpis koji u Danteovom Paklu stoji iznad ulaza u pakao.

informatore nije mogao ni u kojoj kući dulje zadržati. Bio je u njega i nagao temperament i neko žučljivo isticanje svoje »čovječanske« vrijednosti. U sebi je bio čovjek dobar, ali njegovu nesakriveno zahtijevanje da ga učenici i roditelji respektiraju — nijesu trpjeli ni jedni ni drugi. Tu slabocu držali su da je napetost i oholost sirotinje koja mora biti ponizna — i tako je stradao. Poradi stradanja zapeo je i s ispitima. Bio je Pavličevićev zemljak i tijesan prijatelj.

— Zdravo... — pružio je ruku Pavličeviću, a onda se rukovao s Jakovom. Držao se kao da Artura ne vidi, a ni figura polunaga Pavličevića tijela nije ga iznenadila.

— Ja idem... — rekao je Artur i naklonio se Pavličeviću... — Hoćeš li sa mnom? — upitao je onda Jakova.

Došljak je omjerio Artura izazovnim pogledom... a kao u smetnji prišao mu je Artur, naklonio se i rekao svoje ime.

— Ivčević... — odvratio mu je mrko i ponosito došljak, i nije htio prihvatiti Arturovu ruku. — Vi ste — rekao mu je onda kao s visoka — sin jedinac imućnoga oca gradonačelnika koji vam je izmolio stipendiju?

Artur nije odgovarao. Njegovo fino, djevojačko lice bilo je blijedo, u pogledu krupnih očiju vidjela se izmorenost njegove duše od oštrog šibanja bezobzirnih Pavličevićevih riječi. Naklonio se i otišao zbunjen iz sobe.

— Zašto si ga onako napao? — upitao je Jakov Pavličevića... Meni je bilo kao da mene biješ... Prijatelji smo... a što je on kriv?

— Zašto... zašto! — govorio je uzrujano Pavličević... — U meni kipi već dugo, ja niti ne znam što sam sve govorio... Otisnuo se težak kamen nizbrdo, tko će ga zaustaviti!... A zar sam ga uvrijedio? — upitao je mirnije.

— Oca si mu vrijeđao — rekao je Jakov.

— Radi stipendije... Dobro si uradio — odobrio je Ivčević.

— Ali skroz bezobzirno... Odviše si rekao... — protivio se Jakov. — Što je on kriv?

— Pa ja sam i udario na oca! — opravdavao se Pavličević.

— On je osjetljiv... ja bih volio da si udario na nj nego na oca... — branio je Jakov Artura.

— Molim vas, bez sentimentalnosti! — prekinuo ga je krupnim glasom Ivčević. — On i njegov otac žive udobno... i nijesu time zadovoljni nego otimaju gladnima... Takvi ljudi neka se žigošu bezobzirno...

Mučali su neko vrijeme, a onda je rekao Pavličević:

— Ne, tu je već zlobe... A on je bio u mom stanu... nešto sam se mogao suspreći... a nije došao k meni nego k Jakovu... Možda nijesam smio!... Ali gledam dva dana Jakova gladna i bez nade da se posveti predmetu za koji je rođen... pa sam planuo... Doduše, nešto sam se mogao svladati...

— To ste vi junak! — viknuo je na nj Ivčević. — Puni su vam džepovi sentimentalnosti i kojekakvih ludih obzira. Pljucate i ližete... A kakvih je obzira imao otac toga dječaka?... Vaša golubinja ćud! — rekao je prezirno. — Biju vas po licu, a kad udare jedanput rukom o zid mjesto po vašem licu, vi ih molite za oprostjenje... Pa neka vas biju!

— U mene je srca... — rekao je mirno i uvjerljivo Pavličević.

Ivčević je već otvorio usta da nešto rekne, a onda je stao prama Jakovu i pogledao ga. Jakovljevo lice bilo je bijelo kao papir, samo su se pred očima crnjeli široki kolobari. Oči su mu bile poluotvorene, a onda je najednom klonuo glavom i pao kao mrtvim tijelom na naslon stolice.

— Nije mu dobro — rekao je Ivčević, podignuo mu glavu i gledao mu u bijelo, kapljicama znoja orošeno čelo.

— Onesvijestio se... od gladi — mislio je Pavličević... — dva dana nije jeo... — Uzeo je vrč i škropio Jakovljevo lice vodom.

— A ja sam došao da vas pozovem, imam nešto novaca — rekao je Ivčević.

Jakov je dignuo glavu, otvorio oči i uzdahnuo... Gledao je bez razumijevanja oko sebe, a onda se stao razaznavati. Nasmiješio im se i prešao rukom preko čela.

— Zamaglilo mi se... — rekao je tihim glasom.

— Hajd ustanite lagano... ja raspolazem sa dva forinta... Večerati ćete sa mnom... — rekao je Ivčević.

Oko devete ure vodio je Pavličević Jakova ispod ruke kući: Jakova je savladala prva čaša vina, on je išao teturajući i plakao govoreći nadušak:

— Zašto si uvrijedio Artura?... On nije kriv.

— Mene to ne ide! — odvratio mu je Pavličević odrješito ali zaplećući jezikom... »Čemu ta golubinja ćud i puni džepovi sentimentalnosti?« — tako je rekao Ivčević. A čuješ li — stao je naglo Pavličević i govorio uzdignutim glasom — Ivčević je glavica... i odrješit čovjek... Zašto sam ga?... Jer ti je oteo... A?! Stipendija bi tebi bila jedino sredstvo da možeš egzistirati na univerzi — a njemu je za luksus!... Ili zar si ti manje čovjek zato što te rodila Ličanka a njega gospodska mati?... Isus! Isus! — kliknuo je najednom. — Evanđelje čitaj kad ga oni ne čitaju... vidjet ćeš, doći ćeš do osvjedočenja da će se jednom dignuti složan glas potištenih, jednoglasni prosvjed... — Ili zar se Isus badava rodio? Njegova će nauka jednom prosvijetliti ljude, a mi se moramo boriti s križem u ruci... Mi smo žrtve... iz naših muka izrast će stablo pravednosti i pod svoje grane sakupiti sve ljude... — Opet je stao, raširio obje ruke i stao deklamovati patetično kao glumac. — Ponosno dižu svoje glave kršni hrastovi u šumi, prkose munji i oluji... A ispod gnjiloga lišća šumskog puzi nevidljivo podmetnuta vatra u hiljadu trakova. I eto, najednom plane sva šuma jednim plamenom... Kasno da se gasi... Prođe stotinu godina, a na garištu zeleni se svjež, mlada šuma... Šta je to stotina godina u životu čovječanstva koje umuje i bori se tisuću godina da odriješi ruke sapetoj pravici!... Odozdo diže se jaka bujica i rast će još sto godina... a iza oluje sinut će sunce, i svijetom će zagospodovati Isusov nauk...

— Zašto si vrijeđao njega? — govorio je jednako plaćući Jakov... — U njega je dobro srce... On nije kriv... Kojim pravom ogorčuješ njegovu dušu a veliš: »Ljubi bližnjega kao samoga sebe«?

— Ah ti si dobar! — kliknuo je Pavličević... — Ja ću te poljubiti... — Obujmio mu je glavu i poljubio ga nekoliko puta u čelo.

VII.

Artur nije mogao nikamo svrnuti pogleda a da ne ugleda pred sobom polunaga čovjeka kojemu se nije mogao jasno dosjetiti crta mršavoga lica, ali iz njegovih usta padale su teške riječi, i svaka se ustavljala na Arturovoj duši. Osjećao ih je u sebi poput prutova što ostanu i bole iz dobivenih udaraca.

— Nešto bih morao učiniti... — mislio on, a to nešto kao da još nije smio poradi oca. Činilo mu se da bi morao učiniti nešto jako i veliko, čemu još nije dorastao... nešto da jednim odlučnim zamahom prosiječe oblak kojim su ga omotale Pavličevićeve riječi, pa da iziđe opet na svjetlo i počuti se opet lagane duše, miran i zanosan kakav je u Zagreb bio došao...

Treći dan rodila se u njemu odlučna misao... U prvi ga je mah zahvatila kao bljesak, a čim se našao pred njom, podigla ga je najednom...

— Pisat ću ocu — rekao je sebi — da se odreče stipendije... Stipendija me guši...

Još nikada nije stupio svojom voljom pred oca u ovako zamašnoj stvari: što će na to on? Stala ga svladavati slaboća... a njegov mladi duh opirao joj se gonjen šibama teških riječi kojima ga je bičevao polunagi čovjek mršava lica i suha tijela na kom su bila izbočena rebra... Napokon je napisao ocu pismo:

... »Poradi toga moje je stanje među drugovima mukotrpno. Ja sam, oče, uvjeren da je moj prijedlog pravedan... Taj odgovor čujem i kad pitam svoju savjest i kad svoj prijedlog omjerim o sadržaj svega što sam do sada učio... Da čemu sam učio religiju, filozofiju, povijest? Čemu sam čitao klasike? Čemu su nas pitali idejama velikih ljudi... nijesu nam dali odahnuti nego nam govorili nadušak: Gore srca! Gore težnje svoga duha!... Čemu?... Ja mislim da nas nauče shvaćati i provađati pravicu, danam oružaju dušu ljubaviju, samozatajom i prezirom... A jedva sam izišao iz gimnazije, i već mi se život smije u lice: Kako su te varali!... I u sveučilištu govorit će o tim istim idealima... i novine neprestano pišu o njima... iznose ih na pozornicu... pjesnici, umjetnici... svi govore o njima... zar samo zato da okite njima trulo drvo života?

Oče! Ja živim vrlo udobno na račun nekoga tko bi trebao potporu za svagdanji hljeb. To nije moralno, tome se protivi glas moje savjesti. Mjesto radosti prima s tom potporom moja duša nešto što je nalik prokletstvu... Majka mi je u jednom pismu pisala da joj se vratim čist kakva me je u svijet poslala... A ja trpim poradi te potpore pod osjećajem da nijesam ono što želi od mene majka... Oče, riješi me ovoga tereta!... Moja duša hrlji za idealima, otereti me, da se slobodno dignem opet k njima...«

Kad je pročitao svoje pismo, bio je zadovoljan. Činilo mu se da je tim pismom otkrio u sebi nešto muževno što će veseliti oca... »To su misli... to je karakter«, hvalit će se otac pokazujući znancima njegovo pismo... a duša će mu se širiti... i svijetli, visoki, ideali združiti će tješnje očev i sinovlji život...

U očevu odgovoru čitao je ovo:

»... Ubuduće da me već ne uznemiruješ ovako! To su tlapnje, u životu treba gledati drugačijim očima... Jednom zasvagda: S takvim pismima da mi ne dolaziš!... Međutim (za tvoje umirenje), znaj da ima sinova iz većih kuća nego što je naša, pa uživaju potpore za svoje nauke... A iz onih koji su te smeli govori zavist... Ti si mlad. Pazi! Život je prava škola, a tu školu ti još nijesi učio.«

I Artur je pošao u život... a polunagi čovjek gubio se ispred njegovih očiju sve više u daljinu otkud bi kadšto još jeknuo njegov slabi glas... dok nije i on posve iščeznuo u zaglušnoj buci života.

Vijenac, 1901.

Sablasti

Jedne hladne i vlažne večeri idem ulicom, gdje bi gotovo svaki dan sreo neku malu dječiju pjestinju, petnaestgodišnje crnokoso djevojče. Bili već u te djevojčice razviti malone sasvim svi čari ženske ljepote, a imala je crne, bistre i vesele oči, pogled povjerljiv i dražesno koketan — doista od same radosti, što je jamačno i drugi poput mene gledaju s dopadnošću, s izjavom simpatije i naklonosti, kojom se naša duša odazivlje mladosti i ljepoti. Dođem do te kuće, gdje je ona u nekoj obitelji pjestovala malo dijete i vodila u šetnju dvije odraslije djevojčice, pogledam u poširoku vežu i vidim: moju lijepu crnokosu djevojčicu uhvatio neki gospodin za ruku (u drugoj je ruci držala ona svjetiljku) i otimlje se s njome. Ona se otimala smijućke odgalivši svoje bijele zubiće iza jagodastih ustiju. Izražaj njezinih krasnih crnih očiju bio je pun dražesne obijesti, što dolazi od mladenačkoga neiskustva — a ovo će rado omagliti gdješto svijest i kakvoga tvrdog stoika.

Eto i ona!... pomislim ja s onom gorčinom, o kojoj bi, da joj pođeš u potragu do najsitnijih korjenčića, ostao u neizvjesnosti, otkle je izvukla svoje niti: iz straha poradi žrtve, na koju vreba »ričući lav«... ili iz povrijeđene sebičnosti tvoga sopstvenoga »ja«...

Pođem dalje smućen tim prizorom, koji je neprestano stajao ispred mojih očiju. Stanem svoje misli navraćati k svemu, za što sam mislio, da bi moglo zainteresovati moj duh — ali badava! Mala ljepotica s raskošnim pogledom svojih crnih očiju, s neiskusnim smijehom na sočnim usnama zaokupila je bila svu moju pamet.

Ona je neiskusna kao dijete, a on pun iskustva, pa će pobijediti i odbaciti je onda kao izrabljenu stvar. Kako se strašna budućnost otvara njojzi, koja će možda podati život isto tako nesretnomu i uzgojem zanemarenomu biću, koje čeka zatvor, popravljajonica i bogzna što! Ona će u bijedi izgubiti lako sav ljudski stid ili postati zlobna nesretnica, kao naša Magda...

U tim neugodnim mislima došla mi je na um Magda. Ona je službovala u kući gdje sam i ja stanovao, i bila djevojka nimalo ugodna ni svojim otresitim ponašanjem, ni svojim žučljivim licem ni svojim suhim tijelom. Nije imala vjere — koliko se činilo — ni u koga, iskrenoga poćitanja ni pram kome. Njezina je izjava u očima, u govoru i u kretovima bila vazda ista: Ako vam nijesam u volji ovakova, a vi sebi potražite drugu. Ta upravo nepopravljiva neka neprijateljica ljudi! — Kako se nije ni s kim slagala, niti s ikim prijateljeva-

la, bojali su je se nekuda više ukućani, nego je mrzili. Pa možda i stoga što joj se nije dalo ni u čemu prigovoriti — ni u poslu ni u pogledu »morala«. Tek pokušашe neke susjede da se prema Magdi ponesu slobodnije, kad se po nekoj seljakinji doznalo da ta osorna djevojka ima u selu na prehrani svoje žensko dijete. — Nijesu joj se doduše ni sada usuđivale reći izravno da to znadu; nu umjele su da joj to kažu s dvoličnim riječima, koje bi i luđe čeljade razumjelo, a kamoli ne bi Magda! Ali ne bi uspjele. Magda je umjela te njojzi namijenjene strijelice tako vješto odbijati, te bi neka žučljiva lajavka poradi toga od ijeda pozelenila:

— Ima ih, ima djevojaka, — govorila bi ta ženska sva tresući se, — koje plaćaju za svoju djecu na ladanju, a umiju se držati kao da su svete.

A Magda — ponosna i otrešita Magda — ne bi je htjela shvatiti. Rekla bi, kao da se nje to ne tiče:

— A čemu, molim vas, govoriti nelijepo o takvim nesrećnicama? Zašto se na njih kame-
nom bacati? Sam Bog znade kako je koga stigla nesreća, pak zato neka mu on i sudi.

I tako nijesu uspješni da Magdu ponize. Inače smo, kako reko, bili naviknuli gledati Magdu kao djevojku zlobnu, koja je poradi svoje nesreće, prevarena bogzna od koga, sav svijet zamrzila. Doduše nijesmo nikada doznali kako se zapreo roman njezina života, no taj je napokon s neznatnim varijacijama gotovo svagda isti.

*

Kad sam one večeri stigao kući, nađem u kućnoj veži nekoliko stanara, a među njima i Magdu. Skupili se oni oko malene neke djevojčice, odjevene u sirotinjske prnjike i obuvene u poderanu obuću odrasloga čovjeka. Tu su djevojčicu — moglo joj je biti dvanaest godina — našli u dvorištu pred kućnim vratima, gdje je legla na голу zemlju i tu spavala, ili se pričinila da spava. Djevojčica je sad stajala naslonjena o zid, drhturila od zime i gledala oko sebe ravnodušno, onako kao da ne želi vidjeti nikoga. Isprva nije htjela da odgovara ni na koje pitanje. Istom malo-pomalo stala šaputati jedva razumljive odgovore i bacala pri tom s očiju svojom malom, mršavom rukom bujnu, plavu kosu. S velikom su mukom od nje doznali što su željeli. Rekla je hrapavim i debelim glasom svoje ime i kazala povijest svoga života, po djetinjem shvatanju svega što je doživjela.

Otac joj je radnik u nekoj zagrebačkoj tvornici i imao je dosada — tako je mala rekla — barem pet žena. Kad je otjerao Malču, doveo je Lizu, a iza Lize Katu, onda se opet vratila Malča i tako dalje. Ima njih više djece, ali ona — mala — ne zna za svu gdje borave; a ne zna to ni sam otac. Nekoja su djeca i poumrla. Njezina mati, koja se zvala Lujza, umrla je kad su njoj bile četiri godine. Od njezine majke bilo je još — čini joj se — troje djece. Najmlađu joj je sestru utopio u ribnjaku brat, ali nehotice. Poslala ga naime mati iz kuće s tim djetetom, da ga zabavlja. A dok se on s drugom djecom igrao, mala je sestra pala u ribnjak i ugušila se. Bratu je tada bilo šest godina, već je bio upisan u školu. Kad se to dogodilo, pobjegao je od straha nekamo i popeo se na jedno stablo, gdje je probavio dva dana i dvije noći. Onda se sam vratio kući, ali bolestan, te je brzo zatim i umro.

Maćeha, koja je »sad« kod oca, otjerala je nju i stariju sestru iz kuće, da si nađu kakvu službu. Njih dvije, to jest ova mala i njezina starija sestra, živjele su zajedno kod neke žene, s kojom se sestra odnekud poznala, a onda je sestra otišla u službu nekamo dalje od Zagreba. Nju — malu — nije htjela ona žena više držati kod sebe, pa ju je tada uzela u svoju kuću neka djevojka. Ta je djevojka držala nju i još jednu vršnjakinju, kojoj je ime Roža, sve do jučer, a morale su joj zato sabirati u gradskoj šumici drva. Juče su njih dvije

napunile komoru drvima, te im je onda ona djevojka rekla: — Sad idite kud znate, ja vas više ne trebam. — Danas je lutala gradom i prosjačila, ali je dobila u svem komadić kruha od siromašne žene i novčić od jedne gospođe. Gdje je na vratima vidjela pribijen znak da se ne smije prosjačiti, tu se nije usudila ući; a drugdje bi je tjerali, jerbo da je mlada, pak bi mogla što i raditi. Tako umorna, ozebla i gladna, došla je u vežu ove kuće i legla pred vrata, jer joj se spavalo. Naučila se otprije, kad bi je »koja« maćeha protjerala, da se ovako zavuče pod čiji krov i prospava noć.

To je bila pripovijest te djevojčice. Lajava ona i žučljiva služavka iz kuće primijeti, da ta mala neće biti dobra, čim je ovako mlada naviknula da pod tuđim krovovima provodi noći.

Mi gledamo šuteći tu djevojčicu.

— Sirota! — reče tihim glasom Magda i pristupi k djevojčici, skupi joj u kitu raščešljanu kosu i poveže je vrpcom sa svoje glave.

— Što ćemo s njome? — upita ona prva.

Svi su gledali Magdu. Njezino je lice bilo preobraženo, na njem nije bilo ni jedne od onih crta u kojima smo mi bili naviknuli čitati izraz tvrde, zlobne i bešćutne duše. Ona nije odvrćala s djevojčice očiju, u kojima smo sada najednom vidjeli jasan i živ izražaj ljudske sućuti. Bili smo iznenađeni: Odakle Magdi ta sućut?

A djevojčica je stajala gotovo nepomično spuštenih niza se ruku i gledala preda se, kao da se sve to nje mnogo ne tiče. Sjećala je ponekad svojim držanjem i na divlju, neukroćenu zvjerku, koja je došla živa u ljudske ruke. U njezinim očima kao da je bilo čitati svjesnu izjavu: I vi se svi borite da budete živi, siti i zadovoljni. Pak šta me tako gledate? Moram valjda da živim i ja, kad sam tu među vama, moram da jedem i da se ogrijem o vatri... Što je toplina ljudskoga srca, to je ona doista slabo poznavala. Ona se držala skroz ravnodušno na još neriješeno Magdino pitanje: Što ćemo s njome?... Kao da je govorila u sebi s primjesom zlobe: Radite što vam drago, a ubiti me ipak ne smijete!...

Ne skidajući s male očiju, uzela je opet govoriti Magda:

— Nešto se mora s tim djetetom učiniti. Da se namjeri na kakvoga bezdušnika, bila bi nesretna za sav život...

— Vratiti je k ocu! — reče jedna žena.

— A što to koristi, molim vas? — reče toplo Magda. — Maćeha bi je opet protjerala, pa bi bilo isto što i prije.

— Ta i onako je ne čeka pošten život u svijetu, — rekla je na to lajava služavka.

— Bogzna, — odvrati joj Magda. — U dobrim bi je se rakama dalo spasiti.

I opet stajasma zamišljeni: Kuda s tim djetetom?

— Neka prospava noć u mene, a dat će joj se štogod i da pojede, — javi se sada jedna stanarica iz podzemlja, visoka i suha žena s tamnožutim bolesničkim tenom. Ona je držala u ruci vrlo slabašno, blijedo, rakitično dijete, koje je apatično gledalo svojim svijetlomodrim očicama u svijet. I njoj i djetetu dalo se s prvoga maha vidjeti kako im stalno potkapa zdravlje stanovanje u vlažnom i tamnom podzemlju.

— A što sutra? — upita tu ženu Magda.

— Sutra! — vikne ona lajava služavka; — predati je stražaru, pa neka se brine za nju magistrat.

— Nipošto! — opre se Magda. — Stražar bi je vodio kroz grad kao zločinku, a mislite li da i u sirotinje nema stida? Najposlije, magistrat bi je opet vratio ocu... Ta molim vas, oni gore nemaju srca za ovakovo siročće...

Magdin je glas podrhtavao, ona je nemirnim rukama popravljala opet djevojčici kosu, i svi smo vidjeli kako je hitro prešla rukom preko očiju, da otare suzu...

Svi smo šuteći gledali Magdu — bili smo zahvaćeni tim nenadanim prizorom. Mene je svladao osjećaj da stojim pred nekom svetinjom, gdje se manifestuje najbolje i najviše što može da bude u duši čovjeka. Kao da se nad tu grješnicu dizala iz njezinih suza aureola svetačke mučenice i ovijala joj glavu... Bila je tu pobjednica, a sve njezine protivnice nije su znale zašto... A ja sam u tom svečanom trenu pogledao u Magdinu prošlost, gdje je i ona sa zamamnim, pola djetinjim smiješkom u sjajnim očima, sa smiješkom sreće na sočnim ustima, nesvjesna svoje nevinosti i ljepote, vjerovala ljudima koji su pohotom gorjeli za njezinom mladošću... Gdje je i ona svojom neiskusnom dušom vjerovala da joj ljudi iz nesebične sklonosti šire ruke i nude sreću.

— — I ona zato gleda sad bistrijim očima u ponor, nad kojim koraca to zapušteno djevojčće... U času kad joj je kanula na to djevojčće suza, zatreptila joj je možda duša, neće li ova-ko i njezino dijete, ako je preživi, bez očeva imena u svijetu, bez očeve i majčine slike u srcu, putovati u truli život, što svršava bezdanim ponorom? — —

Nato je pristupila k nama i još jedna sustanarka, stara, suha gospođa, koja nije na svijetu nikoga svoga imala. Bila je ta, imućna inače gospođa, samoživka — barem nijesmo u toj kući nikada doživjeli da bi ona bilo s kime prijateljerala. Da joj ne dodijavaju prosjaci, dobila je i ona za krunu mjesečnoga prinosa kokardu s natpisom: »Član društva proti prosjačenju« — i pribila je na svoja vrata.

Nu imala je vrlo dobro srce napram životinjama. Hranila je šest mačaka svake boje i tri mala psetanca. To je blago bilo u nje ugojeno do odurnosti i pobuđivalo u čovjeka počut mržnje. Tako bi jedan sustanar iz drugoga kata, živahan i zdrav momak, očevidno s nasladom udario, gdje god bi mu se prilika pružila, njezino psetance, ili ugazio ulijenjenim mačkama rep. Osobito je imao zub na mezimca stare gospođe, šareno pseto, što se od debljine poput prepunjene vrećice jedva vuklo po zemlji. Kad god bi to psetance zaskvičilo ili koji mačak nelijepo mijauknuo, znali smo svi da je obijesni momak svoju neutaživu kivnju opet na kojem od staričinih hranjenika iskalio. Stoga bi ono pretilo psetance svojim usalovljenim grlom na momka iz daleka režilo i pred njim nejunački uzmicalo, a njegova osušena gospodarica krstila bi se pred tim mladim i veselim čovjekom kao pred sotonom. Ta je starica vrlo rado crkvu polazila — a opet je svoje jedno crknulo pašće u vrtu pokopala, klesanu mu ploču s natpisom postavila, te je od vremena do vremena vijencem kitila...

Kad je ta gospođa k nama pristupila i, promatrajući neprestano svojim nepovjerljivim, ispitujućim očima djevojčćicu, doznala što smo i mi o njoj znali, rekne joj Magda:

— Eto, milostiva, kao da je Bog ovamo tu siroticu poslao. Vi ste sami, trebate i podvorbe, a bogzna gdje vam može iznenada trebati čije pomoći. Uzmite vi ovo djevojčće lijepo k sebi.

— Ne daj Bog! — prekine stara gospođa Magdu i htjede da se odmah udalji u svoj stan.

— Što vi mislite, to pobrati s ulice, da me još pokrade!

— Sirotinja je, milostiva, a vi bi mogli...

— Ja da mogu?!... — vikne nelijepim glasom stara gospođa. — Dašto, da se prije smrti nađem i sama na ulici! A ne vidite li — pokaže ona na kokardu s natpisom: »Član društva proti prosjačenju« — ne vidite li da ja za siromahe svakoga mjeseca izdajem krunu?

Bila je ružna dok je to govorila. Sva strast niskoga egoizma sjedjela je u njezinim ispitim očima, u tvrdim crtama njezina suhoga lica i u nervoznim, neskladnim gestima njezinih tankih ruku. A bila je — vidjelo se — uvjereni da čini za sirotinju sve što može, mjesečnim prinosom od jedne krune. Kao da društvo s takovim prinosom može da zaštiti svu sirotinju: nadničare, očeve obitelji koji nemaju zarade zbog bolesti ili stoga što nema za njih posla; žene zlostavljene od surovih, alkoholom otrovanih muževa; djecu takovih i još nesretnijih obitelji...

— Da se našla na ulici bez gospodara mačka, milostiva bi je sigurno k sebi zaklonili... — reče ona žena iz podzemlja s humorom, koji se čudno, gotovo neugodno doimao iz ustiju apatičnog, bolesnog čeljadeta.

A stara gospođa, oglušivši se hotice ili nehotice toj zajedljivoj primjedbi, htjede da pođe u svoj stan, nu ona joj lajava služavka rekne:

— Gledajte, milostiva, ovakova bi vam djevojčica lijepo pomogla pripaziti i na vaše mačiče. I jutros je onaj mladi gospodin iz drugoga kata nemilo ošinuo »pufića« — došlo mi je do srca kako je blašče tužno zaskvičalo.

Stara gospođa stane, a njezino suho lice poprimilo je naglo izražaj boli i gorčine. Ni sama Magda, koja je neprestance sućutno koješta na maloj djevojčici popravljala, nije mogla da se potajno ne nasmije dosjetki one lajave djevojke ili komično-tragičnomu izražaju lica suhe gospođe.

— Bog će ga! — reče stara gospođa drhtavim, proročkim glasom i pokaže prstom na ulaz u gornje spratove. Njezine drhtave usne, plašljiv glas i bolni pogled u očima djelovao je dašto i sada na sve nas komično.

— A ona bi vas služila bez plaće. Bilo bi siročje zahvalno tek da se smjesti pod čiji krov i da ne gladije, — reče Magda i odmah upita djevojčicu: — Nu da bi ti i bez plaće služila milostivu gospođu?

— Bih... — reče nesigurno djevojčica i pogleda ne baš prijaznim očima staru gospođu.

Hraniteljica šestero mačaka i troje psetanaca pogleda svojim nepovjerljivim, ispitujućim očima djevojčicu, zamisli se časak, a onda reče:

— Vidjet ću... čekajte do sutra... moram o tom promišljati.

Djevojčicu primi za tu noć na konak ona bolesna žena što je stanovala u podzemlju, a Magda joj donese večeru. A sutra je dan došla Magda javiti vesela lica da je stara gospođa uzela k sebi malu djevojčicu kao nadstojnicu svoje šestero mačaka i troje psetanaca. Magdina je radost bila tolika, te je svojom fantazijom risala već i buduću sreću male djevojčice. — Ako joj se — govorila ona — djevojčica bude znala umiliti, ona će je i u oporuci ostaviti nadstojnicom svojih pasa i mačaka i zapisati joj kakvi imutak. A ja ću već malu uputiti kako će se prama psima i mačkama ponašati, da uđe u volju staroj ludi.

Tri dana iza toga uzbunila je stara gospođa svojom vikom sve stanovnike kuće od podzemlja do tavana. A bila je njezina uzbuđenost i razumljiva. Dok je ona naime svoja tri psetanca na šetnju izvela i maloj djevojčici mačke na brizi ostavila, pobrala je djevojčica nešto sitnoga novca i nekoliko drugih stvaraca iz kuće i otišla netragom.

Crnu nezahvalnost male djevojčice svi su osuđivali, samo je i ovaj put našla ona zaštitu u Magdinu srcu. Kad su sve susjede suglasno sa starom gospodom na djevojčicu najžešće navaljivale, rekla im je Magda:

— A šta vičete na nju? Njoj je, siroti, u krvi da ne bude dobra. Ta zar ne vidite, kako živi sirotinja u gradovima? Čuli ste kakav joj je otac, a kakve su joj propale žene nadomještavale mater. Djed, otac, mati — svi su možda imali u sebi takovu otrovanu krv zapuštene sirotinje, pak što se čudite da je pošla i ona njihovim putem? Lako je biti poštenim, tko se rodio u bogatstvu!...

— Sablasti — avetinje! — padoše mi na um riječi norveškoga pjesnika.⁵ Kako se on proslavio otkrivši tim riječima na pozornici veliku ranu ljudskoga društva — a priprosta, pala i neugledna djevojka otkriva eto iste sablasti, mimo kojih prolazimo ravnodušno mi inteligentni ljudi, uzgojeni kršćanskim moralom, filozofijskim i socijalnim znanostima. Sablasti!

Kud se djela mala djevojčica, to nijesmo saznali nikada.

Vijenac, 1901.

⁵ Norveški dramski pisac Henrik Ibsen (1828-1906), na čiju se tezu iz drame Sablasti, o neumitnom utjecaju nasljeđa prethodnih generacija na pojedinca koji mu se ne može othrvati, oslanja ova Novakova pripovijetka.

Iz velegradskog podzemlja

I.

Tiho se spuštaju guste pahuljice snijega. Istom su četiri sata poslije podne, a zimske sjene hvataju se već zemlje i pokrivaju sve jače po trotoaru i nakvašenoj cesti bijele snježne krpe. Neugodna je ulica svojim blatom i svojom reskom vlagom. Sad pravo prija toplo obiteljsko gnijezdo i ugodno društvance uz razgovor kojemu nema kraja.

Usprkos snijegu i studenoj vlazi sjedi neki čovjek nepomično na klupi na Iličkom trgu. Crte na mršavom licu ne dadu se jasno razaznati u mraku. Po grubom, na sve strane iskrpanom odijelu vidi se da čovjek pripada radničkom staležu. Na kapi, po ramenima i u naborima odijela naslagao mu se snijeg, ali on ne mari. Ne haje ni za upit nekoga radnika koji je žurno prolazio cestom kraj trga i, došavši pored klupe, stao i viknuo:

— Što radiš tu, Mika? Hajdemo kući.

Mika mu je lijeno mahnuo rukom i ostao sjedeći na klupi.

S jednakim nehajem, ne ganuvši sobom, gledao je Mika kako se nedaleko od njega pojavio iza ugla pijan Slovak i teturao po trotoaru s bremenom na leđima. Iza nekoliko posrtaja lijevo i desno pao je taj Slovak potrbušice preko kanala i pružio pred sobom ruke kao da će plivati po raskvašenom tlu. Njegovi mali okrugli šešir, mišolovke, limeno posuđe, koluti, žice i druge takove stvari razletjele su se oko njega koturajući se po blatu. Uzalud se trudio da se osovi na noge, gnjecajući rukama i nogama pod sobom blato. Neki od prolaznikâ zanimali su se tim prizorom i smijali se shvaćajući očevidno s komične strane pijanoga čovjeka. A drugi su pomagali Slovaku sabirati rastresenu robu i digli ga nekako na noge. Ali on je odmah posrnuo postrance, pao opet i ostao mirno ležeći i ne pokazujući već volje da se pokuša ispraviti. Ležao je sred blata kao mrtvo tijelo; oko njega se začas sabralo kolo gledalaca, a djeca su se svojim ostrim glasovima smijala dosjetkama odraslih ljudi.

Napokon je stražar odveo Slovaka u kolima, svijet se razišao, a trg opustio. Sve se gušći slagao po zemlji mrak, sve to gušće pahuljice snijega pokrivalo tlo. A radnik je na klupi sjedio kao uklesan, zureći očima nekamo k turobnim svjetiljkama na kraju trga gdje se prodavalo voće i kruh. Gdjekada trgnu mu se ramena kao od uzdaha koji hoće da provali iz prsiju. Ali on priguši u sebi uzdah i pomisli smrknuo:

— Koga sam vruga opet počinio!... Vražji Talijan... koliko sam se puta zakleo da ga već neću piti, pa opet... Jankić je svemu kriv, vrazi ga odnijeli!

Evo što se Miki dogodilo:

Juče su on i taj Jankić raspilili i rascijepali nekomu gospodinu hvat drva i dobili za to pet kruna. Kad im je taj gospodin isplatio zaslužbu, stao ih je važno poučavati kako ne bi bilo pametno da sad pođu u gostionicu, nego da kupe za obitelj večeru, a ostatak da sprema kao prištednju. »Jer Bog zna« — rekao je gospodin — »hoće li se opet sutra ili prekosutra naći zaslužbe.«

Nato je Jankić, koji je dosjetljiv čovjek, odvratio gospodinu:

— Ne ide to kod nas kako vi mislite... Sto školjâ čeka da se ovime okrpi, pa kakva štednja! A k tome... što mislite, naš posao! Moramo se mi okrijepiti čašom vina... prva će polulitra pasti kao kaplja vode na usijano željezo...

— A zašto ja ne idem u gostionicu? — rekao je na to gospodin. — Ja bih mogao lakše nego ti, jer moji su dohoci stalni. Pa ipak uštedim groš gdje god mogu.

Jankić je šutio, ali kad su odlazili, bio je vrlo srdit na onoga gospodina i govorio neprestano o njemu:

— A šta on miješa sebe s nama! Ja sam danas o podne bio u njegovoj kuhinji, a s ognjišta se puši i širi svakojaki miris. Njegova je gospođa došla u kuhinju i dala kuharici bocu vina da je postavi u mlaku vodu jer da je vino prehladno... A ja i ti smo, Mika, od jutros raspilili, rascijepali i poslagali hvat cjepanica, a založili smo u podne svaki komad suhog kruha! Pa što on govori! Da ja ovako izmoren i gladan dođem kući i da svu ovu sirotinju dadem ženi, ona bi svejedno jadikovala: »Eto, moram za večeru kupiti barem za dvije desetice kruha i svakomu barem malu kobasicu po četiri novčića, jer nijesu djeca ni u podne dobila nego komadić kruha, izim Mateka koji dobiva sa školskom djecom objed... A valja misliti da se sabere za stanarinu jer je mjesec pri kraju... Djeci je poderana obuća; učitelj je psovao u školi Mateka da mu je nogama smočio sobu. A dijete nije krivo. Voda mu se upije u poderanu obuću i u krpe, pa mora da smoči.« I tako ona brunda, a meni je moje muke dosta. Kad sam ja u trijeznu stanju dobre volje? Ali kad je litra u glavi, onda se meni čini da je oko mene sve zadovoljno i veselo, pa usnem smijući se... Ako žena počne prigovarati, a ja odmah učinim kraj: »Šuti, jer će biti batina!« A trijezan je se bojim... Eto tako je, Mika, nama. Zato se mi veselimo čaši vina... pa što on onda nas uči da ne idemo u birtiju! Njega dočeka topla soba i gospodska večera, zabavlja se s milostivom i s dječicom dok ne pođu na počinak, a za sutra ga glava ne boli: plaća osvane pod jastukom. Pa gdje bismo onda mi kao on? Hoćemo li, Mika, na pô litre k Talijanu? — završio je blažim glasom.

Kupili su svaki komadić opaprene slanine i kruha i ušli u gostionicu kojoj je pred vratima crveno oličen cimer nosio kao napis samo bijelu veliku brojku »28« — što je značilo stalno udarenu cijenu talijanskom vinu koje se tu skoro isključivo za radnike točilo.

Kod prve i druge polulitre još se Jankić srdio na gospodina koji je htio da ih upućuje u nešto što po njegovu mnijenju ne može da bude. Ali kod treće polulitre u zadimljenoj ali ugodno toploj i od nakrcana radništva i žamora živjoj sobici vratila se i Jankiću dobra

volja, i on je počeo da se svakojakim dosjetkama izruguje onomu gospodinu koji ih je upućivao na štednju.

Iza četvrte zajedničke polulitre mislio je Mika:

— Jankić, sad će biti dosta, mogli bismo kući. Jer ja ga već ćutim u glavi.

A nato je rekao Jankić:

— Znaš li što, Mika? Ja ću zvati još pò litre, pa ćemo je ispiti u zdravlje onoga gospodina kad je on nas uputio kako se štedi...

— Svi su vrazi u tebi! — polaskao je Mika Jankiću nasmijavši se od srca. A bilo mu je, dašto, drago što će Jankić platiti pò litre.

Ali kad su ispili, ćutio se Mika obveznim da i on plati pò litre. Pri tom je mislio u sebi:

— Žena je doista kupila djeci za večeru kruha na dug. Ako baš potrošim koju deseticu više, zato će sutra, ako Bog da biti opet posla, jer je stisnula zima, pa ljudima treba drvâ.

I pili su, pili, a u tom toplom prostoru punom žamora i dima bilo je tako voljko... I Mika i Jankić osjećali su kao da je ovako lijepo svemu svijetu kao što je sad njima...

U to ugodno raspoloženje vraćala bi se, doduše, obadvojici misao na ženu i djecu i javila se u toploj blagovolji kao ubod hladnom oštricom. Ali oni nijesu toga jedan drugomu rekli. Pili su i osjećali u vinskoj omamljenosti slast života. Brigama ni traga. U tom raspoloženju rekao je Jankić Miki:

— Nije u našim stranama još život tako loš, kako pripovijedaju ljudi koji su živjeli drugdje.

— Dašto da se dade poživjeti — prihvati Mika. — Ne daj Bože gore, ovako je dobro... Čovjek se dašto pomuči i ima brigâ, ali tko je, Jankiću, bez toga?

Uto je stao pred njih kočevar sa svojom košarom punom šarenih škatulja, vijenaca smokava, naranča i drugih slatkih stvari. Mika je zaigrao s njime deset novčića i dobio škatuljicu slatkiša.

— To je za moju Evicu — rekao je Jankiću pomno spremajući škatulju u džep... — Moja mezimica — nasmiješio se čisto ponesen svojim roditeljskim čuvstvom... — Da ti, Jankiću, samo čuješ to dijete! Nisi toga doživio, jer ti ne bi svojim ušima vjerovao što sve ona zna! A istom joj je pet godina... Tepče!... Ja sve mislim da bi danas-sutra moglo ovakovo dijete... a Bog zna! Sve je u njegovim rukama — završio je važno svoju nedorečenu misao.

— Dogodi se, pa se sreća dotakne i siromaha — mislio je i Jankić.

— Tepče, kažem ti, svega zna — živo upade Mika. — Ona dva muška — e, dječaci su, to je nešto drugo. Vragu su iz torbe skočili. Ali moja Evica... ne treba da se srami nikoje gospodske vršnjakinje. Zato ja često mislim, kad bi onako... ili, kako si ono ti, Jankić, rekao, da i na siromaha dođe sreća... Tepče nijedno, kad se ovako zapijem, samo mi ona dolazi na pamet. Zato ja njoj svaki put nešto kupim, a ona ujutro plješće ručicama: »Sinoć je otac bio opet pijan, sigurno mi je štogod donio...« Tepče, velim ti!

Nato je Jankić isto tako hvalio svoje jedno dijete; a od takova su razgovora bili obadvojica vrlo ganuti pa su zvali još pò litre.

Napokon se na poziv stražara krčma ispraznila, a njih su dvojica, teturajući cestom, pošli svaki svojoj kući.

Doduše, već tada javilo se u Mike ono što se zove savjest... Teturajući po snijegu glasno je psovao sama sebe onakvim imenima kakvim će ga kod kuće dočekati žena.

— Ali dotle je bilo još sve dobro — mislio je Mika sjedeći kao uklesan na klupi. — Tek ono u kući... O Bože milostivi... Izgubio sam bio pamet — što drugo?

Kad je doteturao do kuće, pojavio se u njem strah pred ženom: kako će ona sad vikati, plakati i kleti... A, doduše, — dosjećao se i pijan u tom strahu — bogzna je li imala s djecom i kruha za večeru? Jer trgovac gdjekada uduži, a gdjekada je zle volje pa se otrese na djecu: »Ne dam... Nisam ja tu da fukaru hranim...«

I Mika je nasloniv se na kućna vrata i razmišljao kao kroz maglu o svemu što se danas događalo. A svijest se sve više gubila i težak san htio da mu sklopi oči. Tad je otvorio kućna vrata i pomislio da se treba ušuljati u sobu na prstima da ga nitko ne čuje. U podzemlje spustio se četveronoške po strmim stubama, a kad je koraknuo posrnuvši od najniže stepenice, našao se poklopljen crnom tminom kao u grobu. Badava je napipavao rukama vrata sobe u kojoj su stanovali. Kud se god okrenuo, svuda zid... Onda najednom nije bilo dugo zida... neka golema šupljina u koju je ulazio sve dublje i dublje kao da joj nema kraja... Činilo mu se kao da pada nekamo u duboku tminu, počutao je strah, a od straha povratio mu se tračak svijesti. Tad je pomislio:

— Jesam li ja pogodio pravu kuću...

Nato je zovnuo dva puta ženu:

— Lucija!... Lucija!

Čekao je zbijajući se u tmini na nogama, a nitko se nije javljao. I opet je teturajući i ispruženih ruku pošao u tminu pomislivši srdito:

— Jednom ću valjda doći do kraja...

Napokon je opet udario rukama o zid, i kud god se sada okrenuo, svuda zid...

— Da nisu vještice... neka čarolija? — pomislio je šuljajući se uza zid, a zidu je iznenada bio kraj, i on se srušio na tlo.

Sad mu je bilo ugodno. Pričinilo mu se da se našao na svom krevetu i da se smije mirno naužiti sna kojemu se jedva odrvavao. Ali u to se pojavilo svjetlo i digla vika. Što se zapravo događalo, ne zna, jer se sve gubilo iz sjećanja kao predmeti što iščezavaju u mraku. Netko mu je pomagao da uđe u sobu — valjda dječaci, a netko je pri tom neprestano vikao — bez sumnje Lucija.

Ali kao što obično u takovim zgodama, pored sve zamračene svijesti u njem se i sinoć stao javljati ponos i svijest o pravu gospodara koji je tu glava svemu pa smije da radi što hoće. Žena je vikala, on se razbuđivao — a onda su se potukli. Tad je žena pobjegla iz sobe, dječaci su skočili sa svoga kreveta, a kad ih je htio tući, umaknuli su nekamo za materom. I Evica je htjela za braćom, a on... Uhvatio ju je, i bogzna što je uradio djetetu, jer se opet našla odnekud u sobi žena i, otrgnuvši mu Evicu, digla je u naramak i psujući plakala. A on je vidio cijeli niz ženâ s djetetom u naramku i tu prestaje posve njegovo pamćenje. Pao je odjeven na krevet i odmah zaspao.

Probudio se s velikom glavoboljom kad mu je žena prekapala džepove. Još je bila potpuno tmina, u sobi je gorjela mala petrolejska svjetiljka. Odmah se sjetio kako je sinoć opet zapio dvije trećine zaslužbe, i bio na sebe srdit. A kad je ispod oka pogledao ženu kako uz svjetiljku skrbno premeće po rukama novčiće, stalo mu se po grudima razlijevati ganuće, a od toga rađala se želja da se ženi ispriča kako ga je zaveo Jankić... A mjesto toga najednom se javio u njem drugi čovjek koji je bio također uvjeren da nipošto ne valja ono što je sinoć počinio, ali svejedno da treba ženi pokazati mrko lice i barem jedan dan biti s njome i s djecom osoran, kao da su oni krivi onome što se dogodilo...

Žena je dotle poslala jednoga dječaka da kupi drva, a drugoga po kavu, mlijeko i kruh. Tad je čučnula pred štednjak i čistila iz njega pepeo.

Mika je ustao i odijevao se mrk, ne progovorivši ni riječi. Isprva je šutjela i žena, a onda je rekla, doduše, više tužećim nego korećim glasom:

— Opet si nam lijepo učinio... Kako te nije Boga strah i stid od ljudi? Opijaš se do nesvijesti, a mene i djecu puštaš da gladujemo u kući... I to bi ti čovjek nekako oprostio, jer smo navikli na zlo, ali kad dođeš kući, onda nas još tučeš...

Tu je prestao njezin tužeći glas i naglo se promijenio u energičan prosvjed matere i žene koja se osjetila povrijeđena u svojem pravu:

— Razbojnik si... Surov si i prost kao što nijedan od tvojih drugova. Jer i drugi se opiju... pogriješe, ali se i skruše. A ti... fuj! Sram te bilo!

— Šuti! — zagrozio se Mika ženi muklim glasom.

— Da šutim? Jer sam, misliš li, bez srca, kao što si ti, konjče nekakovo! Zašto si Evicu tukao? Što ti je ona bila kriva? Tek je plaćući htjela pobjeći k nama, jer kako da se ne boji biti u sobi sama s onakvim ocem... Zašto si je?

— Nisam joj ja ništa — promrmlja Mika hineći ravnodušje prama ženinim riječima.

— Ubio si dijete... Gori si od psa! Pas čuva svoje štene, a ti si ono siročče izbio na mrtvo ime. Čuješ li kako joj u prsima hropti krv? Neprestano krvari... Bogzna kako će se to i svršiti. Idem, čim svane, javiti u gradsku kuću neka te privuku na odgovornost i umekšaju oni kad ne mogu naše suze. A treba da dijete pregleda i liječnik, jer bogzna što si ti u njem pokvario. Divljače! Pogledajder je samo. Treba da vidiš svoje djelo. Ali što je to tebi, kad srca nemaš! Surov si kao konj.

Rekavši to, pogledala ga je prezirno i izišla nadvor sabirati iverčiče da potpali vatru.

A Mika je odmah pošao krevetu gdje je ležala Evica, i sagnuo se nada nju.

Do kreveta su jedva dopirale mrtve zrake male svjetiljke, ali je odmah vidio na ustima djeteta krvavu pjenu i crveni trak krvi kako se spustio od kuta ustâ prema podbratku. Dah je djetetu bio kratak i vruć, svakim izdahom opetovalo se muklo stenjanje pravilno kao u uri ili u kakvom stroju. Obrisao joj je s lica krv i sjeo na rub kreveta.

— Evice... — rekao je tiho, uzeo joj malu, vruću ručicu i priljubio je k svojim ustima. — Tko je to tebe, zlato?... Otac te nije tukao... ne daj Bog! Tebe otac najvoli, pa kako bi te tukao? Ali onu dvojicu... no čekaj samo, vidjet ćeš ti kako ću ja njih još danas izlemati. A tebe... kako bih ja kad si ti moja mala, pametna mezimica? Gle, što ti je otac donio... sve tebi, a onoj dvojici ništa. Za njih batinu.

Uzeo je iz džepa škatulju sa slasticama i utisnuo je djetetu u ruku. A Evica kanda nije marila. Ne otvorivši očiju, jedva je vrućim prstima prihvatila škatulju.

— A što će tvoj otac tebi jošte kupiti, da ti to znaš! — nastavio je bodriti dijete milujuć mu glavicu. — Dat ću materi puno novaca, pa će ti ona kupiti nov šešir i novu opravicu, a onoj dvojici ništa! Kupit će ti i krasnu lutku koja sama otvara i zatvara oči. A onu ću dvojicu, vidjet ćeš, remenom.

Kad je spomenuo lutku, pogledala je Evica poluotvorenim očima i prihvatila jače škatulju s poslasticama. Tad se morala nakašljati. Usta su joj se grčevito nakrivila, a onda je s kašljem izišla crvena pjena.

Mika se zgrozio.

— Što se ovo dogodilo? — pitao se gledajući dijete s bolju i s užasom duše. Sagnuo se nada nju naslonivši nježno svoje lice uz njezinu vruću glavicu, a dvije njegove suze pale su na Evičino čelo.

— Da Bog dâ, Evice, da mi ruka usahne! — govorio je djetetu... — Oh, kako će to tebi otac nagraditi, samo ti skoro ozdravi...

Čuo je da žena dolazi stubama i žurno se otkinuo od djeteta. Ona kao da ne smije vidjeti njegovo ganuće, a trebalo bi mu njezine utjehe jer mu je u srcu bilo teško, vrlo teško.

— Što sam ja ovo u pijanstvu počinio? — upitao se opet i stao kleti talijansko vino i Jančića i napokon onoga gospodina koji je njega i Jančića razdražio svojom uputom u štednju. Prekoračili su mjeru s onom polulitrom što ju je zvao Jančić, a zna se da u piću nema mjere ni načina kad premaši samo jedna čaša. Čovjek kao da se izgubi. A jest u tom prokletstvo što čovjeka od vražjega vina obuzima neki osjećaj blaženstva sve više što dalje pije. A napokon izgubi pamet. Oh, oh, oh!

Žena je već sašla niz stube, a on je brzo poljubio još jednom Evicu, preporučio je Bogu i majci Božjoj i izišao na vrata.

— Kamo ćeš, nesretniče! — rekla mu je žena susrevši se s njim u tamnom hodniku.

A njoj kao da nije nikako smio pokazati svoje nježnije osjećaje. Ne rekavši ni riječi, prošao je mimo nje i stao uzlaziti stubama.

— Stani! — pozvala ga je žena. — Trebalo bi da se dogovorimo... Djetetu se mora zvati liječnik, jer iznutra krvari... i ne da se nigdje dotaknuti. Hoćeš li da se dozna da si je ti ubio? Jesi li čuo? Vрати se... Mika!

Već je htio da korakne natrag, ali u njemu se digao glas onoga drugoga čovjeka:

— Sad bi ona mislila da me je ustrašila liječnikom...

II.

Izišao je na ulicu i oputio se odmah prema jednomu skladištu drva. Jedva se danilo, ali već su slagali u vozove cjepanice da ih razvažaju po gradu. Kraj svakih gotovo kolâ stajala su po dva pilara. Jančić je također bio tu i već dapače imao druga. Upravo je odlazio s tim svojim drugom za jednim naloženim kolima i nazvao Miki dobrojutro kad je prolazio mimo njega. A Mika je uzeo u društvo jednoga momka i otišao s njim za drugim kolima.

Pilio je cjepanicu za cjepanicom šuteći stisnutih ustâ, a misao mu je neprestano bila uz Evicu. Ona crvena pjena i onaj krvavi trak iz ustâ nije mogao da mu nestane ispred očiju... neprestano je morao gledati u nj, a svaki čas bacio bi oko na svoju žilavu, tvrdu ruku:

— Gle tu ruku, a ona kao ptičica... Da Bog dâ, usahnula! — poželio bi svojoj ruci.

Već su nekoliko cjepanica ispilili i rascijepali kad je k njima pristupio neki Štef i umolio ih da ga uzmu kao pomagača. Treći je radnik bio suvišan kad nije trebalo da se drva uredi prije večeri. A k tome je taj Štef bio čovjek bolesnih prsiju, pa su ga pilari nerado uzimali u društvo: kod posla bi se zaduhao i zato radio vrlo sporo.

— Dajte — rekao im je Štef — da i ja dobijem djeci za kruh.

Mikin je drug šutio jer je bio mlađi, a Miki je bilo teško da dijeli zaslužbu na trojicu. Ali kad je Štef spomenuo djecu, pomislio je Mika:

— Neka bude u slavu Božju... i da mati Božja dađe zdravlje mojoj Evici...

Mignuo je Štefu, a Štef se odmah prihvatio s njim posla.

Već su oko treće ure popodne bili gotovi. Mika je imao da odnese kući zaslužbu. U njem je gorjela i želja da sazna kako je Evici. Što je rekao o njezinoj bolesti liječnik?

A opet je u njemu bilo nešto što je prikazivalo taj korak kući kao nešto vrlo teško: stid, strah — tako nešto... Bilo mu je kao da je onaj tamni i vlažni prostor pod zemljom pun jeke od noćasnijega surovoga događaja, i da će, kad dođe dolje, nešto odasvud upirati u nj pogled pun poruge i prijekora... I žena će mu predbacivati ovo poradi čega sâm toliko trpi i dirajući u to, vrijeđat će u njemu pače ovu sramotu i bol... Ali najnesnošljivije od svega, to je sama Evica s vrućim licem i rukama, s krvavom pjenom i crvenim trakom krvi iz hroptećih prsiju. Kolika sramota! Koliki strah bije ga iz tih krvnih tragova njegove surovosti što ju je počinio u pijanoj besvijesti!... Kako će od stida i boli pristupiti djetetu kad ne može da uništi ni da popravi posljedice svoga surovoga čina?

Šetkao je ulicom nedaleko od kuće gdje je stanovao, i želio da ga vidi žena. Da ga ona sad pozove u kuću, pošao bi odmah s njome, i bilo bi mu lakše.

A uto je prolazio ulicom njegov stariji sin, dječak od deset godina. Mika ga je pozvao k sebi i odmah upitao za Evicu.

Dječak je pripovijedao da je liječnik bio i da je rekao da je djetetu zlo. Evica jednako stejnje, ne da se nigdje dotaknuti i neće ništa da uzima. Iz ustâ joj krvvari neprestano.

— A ti se ne trebaš ništa bojati — rekao je dječak najednom vrlo ozbiljno i zagledao se samosvjesnim pogledom u oca. — Kad je liječnik pitao kako se to dogodilo, rekla mu je mati da je Evica nosila naramak drva i pala niza stube.

Mika je stajao zamišljen pred dječakom. Osjećao je da bi ga imao mnogo pitati, a nije mogao da nađe ni jedno pravo pitanje. Napokon je dao dječaku zaslužbu da je uruči majci, i rekao da će on biti tu negdje nedaleko od Iličkog trga.

III.

Već je težak mrak pristisnuo zemlju, a Mika je jednako nepomičan sjedio na klupi. Neprestano je obnavljao u sebi sve doživljaje počevši od jučerašnjega dana i zamišljao se u njih kao da traži ključ da razjasni sebi ono najgore što nije mogao shvatiti kako se moglo dogoditi. A nije se mogao nikako odvažiti da pođe kući. Osjećao je u sebi veću odvratnost nego ikada od vlažne i hladne sobe u podzemlju... Kao da je počeo shvaćati gornje stanare koje je mrzio zato što su zabranjivali svojoj djeci da dolaze u dodir s njegovom djecom i da privire u blizinu njegove podzemne sobe... i koji su složno prosvjedovali kad je htjela njegova žena da razastre oprano rublje u dvorištu gdje su i oni sušili svoje rublje... — Zar smo mi okuženi ako smo siromašni? — srdio se nato. — Odnio vrag i siromaštvo! Svi govore i uče da siromaštvo nije sramota, a bježe od tebe kad si siromašan, da ti je oko srca i gore nego da si sramotan. — Tako bi govorio u srditosti ženi i djeci, a sad mu se najednom učinilo da je posve prirodno što su se gornji stanari iz svjetla sa strahom i s odvratnošću bojali doći u doticaj bilo s čime iz njegova tamnoga, neveseloga i sved vlagom zaudarajućega stana. Sunčani trak nije nikada dopro u tu sobu ni sred najžešćeg

ljeta. Dok bi sunce još obilno zalijevalo svojim svjetlom tornjeve crkvi, kupole na gradskim palačama i, polagano zalazeći, milo se smješkaloo poigravajući svojim zlatnim traci-
ma po prozorima malih kućica na otvorenom tlu, dotle je dolje vladao mrak, trajni mrak i vlaga! A od toga su zazirali ljudi gornjih slojeva i uklanjali se pomno njemu, njegovoj obitelji i njihovim stvarima: ljudi i svjetlo...

— Kao da smo okuženi! — ponovi i sada srdito u sebi. — Pak što on nas uči da štedimo — pomisli vraćajući se k onomu jučerašnjemu poslodavcu i osjećajući nasladu u tom što može da i na nj svaljuje komad krivnje za noćasnji događaj. — Ni vrag ne mari nikada za nas a lako je reći...

Opazio je svoju ženu. Očevidno tražila je njega. Htio je da je zovne, ali tome se opro u njem onaj čovjek koji nije dao ni sada da se pred ženom prizna grešnikom koji je upoznao svoju krivnju i kaje se za nju.

Međutim ga je žena opazila i pošla žurnim korakom k njemu. Kad je pristupila klupi, sklopila je ruke pod podbratkom kao na molitvu i rekla kroz plač: — Preminula je.

Protrnuo je i nije ženi rekao ni riječi ni onda kad ga je pozvala da ide kući. Istina, ona hropteća prsa i krvava pjena i crveni trak krvi stajao mu je kroz sav dan neprestano pred očima i budio u duši teške slutnje. Ali opet je mogao da odbija od sebe te slutnje tješeci se: Dobar je Bog! — A sad najednom: — Mrtva!

Žena je dotle kao ponešto razabrana govorila svojim rastuženim glasom:

— Cijelo poslijepodne hvatala je u vrućici neprestano ručicama svuda oko šupljinâ kao da će nešto otrgnuti... a onda se smirila i najednom ugasila kao svjećica... Doduše, liječnik je odmah rekao da neće biti dobro jer da je iznutra ozlijeđena... Božja volja! — uzdahnula je i pozvala opet Miku da pođu kući.

— Idi ti — odvratio joj je Mika — ja ću doći poslije.

— O milostivi Bože! O sveta djevice Marijo! — uzdisala je žena sklopivši opet ruke pod podbratkom. A onda je uzela najprije Miki s glave kapu, otresla s nje snijeg, pa isto tako očistila od snijega njegovo odijelo.

— Kako se to dogodilo? — mislio je dotle Mika, čitav njegov život prevladala je nevjerovatna hladnoća, gotovo bešćutnost... Surov sam, dašto da sam surov, a takav mi je bio i otac — mirno je mislio o sebi i dosjećao se kako ga je jednom njegov otac ni kriva ni dužna izbio na mrtvo ime. Tad je Miki bilo devet godina. Otac je dobio posla kod kopanja nekoga kanala izvan grada i odredio da mu Mika donese objed točno u podne jer i on se kao i drugi radnici veselio u poslu najviše na lulu što bi je iza objeda ležećke i drijemajući ispušio. A učitelj je toga dana pritvorio Miku u školi do podne što nije napisao kod kuće zadaću. A Mika nije napisao zadaće zato što nisu sinoć imali u kući svijeće... Kada je donio ocu objed, uhvatio ga je on lukavo i stao ga tući pred radnicima i radnicama što su iza objeda počivali. I što su neki radnici i žene više molile da pusti Miku, to je otac jače udarao kao da hoće da se pohvali kako on postupa sa svojom djecom... I bio bi ga onako razjaren i goropadan bogzna dokle lemao, da nisu neke žene priskočile i otele mu Miku. A Miki se duboko u dušu usadila misao što ju je tada zamislio: da mu nije toliko do boli od očevih šaka koliko do sramote što su vidjeli toliki ljudi i žene kako je njegov otac surov čovjek...

— Mika, dođi... — pozvala ga je opet žena primivši ga za ruku. — Što sad koristi?... Treba misliti kako ćemo siroticu pokopati. U kući nije ni novčića, pa bismo se morali dogovoriti da se prijavimo u gradsku kuću. Idemo, dakle, Mika.

— Velim ti, ne idem... Pusti me.

— A zašto ne ideš, Mika?... Bilo je suđeno, jer se bez Božje volje ne događa ništa. Ni vlas s glave kažu ne padne bez Božje volje.

Mika je šutio, a žena je opet rekla.

— Dođi... Dječaci će se bojati sami u sobi s mrtvacem. Neprestano su mi govorili da se odmah vratim.

— Idi ti... ja ću ostati ovdje — opirao se muklim glasom Mika.

— Ja, Mika, bez tebe ne idem. Jer ja tebe poznam. Dobar si ti čovjek... ti skrbiš za svoju djecu... Evici sam našla u krevetu škatulju bombona pa sam pomislila: Evo kako on nju voli i kako misli na nju... Dobar si ti, ali za piće nisi. Tebi piće uzme pamet, pa ne znaš što radiš... Dođi, Mika moj, dođi... Bit će nam svima lakše kad ti budeš s nama, a i tebi će biti lakše, vidjet ćeš.

Njezine riječi bile su pune ljubavi s kojom se stapala tuga materinjeja joj srca. Bolno, ali slatko privijala se ta toplina njezina čuvstva uz njegovo srce, ali se nije mogao odvažiti da pođe kući. Uz odvratnu tminu i vlagu priklonila se sada i smrt...

Uzdahnua je i stisnuo ženi ruku:

— Idi ti kući, a mene još ostavi... Jer kako bih ja?... Oh! Oh!

Pokrio je drugom rukom lice i stao plakati.

— Velim ti, Mika, sve je Božja volja — govorila mu je uvjerljivo žena sagnuvši nježno svoju glavu do njegova ramena. — Dođi, dobri moj, bit će nam ljepše... Ja se bojim da ti sebi što god ne učiniš... jer ja tebe poznam... Dobar si ti čovjek, pa što ćeš da mi govoriš? Vidim ja dobro što ti trpiš...

— Zašto je nisi otela iz mojih ruku kad si vidjela? — upitao je ženu. — Jer ja ne znam ništa.

— Ah, sve se to dogodilo koliko ovo govorim... Nisi ti, Mika, toliko kriv. Dijete je od poroda slabašno, bogzna što je bilo pokvareno u njem.

— Kriv sam, kriv... Oh! — zastenjao je Mika duboko uzdahnuvši.

A žena je ustala s klupe, stajala časak pred mužem i onda ga nježno povukla za ruku:

— Dođi, Mika. Ona će nas dvojica teško iščekivati... i oni se boje za te. A vole te dječaci, sav su dan neprestano u skrbi za te.

Mika je popustio. Polagano je ustao propištivši kroz plač što mu je sjedio u prsima: — Težak je to korak... oh, oh!

Pošao je za ženom nesigurnim korakom, s punim grudima poput olova teških čuvstava. Išao je kako se ide na stratište. Jer u glavi je sved nosio misao o smrti i kako će saći u podzemlje gdje će ga koriti mrtva Evica:

— Evo što si počinio... jer si surov i bez ljubavi...

A on je tako volio svoju malu, pametnu Evicu.

Pred svjetlom

Na svome malom imanju gdje je sa glavnoga svog posjeda u Slavoniji bila došla zimovati — grofica Julija čekala je na Badnjak neke pozvanike iz Zagreba. To imanje bijaše: uzorno uređen vinograd, engleski park i prostrane livade obrubljene sa sjeverne strane hras-tovom šumicom. Tik do same šumice bio je uređen prostor za lawn-tenis, a odatle je vo-dio put ispod brajde obrasle ljeti gustim listom biljaka povijuša kao kroz tunel do jezera na proplanku isprekrižanom bijelim kao mozaik puteljcima, između cvjetnog busenja, kupova ruža s visokim stabljikama, grupâ pinijske i drugog ukrasnog bilja bjelogorice i crnogorice. Na kraju proplanka dizala se na ograđenom, bijelim šljunkom posutom prostoru, nevelika, u švicarskom stilu građena vila. Danas na Badnjak nije dašto bilo traga bujnoj ljepoti što ju je inače tu izmamila prirodi ljudska ruka: okolo-naokolo ležao je vi-soki snijeg. Pod snijegom je počivao lawn-tenis-prostor, pod njim su se mučno savijale svrži u šumici, pod njim su spavale ruže s utisnutim krošnjama u zemlju pod naslagom lišća. Na brajdi što se nedaleko od ribnjaka potezala ravnom cestom do lawn-tenisa, na-gomilao se tu i tamo snijeg poput nespretnih i nepravilnih kupola na kakvoj niskoj gra-đevini. A u jezercu gdje su ljeti plivale pod prskom vodoskoka zlatne, srebrne i crvene ribice, pokazivale su se ispod snježnog zameta šarene krpe suhog i nagnjilog lišća.

U nijemi zimski muk oko dvorca ulazio je iz velike daljine mekan zvek praporaca. Bilo je oko četiri sata poslije podne, a s obzorja već su se spuštale nad snježnu bjelinu večernje sjene. Ptice su plaho lijetale od grane do grane, na zemlju se s rastućim mrakom spuštala suha ali oštra studen. Na vratima stražnjega dijela vile okrenutog prema jezercu pokazao se ispod verande u tijesnoj livreji stisnut lakaj, velik i plećat čovjek, obrijana široka i ru-mena lica, samosvjesna pogleda u malim očima, s prosjedim kratkim zaliscima i s glatko počešljanom kratkom kosom prema uskomu čelu do samih gustih i jakih obrva. Zije-venuši i protrvši na hladnom zraku ruke uz izražaj neke spokojnosti popraćene glasom dosadljivosti pogledao je prema strani odakle se sve bliže k dvorcu primicao zvek prapo-raca. Čekao je mirno gledajući par minuta, a onda su iza zavite ceste dohrlile tik do same livade male, jednoprežne saonice, iz kojih je brzo skočio žustar momčić i stao odmah pokrivati gunjem konja iz kojeg su se dizali zgusnuti hlapovi.

— Daj poštu ovamo... i novine! — viknuo je lakaj dječaku zijevnuvši ponovno, a dječak je ugazio do koljena u snijeg i, lagano dižući pokrivač sa saonicâ, otvorio ispod njega kov-

čeg, izvadio ovelik omot pa ga muče predao lakaju. Lakaj je postavio omot na stol pod verandom i odmah ga razmotao. U njem su bila dva zagrebačka njemačka dnevnika i množina pisama, najviše u ukusnim malim, uskim i dugoljastim omotima, većim dijelom urešenim monogramom s aristokratskim emblemima. Bile su doista same čestitke k sveticima od rođakâ i prijateljenih obitelji. Lakaj je pri slabom svjetlu nastajuće večeri razgledavao načinom neke izvedljive životinje naslove i monograme, a onda je sve sabrao s nehajem u jedan omot i ušao s njime u kuću.

Grofica Julija, jaka impozantna žena s bijelom kao ovca glavom, sa strogim izražajem u davno navoranom, ali starački svježem licu, sjedila je u to vrijeme pred pisacim stolom listajući s binoklom na očima po najnovijem broju nekoga engleskoga ilustrovanoga sportsmanskog lista. Na stolu je gorjela visoka porculanska svjetiljka s brončanim podstavkom i rasvjetljivala ugodnim, ružičastim staklom ublaženim svjetlom otvoren svezak ilustrovanog lista pred groficom. Mladi tridesetogodišnji grof Artur, konjanički natporučnik, kao saliven s vojničkom odorom svojim jakim, skladno izraslim tijelom, šetao se duljinom prostranoga, ugodno ugrijanoga salona i sa zadovoljstvom, pokadšto kao sućutnim posmješkom na svježem i rumenom licu s nevelikim plavim brkom prema majci, upadao u razgovor o slikama u sportsmanskom listu. Baš kad je grofica okrenula list i pokazala se slika ukusno građene staje što ju je engleska kraljica Viktorija sagradila za svoga jednog nedavno umirovljenog konja, ušao je u sobu lakaj s hrpom pisama i s novinama na srebrnom pladnju.

Grofica i grof preletjeli su hrlo listiće, grof je zadržao nekoliko listova adresiranih na nj i pomagao onda majci otvarati njezine listove. Zatim su obadvoje brzo čitali listić po listić i dodavali ih jedno drugome.

Kad su pregledali i posljednji listić, sjećala se grofica pomnjivo da nijesu kome od tih čestitara zaboravili oni zaželjeti sretne svetke, a nato se mladi grof oprostio s majkom i pošao na šetnju cestom u susret pozvanicima.

Grofica je još pregledavala ponovno neka pisamca, a onda spremila pomnjivo svu današnju korespondenciju u ladicu pisaćeg stola i pritisnula onda prstom o električno puče na zidu do stola. Odmah zatim uđe u sobu oniska žena, blijeda lica sa sumornim izražajem u tamnim i poniznim očima. Cijela njezina nevesela pojava odavala je iz sebe preranu ostarjelost.

— Tu su novine, Terezo — pokazala je grofica na oba zagrebačka dnevnika, posjela se s Terezinom potporom u prostran naslonjač, a Tereza je primaknula stolac k svjetiljci, uzela novine i stala čitati dnevne vijesti i novosti razgovijetno, dosta živahnim glasom, accentuirajući gdje koje mjesto, kako se čitaju naglas dijalozi.

Među ostalim čitala je Tereza i ovu novost: »Sinoć oko osme ure upalio je iz osvete radnik u ovdašnjoj tvornici xxx Josip, vulgo Pepek, Vodarić staju na posjedu vlasnika tvornice N-a. Usprkos tome što se vatra odmah opazila, iznosi šteta preko dvije stotine forinta. Izgorjelo je izim raznog oruđa oko trideset metričkih centi sijena. Tri krave što su se nalazile u štali, bile su na vrijeme spasene.«

— Uoči Badnjaka! — rekla je neveselo i srditim prizvukom grofica. — Eto, kad ljudi zaboravljaju na Boga i hoće da stvaraju novu religiju iz svoje glave kao pariški komunari... Zašto mi samo čitate takove stvari!... Međutim, valjda je pao u ruke pravici kad mu znađu za ime. Ded čitajte.

»Palikuća je uhvaćen još iste večeri.«

— No dakle! — rekla je opet neveselim ali zadovoljnijim glasom grofica, a Tereza je čitala dalje:

»Palikuća je otac one djevojke B. V. o kojoj smo nedavno javili da je radi pronevjerena počinjenog na štetu ovdašnje tvrtke M. N. suđena bila na tri dana zatvora.«

— Lijepa obitelj — rekla je srdito grofica. — Ostavite to, Tereza, pročitajte mi radije brzojavke, ionako će naši gosti nahrupiti svaki čas.

Oko šeste ure došli su iz Zagreba grofičini gosti, dašto sami neženje: dva ulanska oficira, dva civilista i mladi neki mađarski aristokrat, vojnički dobrovoljac, koji je bio određen za više mjesto u političkoj službi, pa je obavljao svoju jednogodišnju dobrovoljačku službu u Zagrebu da nauči hrvatski jezik.

Kad su se gosti smjestili oko grofice, prekinula je ona najednom živahni razgovor, obrativši se s upitom prema sinu:

— A gdje je naš pjesnik?

Grof je pogledao na veliki zidni sat što je u formi obeliska dosezao od poda do prve trećine stropa, i rekao nehajno, tek da umiri majčinu izvedljivost:

— Istom je šest i pol... On neće izostati — i razgovor se opet nastavio s istom živahnošću kako se bijaše već razvio.

Pjesnik za kojega je pitala grofica bio je sin jednoga šumarskog činovnika na grofičinu imanju i vršnjak s mlađim grofičinim sinom Emilijem, koji je kao mlad poručnik zaglavio u dvoboju. Još kao gimnazijalac drugovao je sadašnji pjesnik s grofom Emilijem, a grofica ga bijaše vrlo zavoljela još dok je bio dijete, i govorila vazda simpatično o velikim, crnim i snatrivim očima malog bljeđahnog sanjara. Sred razgovora vratila se grofica s mišlju opet k mladom pjesniku i stala govoriti o njemu svojim gostima:

— Ima vrlo lijepih pjesama... Ja se dašto neću upuštati u sud o njihovoj literarnoj vrijednosti, ali hrvatski ga listovi hvale. To znam da mu stihovi teku kao potočić, a onda, ima vam u njega i humora. A ja to volim! — završila je grofica osmjehnuvši se zadovoljno.

Među gostima, ne izuzevši ni mladog grofa domaćina, nastalo je s očitim sporazumkom gibanje što su ga pred groficom vješto skrivali, ali njoj nije ostalo neopaženo. Pomislila je da shvaća i razlog tome pritajenom gibanju, i zato je uzela govoriti prema mladomu, kao crv crvenom konjaničkom poručniku bez brkova, čija se kosa činila gotovo bijela nad teškom crvenom bojom lica:

— Gospodin poručnik ne razumije hrvatski... no zato ne mora doći do čitanja. Mladi pjesnik je vrlo duhovit i naobražen čovjek. Vidjet ćete samo. Ako ga udobrovoljite, divit ćete se kako je zabavan u društvu. No, Arture? — Grof je potvrdio majčin upit, a grofica je nato dodala življim glasom:

— Govori perfektno njemački i francuski.

A crveni je poručnik rekao na silu ozbiljno prema starici:

— Molim, ako i ne razumijem sve, gdjejoju ću riječ već uloviti. Uostalom, dobri stihovi a lijepo recitirani i ne trebaju se razumjeti, slušaju se kao glazba. Ja ne bih nikako rado da poradi mene izostane tako zanimljiva točka ove večeri a kojoj se milostiva grofica veseli.

— Krasno zna recitirati stihove, vidjet ćete, krasno. Polovicu Heinea⁶ zna naizust, a kad on govori Heineove stihove, sve vam se nešto ugodno prelijeva po životu.

Dok je to grofica govorila s očitim zanosom, ušao je lakaj i najavio pjesnika.

Ušao je slobodnim elastičnim korakom dvadeset i četverogodišnji čovjek, čije se mlado, blijedo, nježno i vrlo simpatično lice s malim crnim brčićima plastično izdizalo nad crnim salonskim odijelom. S nujnim osmijehom u svijetlim i živim očima oko nevelikih, lijepo

⁶ Heinrich Heine (1797-1856) – njemački pjesnik, jedan od najistaknutijih romantičara.

izrezanih usta pošao je ravno k grofici i poljubio joj s dubokim poklonom pruženu ruku. A onda se porukovao s mladim grofom, koji ga je odmah upoznao s ostalim društvom.

— Dakle, što ste nam donijeli novo? — upitala je grofica s ljubeznim osmijehom pjesnika kojemu je grof dao do sebe mjesta.

— Milostiva gospođo grofice, jedva da ću moći poslužiti vašoj želji. Zanimljivije novice doista su već gospoda iscrpila.

— Vidiš ga malo! — htjela se ozlovoljiti grofica pod smiješkom kojim je još sveudilj promatrala pjesnika. — Kao da ja mislim na svakidašnje prozaične novosti. Htjela sam znati hoćete li nam što novo čitati. Razumije se... vaše pjesme.

— Ovako otmjeno društvo, milostiva gospođo grofice, doista će naći u sebi zanimljivije i ljepše zabave nego što bi je mogli podati moji stihovi. Međutim, ako milostiva gospođa grofica baš zapovjedi...

— Dašto da ću zapovjediti! — prekinula ga je grofica, a onda se opet ljubezno osmjehnula: — Ima tu gospode koja još nijesu čula kako zvuči hrvatski stih. Zanimat će ih to. Jeste li donijeli što novo? — I ne čekajući odgovora, nastavila je govoriti življe pjesniku, jer se ostalo društvo pustilo dotle u svoj razgovor: — Samo da je veselo... neka je kako god, ali dajte, dragi, da se barem na današnji dan nasmijemo. Bože moj, kao da već nema humora na svijetu. Držim eto troje humorističke novine, pa me jedva koja dosjetka nasmije. Sama glupost, a sreća da se čovjek može nasmijati i gluposti.

Mlado pjesnikovo lice bijaše se naglo smračilo. Njegove crne, fino savijene obrve bijahu se gotovo sastale iznad očiju, a pogled mu se gubio u onu stranu sobe koja je bila pokriva sjenom.

— No dakle, pjesniče, jeste li što donijeli? — upitala ga je grofica.

— Žao mi je, milostiva gospođo grofice — odgovori pjesnik naglo promijenjenim, tvrdim glasom. — Ja sam danas bio iznenađen osobitim slučajem i zato sam se odvažio da pone- sem sa sobom neki rukopis... Međutim, nijesam računao na to da ću naći ovako brojno zastupano odlično društvo. Večer će zaista proći ugodno i bez moga čitanja... možda i ugodnije.

— A kakav je to slučaj što ste ga spomenuli? — upita izvjedljivo grofica dignuvši opet binokl na oči da promotri pjesnika.

— Za me, milostiva gospođo grofice, veoma zanimljiv... A druge jedva da će to interesirati.

— No, pa kažite... samo brzo; ja već čujem da će nas skoro pozvati k stolu.

— Vaša zapovijed, milostiva gospođo grofice.

Mladi se pjesnik pomakne na stolcu, njegovo nježno, gotovo žensko lice zadobije naglo vrlo ozbiljan izražaj, a pogled njegovih crnih očiju duhovito je i zamišljeno bio upravljen u jednu točku. A onda stade govoriti svojim zvonkim i snažnim baritonom jasno, bez stanke i podavajući se sve nehotice krilima svoga zanosa:

— Stanujem u kući odakle sam imao lijepu priliku motriti život jedne radničke obitelji. (Grofica je nabrala obrve nad binoklom.) Jednom se začne u meni ideja da spjevam idilični epos o takvoj obitelji. Držao sam je naime sretnom što je ne muče težnje ni žudnje iznad onih težnja za svakidašnji hljeb, krov i odijelo. Ne lome zrake svoga razuma o strašna pitanja u vratolomnim visinama, pitanja što ih ne može da mimoide um ikoliko obrazovanoga čovjeka, a ipak ostaju neriješena do smrti, možda i iza smrti. Takove ljude ne zavode u svoj vrtlog ni pitanja politička, ni neriješena pitanja u prirodnim znanostima; oni se ne dive poput nas rascvjetanoj ruži, ali i ne pitaju zašto je došao crv da je rastoči.

Ukratko: ne zanose se idealnim užicima visokom kulturom prosvijetljenoga ljudskoga duha, ali ne stradaju ni radi neuspjeha njegovih očajničkih borba protiv zagonetaka što ga zapleću kao muhu paučina. Ono se doista diže u daleke visine, ali s pravim zadovoljstvom zakukurijekne istom pijevac kad mu pođe za rukom da se sa svoga smetišta digne na krov niske štale.

— Pjesnik! Jeste li ga čuli? — prekinula je grofica pjesnika s upitom upravljenim na svoje goste.

A pjesnik je, žareći se sve jače u mladom licu, govorio dalje:

— Zamislio sam takovu pjesmu o radničkoj obitelji i stao sam je pisati, a pišući sam neopažen promatrao život svojih susjeda. Po mojoj osnovi sve je u pjesmi imalo biti u punom svjetlu, svi prizori, sve slike, razvitak i završetak u plein-airu, sve prodahnuto čistom i vedrom radošću života, kao što je život na Badnju večer u sretnoj obitelji sakupljenoj oko božićnog drva na kom igra svjetlo sa stotinama svjećica po obješenim zlatnim, srebrnim, staklenim i šarenim nakitima. Tako sam pisao stih za stihom, a onda sam najednom počeo osjećati da me nešto odvlači od moga nauma i osnove što je bijah zamislio... To nešto osjećao sam isprva kao tuđu volju koja mi se nameće nesavladivom težinom jačega... Umjesto svijetlih, vedrih i veselih slika i prizora stale su izlaziti iz mog pera sve tmurnije misli, i one su rađale u meni teška, gdjekada gorka čuvstva. Nijesam imao snage da se otmem tim dojmovima. Popuštao sam, morao sam popuštati. A mjesto vesele i vedre idilične pripovijetke izvijala se ispod moga pera tragedija... Bilo mi je kao da sam pošao veselom, suncem obasjanom čistinom kraj mrke šume, a korak me je nehotice zaveo u tamnu, hladnu i vlažnu sjenu... I već nijesam imao snage da se vratim na svijetlu čistinu, sve dalje i dalje ulazio sam u močvarnu šumu, a iz sagnjila lišća ispod mojih nogu dizao se neugodan i težak zapah smrti...

— Ah i vi! — rekla je nezadovoljno grofica, spustila binokl i prošla lijevom rukom preko čela i stisnutih očiju kao da je najednom oćutjela umor od posljednjih pjesnikovih riječi.

— A pisao sam s nasladom — govorio je zažaren pjesnik. — Pisao sam nadušak i napisao pred nekoliko dana posljednji stih. Gotovu sam pjesmu zatvorio u stol, a eto danas... no baš čudna slučaja!

Svi pogledaše izvjedljivo pjesnika — i časnici i mladi grof domaćin koje mu je govor očevidno stao bio dosađivati.

— Kakav je to slučaj? — upita grofica hladno kao preko volje i kao da bi voljela da ne mora doznati ono što je upitala. U njezinu zlovoljnom glasu bilo je jasno da joj se preokret idile u tragediju nije sviđao.

— Današnje su novine donijele vijest o nekome palikući. Vama, milostiva gospođo grofice, kao da nije s voljom što pripovijedam? — prekinu naglo pjesnik opazivši na smrknutom licu i zlovoljnom kretu grofičine očite znakove uzrujane nestrpljivosti.

— No, dakle, kažite... Samo brzo! — rekla mu je zlovoljno grofica.

— Kad zapovijedate, ja ću svršiti ukratko: siže moje pjesme slaže se na dlaku s dosadašnjom tragedijom te radničke obitelji kojoj je glava ulovljena sinoć kao palikuća. Baš poradi toga... eh, to je moja nesavladiva književnička taština... ja sam osjetio u sebi, književniku, molim, ali ne čovjeku, zadovoljstvo što sam intuitivno mogao zaći u skrovište tih nesretnih duša... I zato sam evo donio taj rukopis...

— Ah, dragi, to nam nećete čitati! — rekla je sa zlovoljom i s nešto ironije grofica. — Idite mi samo s takovim stvarima... Ja sam se poradi te vaše radničke obitelji dosta već uzrujavala danas i, da rekнем pravo, ozlovoljila.

— Kako to? — upitao ju je grof Artur.

— Ta čitala mi je Tereza u novinama o tom palikući i njegovoj kćeri kradljivici.

— Pa zašto dajesh da ti čita takve stvari koje te uzrujavaju? — prigovori joj sin.

— Dašto... govoriš posve pravo. Već sam rekla više puta Terezi da takve stvari neću slušati, ali ti novinari opisuju takve grozote koje naši živci ne podnose, kao kakav roman, pa nehotice pitaš: Što se onda dogodilo?... A onda me progoni takova žalosna slika, pa moram da se ozlovoljim. Ta da: čemu da se uzrujavam takovim stvarima? U mene je osjetljivo srce, ja bih najvoljela da je svima ljudima dobro. Ali Bog je stvorio bogate i siromašne.

— Bog, milostiva gospođo grofice? — nasmiješio se turobno pjesnik. — Ne, ne — zavrti odlučno glavom. — To je krivnja ljudi, oni bijednici žrtva su njihove pohlepe.

— A mislite da bogate vazda prati sreća? — upita smrknuto grofica.

— Ako bogate ne prati vazda sreća, a ono siromaka zaista rijetko pogledaju njezine oči.

— Bilo makar kako! — uzrujavala se sve žešće grofica — a molim vas, zašto da ja budem žrtva?

Njezin je upit ječio srditim tonom — a pjesnik nije mogao da popušta. Uz ono što je pisao plamenom svoga života, vjerom i čuvstvom, privio se kao bršljan uz stablo te se nije mogao od toga otkinuti; pred umjetnikom ustupali su svi obziri čovjeka. A tradicionalni atavistički grofičin osjećaj razlike stališa stao se vrijeđati u svom biću, u svome duhu.

— Kako to, milostiva gospođo grofice, vi žrtva? Ne razumijem — rekao je pjesnik.

— Kako ne biste razumjeli? Čemu pišu i tako potanko opisuju stvari koje naše živce uzrujavaju? Pa na današnji dan! Moj Bože — uzdahnula je grofica — kao da nema svaki čovjek u vlastitom životu svojih teških časova.

— Svatko ih ima, ali ima ljudi koji žive neprekidno pod pritiskom tih teških časova, a osjećaju da je i njihovo ljudsko pravo stupiti životom onamo gdje se teški časovi javljaju samo gdjekada. Uostalom, milostiva gospođo grofice, presvijetli je gospodin grof dobro savjetovao: Ne treba čitati ono što znamo da nas uzrujava.

U posljednjim pjesnikovim riječima bilo je nepritajene ironije, ali stara grofica je nije osjetila.

— Pa to sam i rekla već više puta da ću zabraniti da mi čitaju takove stvari. Ali Tereza kao da navlaš traži po novinama te strašne slike o ubojstvima, paležu, međusobnom gnjavljenju i drugim zločinima svakojakih desperatera...

— Ah, kad je život takav! — uzdahnuo je pjesnik nakon stanke.

Pozvanici su se dotle gubili jedan za drugim iz društva i skupili se oko prozora na onoj strani sobe koja je bila u sjeni. Pjesnik je čuo kako je netko od njih popratio posljednju njegovu riječ primjedbom: — Dosadno, strašno dosadno! — Krv, podjarena čuvstvom mržnje, udarila je pjesniku u mozak, i on je govorio izazovnim drhtavim glasom grofici:

— Eto, milostiva gospođo grofice, vas uzrujava kad vam dopre do ušiju samo neznatan i dalek krik iz goleme tragedije života zapuštenih, zapostavljenih, bijednih nevoljnika koji osjećaju u sebi ljudska prava. Vi zato nećete o tom životu ni da slušate, a ja mislim da je svih nas dužnost da proučimo izblížega uzroke te bijede iz koje se rađa toliko moralno zlo. To su pitanja koja danas već privlače k sebi sve široke slojeve obrazovanoga svijeta, jer se prosvjeta širi slobodno, pa i oni najprezreniji počinju pogledavati u golem jaz što ih dijeli od sretnika ovoga svijeta. Taj je jaz mnogo puta veći između čovjeka i njegova bližnjega negoli između toga čovjeka i njegova konja ili psa. Taj apsurdni pojav u životu čovjeka koji ima svoju religiju, svoj moral, svoju etiku, ja ne mogu drugačije shvatiti nego da je čovjek postavio između sebe i svoga bližnjega golem jaz zato što s one duboke,

tamne, gnjile i zapuštene strane hoće da drži daleko sebi opasnoga konkurenta. Konj i pas ne mogu mu konkurirati. Ali oni zapušteni i bijedni progledavaju i počinju se pitati: Čemu taj i toliki jaz među ljudima?... Ni naš narod, ni naše krajeve ne može mimoći ustalasano valovlje iz Njemačke, Francuske, Engleske, Amerike... jer danas nema kineskih zidova između naroda. Buduće generacije mogle bi teško osjetiti naše upinjanje da ugušimo nešto što se počelo javljati tako snažnim životom.

— A šta vi govorite? — snébivala se grofica. — Ta vi ste, čovječe, postali najedanput nekakav socijalista! Vi govorite kao o nekakvim anđelima o ljudima koji su pripravní svaki čas na krađu i prijevaru i na isto razbojstvo. No, to su mi lijepa načela... pa još za jednoga pjesnika!

— Ah, milostiva gospođo grofice — upao je odmah pjesnik. — Ja znam da ti bijednici mogu biti doista surovi, zločesti ljudi, pripravní na prijevaru, krađu i osvetu, da ih se uopće svi ljudski poroci hvataju lakše nego nas koje je civilizacija digla iz gnjilih dubina u kojima vrvi bacilima svih ljudskih poroka, gdje se guši svježost plemenitih i nježnih osjećaja, gdje se gubi svjetlo rasudljivosti, gdje klone svaki čas jakost volje što upravlja ljudske korake, pošto je upoznao dobro i zlo. Mi, sudeći sa svoga svijetlog i zdravijeg tla, velimo: Bogat ne može biti svaki, ni učen ni mudar ne može biti svaki, ali dobar i pošten, to može i mora biti svaki! A ipak cvatu plemeniti osjećaji, razvija se rasudljivost o dopuštenom i nedopuštenom i podiže čežnja za dobrim, a odvratnost od zla samo s upoznajom, prosvjetom, civilizacijom i prije svega sa sigurnošću protiv zla koje se zove glad, golotinja i beskućíšte. A ljudsko društvo milijune i milijune tih najnižih čuva daleko od sebe, daleko od prosvjete, pušta ih da se guše u truloj atmosferi otrovanoj klicama svakoga zla... pa s kojim se pravom zahtijeva onda od tih zapuštenika da budu moralno jaki baš onako kao što je to bolje ljudsko društvo? Milostiva gospođo grofice, kolika je, kolika sebičnost i nepravica sadržana u tom zahtjevu! Samo malo grozniji prizor iz te neprekidne tragedije bijednika uzrujava i uznemiruje naše živce — i mi tada samo galamimo da su i oni ljudi kao što smo i mi, da su i oni zadahnuti dahom božanske duše kao što i mi. Da, oni su nam braća, jednokrvna i ravnopravna braća, djeca ove zemlje, kao što su vladari, knezovi, dostojanstvenici i vlasnici trustova. Tek jednima guše se osjećaji ljudskoga srca u blještavu svjetlu vlasti i zlata, a drugima u kaljuži života. Koliko je nas koji se sagibamo do njih i podajemo im ruku da ih pridignemo u svoj svjetliji svijet? Mi u tom svom svijetlom svijetu gdje ne bi smjelo da bude otrovnih klica nemorala, opraštamo jedan drugome poroke, mane i zločine i ne mjerimo sebi jednakom mjerom kao što mjerimo njima ni onda kad je očividno da je naše blagostanje zasluga njihova rada, ni onda dapače kad segnemo opakó u svetinje njihovih obitelji, koje oni pored svega što ih tako zapuštamo paze i čuvaju kao što i mi svoje, gdjekada bolje, žešće i svetije nego što mi svoje.

— Arture, Arture! — zovnula je grofica svoga sina. Mislim da možeš gospodu pozvati k stolu, a ovaj — pokazala je smrknutim licem na pjesnika — mora da je danas negdje pio. Što mi se taj usudio izgovoriti u lice! Molim te — huknula je ojađeno i ovjesila se o ruku sinu da je povede u susjedno blagovalište.

Taj čas otvorila su se širom vrata blagovališta, sjajno puno bijelo svjetlo čarobno se prosulo iz srebrih kandelabara na blještavo posuđe i kristalno staklo po dugačkome bjelínom prostrtom stolu. Između prozorâ bljesnulo je kao u sanji djeteta veliko božićno drvo sa stotinama malih svjetala o kojima su se ljeskali stakleni, srebrni i zlatni nakiti. Ta slavila se spomen na Novorođenoga koji je sašao na zemlju da donese utjehe onima koji pate i koji su bijedni...

Na pjesnikovu oku visila je suza, u njoj se skupio sjaj iz blagovališta, kao što se skupila bol ljute uvrede u njegovu srcu. Stajao je časak sam na tome mjestu gdje je još maloprije bio okružen sjajnim društvom što je sada bučno sjedalo za bogato prostrt stol. Najednom se trgnuo.

— Gle, oni tamo i ja, mi smo dvoji ljudi na jednom planetu. I ne znamo za to dok nam se ne sastanu licem o lice nazori: tad se istom pogledamo kao stvorovi koji su se prvi put vidjeli...

I bio je siguran da mu već nema mjesta u toj atmosferi u kojoj nije smio slobodno disati, gdje se još uvijek mračan i silnički duh iz feudalnih vjekova uporno opirao svjetlu novovjekov doba. Malo zatim vraćao se snijegom prostrtom cestom u Zagreb.

A evo pripovijesti o radničkoj obitelji.

I.

U drvenoj, lijepom oblijepljenoj potleušici pod brijegom blizu kapelice sv. Roka nastanila se na početku jedne jeseni radnička obitelj Pepeka Vodarića. Pepek je bio tada čovjek u trideset četvrtoj godini i radnik u jednoj zagrebačkoj tvornici. Oženio se u dvadeset trećoj godini, čim je odslužio vojništvo, Tonkom koja je zajedno s njime bila došla u Zagreb za služavku iz nekoga zagorskog sela. Pepek je imao u tvornici na dan forintu zaslužbe. To je iznosilo na godinu oko trista forinta, a Pepek je smatrao svoju zaslužbu kao stalnu plaću, jer se rad u tvornici obustavljao samo na najveće svetke, a što se tiče zdravlja — toga je Pepek osjećao u sebi toliko te nije mogao ni pomisliti da bi se dalo izgubiti i to što je sraslo s njegovim životnim osjećanjem kao bitni mu biljeg. Radi bolesti nikada nije zanemario ni pô sata rada u tvornici.

Prve godine, dok još nije bilo u Tonke i Pepeka djece, posluživala je Tonka tri kuće, a to joj, izim mjesečnog prihoda osam forinti u gotovom, vrijedilo i zato što bi gotovo svaki dan sabrala toliko ostataka jela da bi ona i Pepek imali što objedovati. Zato je ta godina bila za Pepeka kao prosanjana: kako su se uzeli bez išta imovine do onoga u što su se odijevali, nakupovali su te godine sve potrebno pokućstvo i suđe, dapače prama koncu godine i lijepa djetinja kolica za šest forinta. Gdjekada bi Pepek večerom povezao još prazna kolica po sobi i pjevao pri tom neku uspavanku melodijom kojom su hrvatske majke uspavljivale svoju djecu valjda još onda kad su se selile iz stare postojbine na jug... Pri tom bi se Pepek smijao, a i Tonka bi se stala smijati... a onda bi je on zagrlio i šaptao sav zažaren od sreće.

— Kako nam je Bog dobar!

Inače bi Pepek i Tonka proboravili večeri najradije u radionici nekog nedalekog susjeda na Iličkom trgu, imenom Martina Lisjaka. To je bio četrdeset i petogodišnji čovjek, stolar zanimanjem, dobroćudan, onizak i mršav čovjek velikog i već sijedog brka, duboko utisnutih svijetlih i razboritih očiju, iskusan, vješt i marljiv radnik. Nekada je radio i sa četiri kalfe i živio prema dobitku. Prema tomu zatekao ga je razmah tvorničke robe bez ikakve prištednje, i sad je zarađivao sam u svojoj radionici toliko da je mogao pristojno živjeti. U mladosti je mnogo putovao, znao tri jezika i sada češće tumačio Pepeku socijalističke teorije iz jednoga njemačkog radničkog lista. Pepek je pored toga izučio uza nj gotovo posvema stolarski zanat: Radnu snagu i energiju svog bujnog života nije mogao istrošiti

u tvornici, pa bi gotovo svake večeri uzeo u Lisjakovoj radionici u ruke njegovo oruđe i radio kako treba.

Prva su djeca Pepekova i Tonkina pomrla: prvo što su ga othranili bila je kći Barica koja se rodila u šestoj godini njihova braka. U svem je bilo devetero djece, a kad su se uselili u kućicu ispod Rokova groblja, imali su živo izim petogodišnje Barice još troje: četverogodišnjega Gustava, dvogodišnju Lizu i Maricu, napršće od nekoliko mjeseci.

Njihov se stan u toj kućici sastojao od dvije vrlo vlažne sobice, od kojih je prva služila za kuhinju, a na taj stan je išlo više od četvrtine cijele Pepekove zasluzbe. Tonkin i Pepekov život nije stoga bio sada ni izdaleka onakav kakav je bio onda kad bi on, ushitno grleći Tonku, govorio s dubokom i zanosnom vjerom u duši: — Kako nam je Bog dobar! Djeca su trebala mnogo, činilo se kao da se ne mogu nikada najesti do sita. Tonku su slomili česti porodi. Htjela je da joj muž i djeca budu barem čisti i okrpani, a ta jedina briga uz kuhanje nije joj dopuštala da traži zasluzbe posluživanjem u kojoj kući. Kad bi našla takova posla, brzo bi je otpravili gotovo s jednakom opaskom u kojoj je bilo očitog prigovora:

— Radite kao da vam se neprestano nekamo žuri. Još pravo ne obavite ni jedan posao, i već vas nestane kao da se bojite novoga posla.

Dašto, onda bi morala da priglada na svoju djecu, zato bi se svagda osjećala kao na žeravici kad bi joj dali kakav posao oko kojega bi se morala dulje zabaviti.

U svojoj tridesetoj godini bila je Tonka skroz ocvala žena. Po suhom licu već su se pomaljali prvi nabori, najprije oko očiju, pa na čelu, pa oko usnicâ. Malo iza tridesete godine njezino omršavjelo tijelo s tim navoranim licem davalo joj je izgled prve starosti koja nastupa negdje oko pedesete godine.

Kućne je poslove obavljala zamišljeno i rijetko bi se kada nasmijala. Ona je mislila da je svemu njihovu neveselom životu bio kriv Pepek, čije je lice također bilo omršavjelo, a također mrko... I ono malo što bi proboravio u kući, bio bi redovno zamišljen i mučaljiv; ako bi što i rekao, rekao bi kratko i otresito, gdjekada bi dapače i kleo. Kad bi opazio da je Tonka kupila kakvu god krpnu odjeće na koje dijete, izjedao bi je za to do suza prigrjavajući da troši za nepotrebne stvari, da ne razumije gospodariti i da je to njezino nerazumno gospodarjenje krivo svemu što trpe...

Gdjekada — rijetko doduše — ali ipak bi gdjekada subotom naveče donio Pepek djeci voća ili poslastica, uzeo koje od mladih na koljeno i zbijao s njime šale, što bi osmjelilo i ostalu djecu i u sobu ne bi s ocem ušao mrki strah nego vedra radost. Tonka, zabavljena redovno krpanjem odjeće, gledala bi ispod oka tu igru i rekla kadikad kao u nakani da ukori muža:

— Eto, djeco, kako nam je odmah drugačije u kući kad je otac dobre volje... E, da je on uvijek takav!

A Pepek bi se odmah smrknuo:

— Što ti znaš! — rekao bi muklo i surovo ženi. — Tebe ne ubija skrb kao mene... tebi je lako živjeti!

A nju bi to uvrijedilo. Njoj da je lako živjeti s tom vječnom brigom, vječnim sređivanjem posala što su je čekali i kojih nije mogla nikada ni do kasne noći dogotoviti. S vječnim nemirom u duši, strahom i s bolnim osjećajem muževljeve mrzovolje, neprestano brižna, neprestano umorna, nepočinuta, neispavana, željna gdjekada i onog siromašnog jela što ga je uskraćivala sebi samo da dopane više djecu koja se nijesu mogla nikada pravo da najedu. Koliko nepravde u tim riječima: — Tebi je lako živjeti!

Tad bi se porječkali, a u kući bi opet zavladao mračan i težak muk što bi kao oblak pritislo veselo i svijetlo srce njihove djece.

Kad još Barica nije bila prekoračila djetinje godine, stao je Pepek mučiti ženu nesnošljivim prigovaranjem da ne zna čuvati žensko dijete. Barica nije smjela na ulicu s ostalom djecom, a Tonka nije shvaćala njegova straha, jer Pepek je gledao sve oko sebe crno i bojao se teške pogibelji i ondje gdje je ona nije mogla slutiti. Kad bi mu to rekla, on bi odmah planuo:

— Ti si glupa... Ti gledaš a ne vidiš... Ti kao da ne znaš kakovih ima ljudi u velikom gradu. Glupa si eto, pa ćeš unesrećiti svojom glupošću i to dijete.

A Tonka nije nikako shvaćala toga straha i bila je uvjerenjena da je Pepek ovako muči samo iz zloće.

Jednom je poslala Tonka Baricu, kojoj još nije bilo tada punih dvanaest godina, i brata joj Gustava da naberu na brijegu divljega radiča što je bila proljećem redovno Pepekova večera. Malo iza kako su otišli od kuće, doletio je Gustav k majci i kazivao joj zaduhan da je gore na Rokovu groblju neki gospodin odveo Baricu da će joj pokazati grm gdje je puno gnijezdo mladih kosova. Barica se nije isprva dala s njime, ali kad joj je gospodin obećao dati i novu krletku za ptice, pošla je.

Tonka se sjetila Pepekovih prigovora i odmah je poletjela uz brijeg, a, leteći, osjećala je prvi put težinu Pepekovih riječi što su sada padale poput bata na njezino srce. Kad je stigla na zapušteno groblje, vidjela je u šikari nekog postarijega gospodina koji je držao za ruku njezinu Baricu, a dijete se očividno opiralo da zađe s njime dublje u šikaru.

— Što ćete vi s tim djetetom? — viknula je, a strah i gorčina duše izlila joj se bujnim suzama na oči.

Barica je na to poletjela k majci, a gospodina je nestalo u šikari.

Kod kuće je Tonka obećala Gustavu da će mu kupiti sablju i pušku (za čim je neprestano uzdisao) ako ne kaže ocu što se dogodilo. A onda mu se zagrozila da će mu obje ruke turiti u vatru ako oda.

Kad je otac došao s večeri kući — mrk kao navadno — odmah je osjetio da se tu dogodilo nešto neobično. U kući je vladao teško pridušen muk, svi su se bojali govoriti, a mati, Barica i Gustav, pogledali bi se letimice nekim značajnim pogledima i gledali onda plašljivo na oca.

— Što se dogodilo? — upitao je Pepek ozbiljno ženu.

— Ništa... Što bi se dogodilo? — odgovorila mu je Tonka hineći mir.

A Pepek je pogleda prezirno:

— Lažeš!... Opet lažeš, sram te bilo!... Gustave, dođi ovamo — pozove k sebi sina.

Mali priđe nesigurnim korakom k ocu.

— Reci, što se dogodilo?... Tvoja mati laže; ja sam te učio da se ne smije lagati... Odmah mi reci, a ja ti neću ništa.

Gustav je oborio oči, gutao slinu i pogledao gdjekada letimice i plašljivo oca. Mućao je.

— Dakle nećeš kazati?... E pa dobro...

Ustade i počne otkapčati remen.

— Hoćeš li govoriti? — upitao je držeći u ruci remen.

A dijete je žmirkalo očima i obaziralo se za materom.

— Nećeš?...

— Nećeš?! — razdraživao se otac i naglo uhvatio Gustava, sagnuo mu glavu preko koljena i stao udarati.

— Ne tuci me, tata... Ne tuci me! — plakalo je dijete.

— Dakle, kaži — rekao je mirnije otac gledajući sućutno na njegovo slabašno tijelo i zaplakano blijedo lice.

A Gustav je plakao — i nije htio govoriti.

— E dobro, kad nećeš!

— Ne tuci me, tata, ne tuci mene... ja nijesam kriv... — molilo je opet dijete, ali otac je udarao.

Napokon je kazao ocu...

A Tonka se odvažno postavila pred muža:

— Eto, to je sve... Ja sam odmah poletjela gore i dovela Baricu kući. Pa što biješ to nedužno dijete?

Pepek je disao zatvorenih usta kao sopteći stroj. Oči su mu sijevale kao u razjarene životinje, a oko usta podrhtavale mišice. Najednom je ruknuo kao zvijer i oborio se na ženu. Prvi put što su vjenčani bio ju je: bio kao bijesan.

Troje starije djece stisnulo se u kut jedno uz drugo i plakalo motreći sa strahom prizor što ga još nijesu vidjeli. A otac, izbivši majku, oborio se jednako bijesno najprije na Baricu, pa na Gustava i napokon na Lizu.

— Ubit ću vas, sve ću poubijati! — govorio je hodajući izmoren, crven i zaduhan po sobi.

— Ubij me... eto, ubij me odmah, razbojnice! Bolje da me nema nego što moram živjeti s tobom! — vikala je na nj zaplakana Tonka pritiskujući k sebi djecu. — Što sam ja kriva, a što djeca? Pseto! Poslala sam ih poradi tvoje večere na brijeg kad sama dospjeti ne mogu, pak što su ti oni skrivili? Eno — pokazala je na najmlađe dijete što je mirno spavalo u kolijevci — izbij i nju: Prostače! Sram te bilo! — pljunula je prema njemu.

A djeca su dotle dizala prama njoj ruke i molila je:

— Nemoj, majko, nemoj, opet će te tata tući!... — A na oca su pri tom gledala kao na gopadnu životinju koja se ne smije uznemirivati.

— Neka tuče! Lopov! — vikala je mati... — Idemo od njega, prosit ćemo hljeba, ali s njim nećemo ostati pod jednim krovom... S psetom!

— Dosta je! — viknuo je drščućim glasom i teško dišući Pepek. — Prestani, dosta je!

— Neću šutjeti, razbojnice, neću! Kidam se ovako slaba zdravlja kao životinja, u svemu ti nastojim ugoditi, pa mjesto da me pomiluješ, ti me nikada lijepo ne pogledaš. Dolaziš u kuću mrk kao vuk, svi strepimo na uru kad dolaziš među nas... i najposlije me biješ!... — Tad je pristupila bliže k njemu, uprla u nj smjelo oči i pljunula: — Razbojnice! Nemaš duše!

Pepek nije rekao ni riječi. Spustio je glavu među obje ruke i upro se laktima o stô.

— I ubogu djecu biješ pravu, a kako ih hraniš? Nesrećo, zar te nije stid?

— Dosta je... prestani, molim te, prestani! — rekao je opet muklim glasom Pepek.

— Razbojnice! — viknula je još jednom prezirno Tonka i pozvala djecu u drugu sobicu gdje je na štednjaku čekala začinjena zdjela krumpira pomiješana s divljim radičem.

Kad su djeca povečerala, vratila se Tonka s njima opet u sobu gdje je Pepek sjedio kod stola jednako oborene glave među rukama. Dok je Tonka prostirala gdje će djeca spavati,

kleknula su djeca na pod i molila glasno Očenaš. A onda je rekla prva Barica ocu: Laku noć... a ostalo dvoje ponovilo je također za njom nesigurnim glasom: Laku noć...

A otac se nije ganuo. Već su djeca i spavala, a on još nije digao glave. Tonka je obavljala kojekakove poslove po kući, svaki čas prolazila pokraj muža i pogledavala ga sa željom u očima da već jednom ustane... Ali on se nije micao. Upirao je uporno pogled preda se, a u očima mu se odsijevao neki strašni i bolni mir što je ležao na njegovoj duši.

Napokon je Tonka pristupila k njemu, uhvatila se jednom rukom naslona njegova stolca a drugom mu stala čeprkati po kosi.

— No, šta je?... — rekla mu je očevidno željna izmirbe. Ali on se nije ganuo.

— Zar se još srdiš? — upitala ga je onda sagnuvši se tako da je on osjetio čelom vrućinu njezina lica. — Zar nećeš večerati? No, Pepek... Ded ne srdi se... Eno, čeka te večera... Ta, Bože moj, reci što sam ja kriva? — rekla je mekšim glasom, a iz očiju kanule su joj suze na njegovo čelo.

Kao da se budio iz dubokog sna, digao je lagano glavu i uzdahnuo. U licu i očima ležao mu je neugodan izražaj duše koja očajava.

— Zašto si tako zločest... Nu što ti je time bolje? — govorila mu je žena gladeći mu rukom ugrijano čelo.

— Zašto?... Istina, ja nijesam uvijek pravedan. Ono što je krivo našem teškom životu, na to se ne mogu oboriti, pa trpiš ti i djeca... U našem stališu ne da se uživati život.

— Dašto da nam je suđeno trpjeti — rekla je nato uvjerljivo Tonka; — ali što koristi da se opiremo zlu kad je ono jače? A ti si nagao... Ne razmisliš, pa od toga trpimo svi... Eto na primjer, što su kriva naša uboga djeca?

— Ni ti nijesi kriva... a nijesam ni ja kriv... I ti si mučenica, kao što sam ja mučenik... A mene povrh toga ubijaju svakojake misli na koje ti ne dolaziš... Ubija me i strah za budućnost, za starost, a na to prije nijesam mislio... Eto kako se u nas oskudno živi, a mi nijesmo ipak za starost uštedjeli ni jednoga novčića... Dođe mi na um da bih mogao obo-ljeti, da bi mogao najednom prestati posao, pa i mene otpustiti od rada, kao što svaki čas druge otpušta. Što onda?

— Zašto misliš na takve žalosne stvari? Da se i to sve dogodi, Bog bi nam već pomogao.

— Eh Bog! — nasmiješio se ljuto Pepek. — Ne daju ljudi!... Misli, Tonko, misli me ubijaju... Eto, u nas je četvero djece, a mene muči i ta misao da i njih čeka ovaj gorki i mukotrpn život što mi sada provodimo. Ako budu svojom glavom mislili i ako bude u njih ljudsko srce, oni će trpjeti kao što trpim i ja; ako ne budu takvi, onda će biti životinje... Ja sam dakle u svakom slučaju išao radati nesretne i suvišne ljude... A ja sam nekada, kad smo se uzeli, sanjao o tom kako ću svoju djecu školati i osigurati im drugačiji život nego što je ovaj naš... A kako je to teško... Vidiš li koliko već sada ima Gustav da piše zadaća i da sjedi u školi, a hraniš ga krumpirom. Nauka ga mora slomiti, eno kržljav je kao da nema u njemu krvi. A ipak se naš vijek ponosi da su siromahu i bogatašu otvorene jednako škole, službe i časti. Jadne li jednakosti! Tako isto viču: Ako si i siromah, živjeti možeš pošteno. A eto vidi. Barica je još kukavno i neizraslo dijete, i već na nju vrebaju...

— E dašto, kako ćeš biti veseo kad misliš samo na ono što je najgore! — prigovorila mu je Tonka.

— Zašto mislim? Kako da ti to ne shvaćaš? Ta vidiš, eto, kako su naša djeca bez obrane. Da se ovo dogodilo gospodskom djetetu što našoj Barici, digla bi se potjera stražom i novinama. Ako ti pođeš prijaviti, reći će ti kao što su u istom slučaju rekli ženi jednoga radnika: »Zašto ne pazite na svoje dijete?« A ravni smo tobože pred Bogom i zakonom!

Uh, kakva me snađe muka, Tonko, kad mislim na to... Dođe mi, pa ne vjerujem ni u šta... Kako me pale takove misli i kakve se odluke od njih u meni rađaju... Ja se zgražam sâm pred sobom i tjeram ih od sebe, tjeram, a one se vraćaju, moja ih duša željno hvata u sebe i naslađuje s njima.

Časak ušuti, a Tonka mu je sućutno čeprkala prstima po kosi. Onda je digao prema njoj lice na kom je u jakim potezima između stisnutih mišica bila upisana ojađenost njegove duše, i rekao turobno i mrko:

— Tonko, vjeruj mi, mi smo nesretni ljudi... Nama je podan u život razum samo da shvaćamo svoju nevolju, i srce da ju osjećamo. Inače smo živina. Izgleda da smo slobodni ljudi, a mi se krećemo svojim životom u očajničkom stanju što ga nijesu poznavali ni robovi. Čemu su nas digli iz ropske tmine do tobožnjeg ljudskog dostojanstva s kojega tek možemo razabrati žalosni udes svoj i svoje djece?

I opet je klonuo glavom na ruku, a žena je sućutno gledala njegovo ojađeno lice i jednako mu gladila kosu:

— Ah; bože moj — rekla je onda — dašto da je to sudbina siromaha... No šta da se radi? Treba pognuti glavu i misliti na Boga.

Pepek se nujno nasmiješio:

— To je jeftina pomoć: trpi, a kad ti bude baš jako, jako teško, pomisli na Boga! A oni koji nam davaju tu nauku, zašto ne bi i oni pomislili na Boga, pa u ime Boga odvrnuli struju, kojom teče blagodat života, od jedne strane i navratili je da se razgrani šire među čovječanstvo? Zašto se ne trse da se vaga života koliko-toliko izjednači, da joj ne doseže jedan kraj u raj a drugi da se gubi u paklu?

Tonka nije slušala rado ovakove Pepekove govore koji bi redovno svršili time da bi sa zlobnom nasladom i zajedljivošću izvrgavao ruglu njezine najveće svetinje što ih je iz ranoga djetinjstva usisala u se u pobožnoj seljačkoj kući a do kojih je i sam Pepek još nedavno držao.

— Smiri se — rekla je Pepeku — što koristi mučiti sebe takovim mislima koje ni k čemu ne vode... — Hajde, Pepek, večerati.

Već je bila duboka noć. Djeca su krepko disala gust zrak što je bio zasićen njihovim isparinama i vlagom iz zidova, a Tonka je slušala kako se Pepek svaki čas okreće na svom ležaju i gdjekad uzdahne.

— O bože — pomislila je u sebi — dašto da je ovo težak život... Kakvih sam mu sinoć ružnih riječi izdijelila, a nije siromah ni on kriv...

II.

Ipak je poslije toga bila Barica češće povod razmiricama između Pepeka i Tonke; strah za nju je nad svim njegovim brigama neprestano kao težak oblak. U ženu se nije pouzdao, jer Tonka, odgojena u čistoj seoskoj atmosferi, nije poznavala opasnost što prijeti ženskom djetetu u velikom gradu. A njega je razdraživalo još više i to što je Tonka uzimala na laku ruku i s neshvaćanjem njegove gorljive opomene glede toga kako bi morala pratiti sama svaki Baričin korak, pa i onda kad pođe u crkvu.

— Ti misliš da su ljudi sami vuci! — rekla bi mu načinom kao da izvrgava smijehu njegov pretjerani strah za Baricu. Poradi samoga toga straha Pepek se opirao Tonkinu namumu da se Barica izuči bilo kakav posao kojim bi s vremenom porasli dohoci u kući. On je uviđao razložnost toga nauma, ali mu se uporno opirao sve dok se nije u susjedstvo doselila neka udovica iza malog činovnika koja je sa svojom kćerkom, nešto starijom djevojčicom od Barice, nadoknađivala šivanjem ono što im nije od malene mirovine do-tjecalo za život. U te udovice pošla je Barica učiti šivanje, ali kroz sve vrijeme nauke pra-tio ju je do udovičina stana sam Pepek i isto tako dolazio, vraćajući se iz tvornice, po nju u podne i navečer. U crkvu je išla Barica s majkom, a nedjeljom i svetkom izlazila je sva obitelj na zajedničku šetnju. I koliko se Tonka nije mogla priviknuti da shvati Pepekov strah za Baricu, ipak je s nekim ponosom pomišljala na to da joj se kćerka ne odgaja ras-pušteno na ulici kao ženska djeca mnogih Pepekovih drugova, nego dapače strože nego kćeri u mnogoj građanskoj ili činovničkoj obitelji.

S većim ponosom gledala je Tonka na svog sina Gustava. On je uživao u obitelji prvenstvo među svima ne samo zato što je bio jedinac sin nego i zato što je neprestano pobolije-vaio i što je bio gimnazijalac. Namjeru s kojom ga je otac upisao u gimnaziju, utuljivao je Pepek svakom zgodom Tonki, Barici, a pogotovo samomu Gustavu.

— Ja ću, ako i ostanem živ, obnemoći i ostarjeti prije dobe, a isto tako i tvoja mati. Takva je sudbina nas beskućnih radnika koji boravimo u tvornici preko reda, a ne zaslužujemo toliko da izdašnom hranom, odmorom i boravkom na svježem zraku obnovimo i saču-vamo svoje sile. Nas se hvata starost prije dobe, jednako kao što i onih koji istrošuju svo-ju snagu raskalašenim životom. Kad obnemognemo, za nas se ne stara ni država, ni naši poslodavci, ni ljudsko društvo. Mi smo kao drop iz kojega su iscijedili najprije mošt, pa onda prežegli rakiju; ono što je ostalo, baci se na đubre jer već nema što da se iscijedi. One mrvice dobrotvornih društava, to su kapljice kiše što padnu u more: ono ostaje jed-nako široko duboko i gorko... Mi smo prepušteni sami sebi i besvjesnoj sudbini... Trgo-vac, tvorničar, poduzetnik, a u nas još i pokoji mali obrtnik veseli se danu kad bude mo-gao odložiti brige i trud i živjeti mirno od onoga što je stekao: mi ne možemo zaslužiti ni toliko koliko treba da živimo najskromnijim životom. Odakle da još štedimo? Činovnik i s još manjom plaćom čeka mirno starost. Država mu daje mirovinu, i on će moći da nađe svoj mirni kuteljak gdje će proživjeti starost, nemučan brigom za krov i hljeb. Radnik nema mirovine. Trgovac, tvorničar, poduzetnik, obrtnik i činovnik čekaju dakle mirno svoju starost — a nas radnike hvata pred starošću strah, i kad se pravo zamislimo u to, mi moramo željeti da nas Bog očuva duga života... Tek u nešto možemo pogledati s ka-kvim-takvim pouzdanjem — u vas, svoju djecu. Nije to pouzdanje bogzna koliko: kad odrastete, past ćete u brige koje nas satiru, otkle da nam dakle pomognete?... Ja bih na primjer mogao olakšati sebi i tvojoj materi brigu i poboljšati stanje u kući da te sad pošal-jem u radnike ili u zanat. Ali htio bih da ti bude krušac slađi negoli je onaj što mene hrani. Školat ću te još sedam godina, pa ako doživim sreću da postaneš učitelj, moglo bi biti nama bolje s tobom a tebi s nama: učitelj na selu ima zemlje, mora se baviti gospo-darstvom, a to bi bio naš posao u tvojoj kući. Prehраниli bi se i bili pod krovom, a ti nam ne bi dao badava ni krušac ni krov.

I Gustav i mati i Barica, dapače i dvoje mlađe djece — svi su bili proniknuti uvjerenjem da će biti onako kako je otac govorio. Oni su već sebi gdjekada u šali a s mišlju na ozbilj-nost dijelili posao u vrtu, na livadi, u dvorištu i u staji... a sjajna slika fantazije ljudi koji nemaju ništa svoga a gledaju pred sobom stalno dan kad će i oni postati gospodari na svome, dizala se pred njima kao ružičast fantom, i oni su razgovarali o tome kao da ih od tog svijetloga dana dijeli razmak samo od nekoliko mjeseci. I sam Pepek dao bi se zanije-ti tom svijetlom rijekom njihovih misli što je postojano tekla u budućnost. Tada bi polo-

žio na glavu slabašnoga dječaka ruku i rekao uzbuđenim glasom što je dolazio odnekuda iz dubina gdje se salijevaju ljudske suze: — Sve to može biti, tek ti moraš biti dobar u školi. Dječak bi se osmjehnuo, a njegovo mršavo i kao papir bijelo lice podbila rumen.

Tonki bi planulo lice svijetlim zanosom i ona bi rekla svečano i uvjerljivo:

— Dašto da će učiti. Bit će lijepo nama pa i njemu.

Gustav nije bio, doduše, među prvim đacima, ali se držao među boljima. Gdjekada bi zapalo što god i njega od društva za podupiranje siromašnih učenika: koja školska knjiga, nekad komad odijela, nekad obuća. Pepek je bio zadovoljan i time. To školovanje nije zahtijevalo baš nikakvih žrtava kojih ne bi bio mogao smoci za svoje dijete, premda je gdjekada otišao iz kuće posljednji novčić za zadačnicu. Dašto, da ga je ujarmio odmah u posao, da pomaže na primjer zidarima dodavati ciglu, značilo bi to za obitelj veliki dobitak: ne bi trebalo paziti da li je na njem uvijek čista rubača, cio kaput i očišćene cipele — a izvan toga privrijedio bi kući barem dvije desetice na dan. A to je velika razlika u računima domaćinstva gdje od tri stotine forinta godišnje zasluzbe ide više od četvrtine na samo stanovanje. — Ni slaba konstrukcija dječakova nije mu više zadavala brige. Kad su Gustavu bile tri godine, ne bijaše jošte prohodao a pobolijevaše od otekline na vratu. Kako je pri tom venuo i bio apatičan za sve oko sebe, držao je Pepek da dijete tako lagano gine i da se neće oteti. Ali Tonku nije nikada ostavljala nada. Pitala je savjeta i lijekova u gospođa gdje je posluživala i u starijih žena koje su othranile više djece, zalijevala dijete kuhanim travama i oblagala mu vrat domaćim sredstvima koja nijesu pomagala. Napokon se odvažila da pođe s djetetom liječniku, a kad joj je liječnik kazao da je dijete skrofulozno, užasno se u sebi kosnula — ali odmah zatim pretvorio se njezin strah u mržnju na liječnika, koji kao da je rekao onu bolest iz neznanja ili iz mržnje na siromaha.

— Kako bi mogli biti skrofuli? — rekla je liječniku boreći se sa suzama; — ja i moj muž zdravi smo ljudi, a i ostala su nam djeca zdrava.

— Skrofuli su... Možda stanujete u vlažnom stanu? — upita je liječnik.

Ona je pomislila na taman, lakat visok obrub što se dizao u njihovu stanu na onom zidu gdje se nad kućom dizao brijeg. Za južnog vremena i za kiše »plakali« bi ti zidovi, propuštajući sitne i svijetle kapljice kao da su osuti biserom. Kad je na to pomislila, protrnula je u sebi nerado priznavši liječniku da im je stan vlažan.

I samog Pepeka, koji je svake večeri čitao svoje novine i tumačio sam teška pitanja o državi, društvu, religiji, zdravoslovlju — i njega se u prvi mah dojmio liječnikov sud o Gustavovoj bolesti jednako kao što i Tonke. Lijekove što ih bijaše propisao liječnik nije moglo dijete podnositi, a one druge njegove odredbe: da se presele u suh i zračan stan, da dijete hrane mesom i mlijekom, da borave s njime što više na svježem zraku, izazvale su u njega gorak posmijeh. Postiže su se djetetu otekline provalile i curile, što je Tonka držala za dobar znak jer da će bolest malo-pomalo iscuriti sama. Međutim su i ona i Pepek tražili suh i zračan stan, ali tog nije bilo moguće naći za novce što su oni mogli plaćati. Svi su radnici stanovali većinom u podzemlju u vlažnim sobama zidanim pokraj pivnica. Pepekov stan bio je naprama tim podzemnim luknjama — prava palača. Suhi stanovi bili su jedino na tavanima, ali u njih se nije dao Pepek: — Ne idem — opirao se Tonki — ne idem nipošto! Tamo bi nam i djeca bila robovi hira donjih stanara, a tu su barem slobodna.

Bilo je još nešto poradi čega se Pepeku bilo teško rasti s tom kućicom: u njem je živjela nada — više sanja nego nada, da bi kojim sretnim slučajem mogao kupiti tu kućicu gdje su stanovali. Gdjekada bi se toliko zanio tom mišlju, pa bi stao tumačiti Tonki kako bi se brijeg iza kuće dao otkopati i oko kuće izvesti kanal kojim bi se odvodilo podzemno cije-

đenje vode. U takovim trenima dobre raspoloživosti pravio bi osnove kako bi se s malo truda dao izdašno urediti iza kućice vrtić, što je bio posebno ograđen, a sad ga je obradio i plodove brao gospodar kućice: ovdje u dnu gdje je više vlage bilo bi mjesto za povrće, gore uz brijeg voćnjak, pod voćnjakom pčelinjak. — Što misliš! — rekao bi zanesen mišlju u taj posao svoje fantazije — dalo bi se od toga živjeti kad ne bismo morali plaćati stanarine. A Tonka bi rekla nato:

— Ja na to ne mislim... otkle nama novci?... Samo da Bog dade zdravlja našem Gustavu... ja si to umišljam u učiteljskoj kući kao na župnom dvoru... Bože moj, ne smijem ni pomisliti kako bi nam bilo lijepo! — stisnula bi ruke, a oči bi joj se ovlažile od jakoga čuvstva.

Rane su Gustavu zacijeljele i ostavile iza sebe jake brazde. Tonka je bila i tako zadovoljna, premda je dječak držao svoju slabašnu glavu, s mekanom kosom, s bijelim i mršavim licem i s nujnim pogledom očiju, ovješenu postrance. A sad bi i Pepek znao reći da ta slabost djeteta ne znači bolest, i onda bi pripovijedao o sebi kako je do svoje dvadesete godine bio tanak kao igla za pletenje, čemu bi se nasmijale Tonka i Barica pa i sam bolesni dječak.

Međutim je Barica izučila šivanje i dobivala u iste gospođe gdje je izučila dva forinta zaslužbe na tjedan. Pepeku se činila ta zaslužba premalena za šest dana po devet sati dnevnog rada, ali kad je to napomenuo gospođi, nije ona htjela ni čuti da povisi Barici zaslužbu. Navodila je mnogo razloga, a među ostalima: veliku konkurenciju, neobično niske cijene gotovih oprava što dolaze iz tvornica, i napokon bezbroj nezaposlenih djevojaka krojačica koje imaju stan kod roditelja pa šivaju sav dan za dvije šalice bijele kave.

— E pa nek ostane kad je tako... — pristao je Pepek, a u sebi je sumnjao da li govori gospođa čistu istinu. — Veća je — mislio je on — u čovjeku pohlepa za imovinom nego ljubav bližnjega. Svi se mi rado okorišćujemo jedan drugim, i malo će tko zajauknuti poradi drugoga, nego istom onda kad se tuđa pohlepa zadere o njegovu kožu. Bijes ga znao je li to zbilja rođeno ili samo priviknuto u čovjeka...

Kad je jednom o podne vodio Baricu kući od krojačice, prolazili su mimo jedne noćne kavane, a Barica se pozdravila sa srdačnim posmijehom s mladom nekom djevojkom što je sjedila iza prozora u kavani. To poznanstvo Baričino s djevojkom iz kavane potjeralo je Pepeku smjesta krv u mozak. U tu kavanu dolazili su gosti samo u kasno noćno doba, i to obično u pripitu stanju, kad se ne pazi na svaku riječ ni na svaki pokret. U takvom stanju zaboravljale su se staleške razlike i nadutost, jer je alkohol znao pritegnuti s osjećajem jednakosti u jedno kolo radnika, poslužnika, vojnika, đaka, trgovačkog pomoćnika i činovnika.

Prije nego što je mogao Pepek smisliti kako da pozove Baricu na red poradi toga sumnjivog poznanstva, izišla je ona djevojka iz kavane i, smiješeci se sućutnim smiješkom prema Barici, nagovorila je mekanim čakavskim dijalektom:

— Kako ste?... Ima li u gospođe mnogo posla?

Barica se isto tako usrdno smiješila prema nepoznatoj djevojci, a na njezinu mladom licu lebdio je taj smiješak slatkim izražajem djetinjstva. A taj ljupki izražaj Baričina lica naglo je utajio Pepeku nešto što se bilo stalo dizati u njegovoj duši kao vulkan. Ali protiv djevojke iz kavane osjećao je žučljivost zloradoga čuvstva i zato ju je omjerio prezirnim okom i pozvao Baricu strogim glasom da pođu kući.

Barica je porumenjela, bilo ju je očito stid očeve strogosti pred djevojkom, ali se odmah s njom oprostila pruživši joj svoju sitnu, još skroz djetinju ruku.

Išli su šuteći; Barica je osjećala da je očevo lice mrko radi nje, a nije znala zašto. — Što se on ovako naglo smrknuo samo što sam se pozdravila s prijateljicom? — pitala se pogledajući plašljivo ispod oka prama ocu.

A Pepek je osjećao užasan prevrat u sebi zato što je isprva pomislio da je Barici takovo poznanstvo s kavanarskom djevojkom otkrilo već svu blatnu stranu razuzdanih strasti ljudskoga života. A sad, idući s njome, osjećao je opet iz svega njezinog bića bezazleno djetinjstvo. Bilo joj je već četrnaest godina, ali osjećao je da je ona još jednako dijete kao ono kad ju je prvi put poveo bio u školu. Njezin sućutni smiješak kojim se nasmiješila nepoznatoj djevojci, njezina sitna i vlažna usta kao u djeteta, uzahno lice, glatko i bez jedne upisane crte kao čist arak papira, ovisok a tanak i djetinji nerazvit struk, sitni i brzi koraci kojima je išla dostižući njegov dugačak i težak korak — sva njezina pojava dirljivo ga se doimala svojim neiskusnim djetinjstvom. Ali opet, osjećao je u sebi da mora odlučno, pa bilo i surovo, raskinuti jednom zavazda poznanstvo s djevojkom iz kavane...

Premda se javljala u njemu i ponuka pravednosti, da je nježnim riječima odvрати od opasnog poznanstva, onako kako je jednom slušao gdje vlasnik tvornice kori svog šestogodišnjeg sina koji je bio vršnjak s Pepekovim Gustavom. Taj je mali uzeo neopažen sa blagajnikova stola veću banku i skrio je, a otac ga je upućivao:

— Dijete, to se ne smije... Ti si krao, a to je ružan grijeh. Dijete koje krade, strpa vrag u svoju vreću pa ga odnese u pakao...

A uz to je gladio dijete po licu. Nato je rekao jedan radnik:

— Kad moj sin uzme komad kruha, svi ga lemamo, a njegov je uzeo stotinjarku pa ga gladi.

Pepeku se vrlo milio taj prizor između oca i sina, osjetio je dapače čuvstvo naklonosti naprama vlasniku tvornice kojega inače nije volio, kao što ga nijesu voljeli ni drugi radnici. Ali pored svega toga ipak je odobravao riječi jednoga drugog radnika koji je rekao:

— Kad sinčić odraste a vrag se ne pokaže, neće ga se bojati, kao što se ne boji ni otac.

Htio je Pepek da i on ovako nježno podučí svoju Baricu, ali surovo neko čuvstvo bilo je u njemu jače i nije mu dalo da progovori onako kako je osjećao da bi se s obzirom na nježno djetinjstvo moralo s njome govoriti. — Iskustvo ga je naučilo da se ljudi boje najviše glada i boli — i zato je mislio da su to dva najsigurnija sredstva kojima može uspješno kazniti ženu i djecu, i za buduće odvratiti od njih ono što se nije slagalo s njegovim uvjerenjem.

Kad su već bili blizu kuće, progovorio je strogim glasom, ali je sam osjećao u njemu popuštanje i neku blagost duše: — Odakle se ti poznaš s onom djevojkom?

A Barica mu je nato pripovijedala sitnim glasom da je ta djevojka šivala s njom neko vrijeme kod iste gospođe. Došla je u Zagreb iz Rijeke jer se tamo govorilo da su švelje u Zagrebu plaćene bolje nego na Rijeci, a k tome je htjela da bude dalje od očuha koji je bio vrlo surov i prost čovjek. Međutim, kad je došla u Zagreb, nije mogla dobiti nigdje zaslužbe više od trideset i pet novčića za radni dan. Stanovala je s drugom jednom djevojkom na tavanu u sobi za koju su plaćale šest forinta mjesečno, a od onoga što bi joj ostalo nije mogla nikako živjeti. Zato je ostavila krojački posao još pred dva mjeseca, a sad se Barica srela s njome iznenada, pošto je već zaboravila na nju i držala da se doista povratile k očuhu na Rijeku.

Pepek je išao zamišljeno uz Baricu i sračunavao nešto na prste. A onda je upitao Baricu:

— Gdje se hranila ta djevojka?

— U pučkoj kuhinji. Njoj i toj drugoj djevojci nosila je objed neka poslužavka, a za to su joj plaćale forintu na mjesec.

I opet je išao zamišljen i računao dalje s pomoću prsta, a onda je rekao s gorkim smiješkom na licu:

— Ostalo bi joj na mjesec, kad su bila dvadeset i četiri radna dana, dva forinta. Od toga bi morala kupiti večeru, odijelo i obuću. A što, da oboli koji dan?... Eto, tako je čovjek na lancu svezano pseto kojemu ne dadu jesti... — Lice mu je bilo sad zastrto žučljivim izražajem, a usta su mu bila poluotvorena, kao da se sprema na njih izaći neka teška misao. A kad su došli do kuće, stao je i rekao Barici teškim glasom:

— Barice, ja ti strogo zabranjujem da se sastaješ s tom djevojkom. Tamo gdje ona boravi, sve je gnjilo i otrovano, pa bi mogla doći bolest i na te... Jesi li razumjela: Nikada!

A Barica je odgovorila tiho, ne promijenivši nimalo vedar i svijetao izražaj svoga lica:

— Jesam...

Kad je te večeri oko desete ure odložio Pepek svoje novine, zatvorio je polako vrata gdje su već spavala sva djeca i vratio se onda k stolu za kojim je krpala Tonka Gustavovu odjeću. Tonka je odmah opazila da joj ima kazati nešto važno što djeca nijesu smjela čuti.

— Vidiš li — rekao je zlovoljno — to šivanje u tuđoj kući nije opet ništa. Danas sam se osvjedočio da se Barica može iskvariti, a mi o tom i ne slutimo.

Tonka je časak dalje šivala, a onda je uzdignula oči s posla i rekla glasom kojim kao da je omalovažavala njegove riječi.

— Ti tako samo misliš... Gospođa u koje radi Barica, vrlo je čestita, a i kćerka joj je gospođica kako treba da bude.

A Pepek se na to smjesta ozlovoljio: — Eto, ti opet tako, a još ti nijesam ništa kazao... U tebe nema razuma, pak što koristi!... Ja ne znam kako da s tobom govorim. Hoću da te upozorim na zlo, a ti me već u nakani odbijaš s nerazumijevanjem.

Nato je ustao i pošao nekoliko puta po sobi. A onda je stao govoriti zapovijedajućim načinom:

— Neću ubuduće da se Barica pušta izvan kuće u posao, pa niti k toj gospođi. Neću! Ako može dobiti posla kod kuće, dobro; ako ne, pa neka ostavi i to. Ja znam zašto to hoću, a ti si glupa pa ne shvaćaš...

— A što da radi kod kuće? — upitala je uvrijeđenim glasom Tonka.

— Neka šiva, kao što šiva i tamo.

— A kome?... Ti nešto zamisliš i odmah hoćeš da bude onako kako si sebi zamislio, a ne pitaš može li to biti. Tko će joj dati posla u kuću? Ona još ne zna samostalno raditi.

Pepek je ušutio i šetao zamišljen po sobi. A Tonki je prijala misao da izlazi na njezinu, zato je rekla življim glasom:

— Eto vidiš kako si nepravedan. Ja ne smijem da otvorim usta, već vikneš nepromišljeno na me, a ja govorim pravo.

— Kako mu drago, ja je ne puštam iz kuće... Eto vidiš... — stao je pred Tonku i uzeo joj onda pripovijedati uzrujanim glasom današnji Baričin susret s djevojkom iz noćne kavanae.

A kad je svršio, rekla je Tonka mirno i bez najmanjeg iznenađenja:

— A što se tome čudiš, moj bože, kad je to sudbina takih sirotica!

— Sudbina! Kako si glupa! — viknuo je Pepek, a iz njegovih očiju udarao je prema ženi surovi prezir. — Dakle, to je sudbina i tvoje kćeri?

— Ja to nijesam rekla — branila se Tonka; — ali tko me je, reci, silio vjerovati, nego baš ti, da je siromah osuđen da strada gladom, zimom, zdravljem i poštenjem? Eto, to si mi i sinoć čitao iz svojih novina.

Doista, on je tako tumačio život, ne samo Tonki i djeci, kad bi im govorio o golemoj borbi što čeka bijedne i potištene da otresu s vrata nametnuto gospodstvo jačih. Vjera u neizbježnost i konačnu pobjedu te borbe prevladala bi u njemu i strah da mu kći ne sazna prije dobe blatnu stranu ljudskoga života.

— Ja ću se sam pobrinuti za nju kad ti ne znaš — rekao je zlovoljno ženi, sjeo opet k stolu i nastavio čitati svoje novine.

Malo iza toga našao je jedne večeri na posljednjoj strani tih novina oglas jedne velike zagrebačke trgovine gotovom robom da se traže švelje vješte šivanju ženskoga rublja. Pročitao je oglas Tonki i Barici, a one su se odmah složile s njime da će biti dobro ako se o tom поближе obavijeste u samoj trgovini. Sutradan pošao je s Baricom u tu trgovinu i doznao da se zasada traže samo švelje bijelih ženskih bluza. Posao da bi mogao potrajati nekoliko mjeseci, a plaća je po komadu dvadeset novčića.

— To je malo — rekao je Pepek iz sumnjičenja a ne iz uvjerenja, jer se u taj posao nije razumio.

Ali trgovac ga je uvjeravao i kleo se dapače svojim poštenjem da on na bluzi ne dobije kod prodaje više od deset novčića. Nagomilala mu se velika zaliha platna, pa hoće da ga ovako iskoristi. — A vaša kći može — uvjeravao je Pepeka — na dan zaslužiti lako šezdeset novčića. Koja će joj krojačica u Zagrebu toliko platiti?

Pepek je gledao preda se licem koje je vjerovalo i nije vjerovalo.

— Ali ona bi šivala kod kuće — rekao je trgovcu nakon razmišljanja koje mu nije ipak ništa razbistrilo.

— U tom slučaju — pristao je trgovac — mi ćemo joj dati gradivo za šest komada. Kad to svrši, vidjet će se ako vrijedi, pa ako nema razloga da joj se što ustegne, isplatit će joj se svaki put zaslužba za šest komada.

— Što misliš? — upitao je Pepek Baricu. A ona je slegla ramenima:

— Dobro, uzet ću.

Trgovac je ubilježio njihovo ime i stan, smotao u smotak platno, konac i puceta i rekao predavajući Barici omot:

— Mi inače tražimo neku jamčevinu za predanu robu... Ali u tako lijepu i mladu gospođicu moramo imati povjerenje.

Pepek je inače bio skroz zadovoljan time što će sad Barica moći da radi kod kuće. — A — rekao joj je putem — ti eto možeš, kako on kaže, zaslužiti i šezdeset novčića na dan. To je već lijepa privreda!

Ali Barica koja je u dućanu tačno pregledala bluzu što ju je trgovac pokazao kao uzorak, tvrdila je da neće ni dvije bluze sašiti na dan.

— Dvije... Dakle ipak laže! — ozlovoljio se Pepek.

— Dalo bi se možda sašiti tri — tumačila je Barica — kad bi bila pomagačica barem za sitne stvari. A ovako, ako mi večerom pomogne i majka, jedva ćemo moći da sašijemo dvije na dan.

Barica je počela raditi, a onda su ona i otac računali tačno vrijeme rada i odmora i zaključili da treba ravno pet sati dok sašije jednu bluzu.

— Deset sati rada za četrdeset novčića, četiri novčića za sat! — računao je te večeri otac i stao odmah tumačiti opširno ženi i djeci Proudhonovu⁷ rečenicu da je imetak krađa. A nato su branile mati i Barica trgovca kojega gradivo za svaku bluzu stoji pedeset novčića, dakle ne dobije ni on na jednoj bluzi više od deset novčića.

— Takva roba dolazi na veliko iz tvornice — tumačila je Barica, a Pepek je, ako i sumnjajući o svemu, napola vjerovao, jer se i trgovac kleo da ne dobije na komadu više od deset novčića.

— E da! — viknuo je onda nakon razmišljanja. — Ne trži on samo bluzama, ta sâm je rekao da to daje šivati samo od nevolje. On uloži po vašem računu u svaku bluzu sedamdeset novčića: da uloži forintu i da svaku bluzu proda za tri mjeseca, on bi sebi izbio dobitak od trideset posto — i to na robu koju drži od nevolje! A što ona druga roba iz tvornica gdje isisavaju njihovi vlasnici nas radnike? Oni razasilju trud radničkih ruku na veliko, trgovci rasprodavaju na veliko, jedni i drugi dižu palače i mogu da se vesele svomu životu i svojoj djeci, jer ih ne treba kinjiti briga za njihovu budućnost; svaki porođaj u njihovoj kući znači jedno porodično veselje više. A mi radnici ne možemo da se ganemo iz naših gnjilih i vlažnih stanova, i svako dijete što nam se rodi jedna je rana više na našoj duši.

Zašutio je i gledao mrk s ojađenim licem preda se.

— Tako je, nebore, uređeno u svijetu! — htjela je da ga poduči Tonka.

A on ju je prekinuo osorno muklim glasom:

— Šuti! Ti toga ne razumiješ.

III.

Početak druge polovice mjeseca rujna, jedne nedjelje poslije podne izišao je Pepek iz kućice s popularnim izdanjem Marxovih ekonomskih nauka u ruci, koračao preko rastrgane živice u vrtić koji se dizao dosta strmo prema Rokovu groblju i, oglednuvši se oko-naokolo, potražio zgodno mjesto da sjedne. Dan nije bio posve vedar. Iza jakih hladnih kiša koje su lijevale čitavu sedmicu, rastrgali su se jutros oblaci i vukli se sada nebom poput velikih bijelih i sivih gomila što plove površinom dubokoga i krasnog modrog mora. Iz te modrine sijevnulo bi svaki čas sunce i zasjalo svojim zlatnim trcima u velikim kapljama vode što su visile po stablima na krajevima grančica i bile bogato prosute po tlu gdje se među svježu zelenu travu pomiješalo napò svenuto, promoklo i gdjegdje nagnjilo lišće što je poispadalo sa stabala. Kad bi se tako iza ploveće krpe oblaka pomolilo sunce, bilo bi kao da je oživjela naglo priroda, a Pepeku bijaše kao da je uz krevet svojega bolesnoga Gustava kojega prekidice podiže ugodan osjećaj zdravlja, i on onda taj osjećaj odrazuje svijetlim izražajem na ispaćenom licu.

Sljeme bijaše jutros zabijeljelo prvim snijegom, ali sad su se vidjeli samo gdjegdje bijeli tragovi razastrti poput rublja tu i tamo po gori, koja bijaše još posve sačuvala svoju dubokotamnu zelen. Ali zato je nenadana studen stjerala u dolinu crvendaće i sjenice, i te su ptičice čeprkale sada veselo tankim nožicama i kljunovima ispod promoklog i sagnji-

⁷ Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865) – francuski političar, teoretičar socijalizma i anarhizma; prvi skovao pojam »anarhist«.

log lišća po zemlji. Na živici koncertovao je zbor vrapčjega jata kao da se premeću lančići od neke vrlo zvonke kovi. Preko živice na cesti igrala se najmlađa Pepekova djevojčica s nekom djecom, svojim vršnjacima iz susjedstva. Uz cestu tekla je žurnim tokom s brda mutna voda u nedubokom koritu nasutom hrpama lišća što se bijaše zadjelo o kamen ili o kakovu granu, a djeca su bacala u vodu komadiće drva i papira i pratila veselim poklicajima njihov hrli tok nizbrdice. Pepek je stao iza živice i gledao prekrštenih straga ruku i mrka lica svoju kćerku, i već je bio otvorio usta da je pozove u kuću, a onda se najednom predomislio. — A zašto? — rekao je u sebi; — eto, to su joj godine da živi nestašno... poslije je ionako ne čeka nikakvo dobro...

I dugo gledao je oblo i puno lice svoje curice s kratkom, na zatiljku u kup spletenom kosom, u kratkoj kijkljici ispod koje su se živahno i okretno micale bose i rumene nožice. Ona kao da je bila vođa među svojim vršnjacima i vršnjakinjama, njezino se grlo činilo Pepeku najzvučnije, njezin smijeh najsrdačniji i njezini kretovi najspretniji. I dok je to mislio u sebi, njegovo lice bijaše osvijetlio vedriji izražaj. A onda kao da se naglo u njegovoj duši promijenio taj veseli prizor, najednom je uzdahnuo, vratio se u vrt i nakon kratke zamišljenosti sjeo s ojađenim licem na panj jabuke što je bijahu nedavno otpilili: u srce joj se zavukao crv, mjesto krasnog velikog ploda dala je jesenas desetak jabučica kolik orasi, a ni to nije moglo dozoriti.

Sjednuvši na panj, prebacio je nogu preko noge i zagledao se sa zanimanjem u malenog crvendaća živahnih očiju, skroz pitoma pogleda. Crvendać je malenim kljunom dizao list po list natisnut vlagom k zemlji, onda je najednom digao življe glavicu, a u kljunu mu se previjao crv. Zacvrkutavši zadovoljno poletio je na plot što je dijelio malo dvorište oko kuće od vrta i s nekom krvničkom nasladom što bijaše skroz tuđa pogledu njegovih malih, crnih očiju, držao je po sredini crva koji se očajno previjao oko njegova tankoga kljuna. A prizor se naglo promijenio električnom brzinom. Pepekovi sivi mačak bacio se odnekuda, kao da je pao iz zraka na crvendaća — ptica je pijuknula, i njezino krilo i glava već su visili mrtvačkom nemoći pred gubicom mačka. Mirno, bez ikakva znaka kakvog zadovoljstva, gotovo mehanično tromim korakom povukao se mačak pod živicu, pojeo pticu i sjeo onda na sunce oblizujući se i žmirkajući pospano na Pepeka. Pepek je motrio mačka i nije mogao da sačuva u sebi onu misao o tragičnom i razbojničkom što ju je osjetio u sebi s prvoga maha kad je ptičica pijuknula posljednjim pijukom u ustima mačka. Mir i neki tromi nehaj što ga je iza svega toga pokazivao u sebi mačak, odavao je potpunu svijest stvora koji ne traži priznanja ali ne očekuje ni prijekora za čin što mu ga je u životu opredijelila priroda. Da je crvendać našao crva pa mu poklonio život iz nečega što bi mi ljudi nazvali samilošću, mi bismo rekli: A kakav je to crvendać? Da je mačak propustio zgodu gdje se mogao neopažen dovući k crvendaću i ščepati ga, mi bismo sudili da je to neobičan mačak u kojega je pokvarena mačja narav. Da je dakle udario mačka kamenom kao što mu u prvi mah bijaše došla želja, bila bi to velika nepravda za mačka, i on bi se, ako umije misliti, upitao s pravom: A zašto me je, bogzna, sad udario?

Pepekove misli bijahu se najednom odvratile od mačka i crvendaća i zabrodile nekuda daleko nekim nejasnim prostorom, dok se nijesu naglo suočile s dvojicom ljudi, s vlasnikom tvornice gdje je on radio, i s trgovcem za čiji je dućan šivala Barica bluze. I odmah je isporodio obadvojicu s mačkom, a onda je s obzirom na se koji je otvrdnuo u poslu ostavio vlasnika tvornice i mislio samo na poslodavca Barice koja je bila još skroz nježna kao onaj crvendać što ga je maloprije s hladnim mirom proždri mačak. Barica sjedi deset sati zgrbljena nad poslom, trećina od takvog posla u nezdravom položaju tijela i u istrošenom sobnom zraku ide trgovca jer Barica dobije od jedne bluze dvadeset novčića, a trgovac deset samo za onaj neznatni kapital što ga je u posao uložio. Za taj neznatni kapital ona daje njemu porez od trećine dnevnog nezdravog rada. Ako za nj radi dvadeset rad-

nica, onda mu te ropkinje koje se bore za najnužnije uvjete života, za kruh i krov, darivaju svaki dan šezdeset i šest sati neprekidnoga rada kao što ga izvodi stroj. Zato eto ostaju one jednako bijedne sve do smrti i pružaju u ralje istoj bijedi svoj porod, a taj trgovac, koji ima jednaki posao u Beču, Gracu i Pešti, žiđe u tim gradovima palače, ima svoj ras-košno uređeni ljetnikovac i živi, ako hoće, u vječitom proljeću. Treba tek da drži na uzdi nagradama i prijetnjama svoje nadzornike, a sam može proboraviti ljeto u Alpama, jesen u Mlecima, zimu u Kairu, proljeće u Nizzi — odsvuda je neprekidno spojen sa svojim nadzornicima i poslovođama brzojavnom i telefonskom žicom koja ga izvješćuje o njegovu široko razgranjenom poslu. A hiljade radnika u tvornicama, skladištima, poslovnicama, na željeznicama i parobrodima gdje se pretovaruje njegova roba, u radionicama gdje se pregrađuje i prekraja, i u dućanima gdje se rasprodaje, rade neprestano i neprestano... i siplju u njegove ruke dio svoje zasluzbe. Dio znoja tih hiljada radnika, dio svakoga kreta njihovih mišica pretvara se u novac kojim može da živi u vječitom proljeću. Takav život čeka njegovu djecu i djecu njegove djece jer se glavnica združuje s glavnicom, ekonomska načela čuvaju je s jedne strane od rasula, a s druge strane, valjajući je u poslu kao snježnu kruglju po snijegu, ona raste tako golema, da je vrijeme nemoćno da je raznese: takva glavnica može da prkosi svemu, sve može da uništi što joj se opriječi, ona utječe i na stvaranje zakona što vežu sve ljude a štite njezinu moć, ugled i sigurnost.

Zato je, eto, isporodio Pepek bogatoga trgovca sa svojim mačkom, a Baricu s crvendaćem što je sa smrtnim pijukom klonuo u njegovoj čeljusti.

— Da ja, dakle, gojim mržnju protiv trgovca, i on bi se imao pravo upitati: A zašto? — kao što bi to imao pravo pitati mačak, da sam ga udario kao što bijah naumio. Doista treba da tako bude kad je eto u krvi živih stvorova: crv podgriza jabuku da se malo kasnije savija sam smrtnom borbom u kljunu ptice, ptica pogiba u šapama mačka, mačka progoni zvjerad... a nad svima stoji čovjek naoružan silama što ih je digao iz krila prirode s pomoću svoga uma, i on ubija sve što promiče lagodnost i slast njegova života, sve... i samoga čovjeka...

I čisto se srdio u sebi što su ga misli dovele do tog zaključka. — A koga da ja ubijam? — upitao se. — Ja u slučaju glada ne smijem pronevjeriti ni za groš kruha jer zakon stoji nada mnom. Ne mogu da oštetim gospodara ni za pet časaka radnje, jer on, da utjera svoje radnike u red, ustegne za pet časaka zakašnjenja uru zasluzbe.

Tu je Pepek osjetio s bolnim zadovoljstvom da je s neke nove strane i sam po sebi otkrio nepravedne odnose čovjeka prema čovjeku u ljudskom društvu. Ali kad se vratio s mišlju zaključku da je otimanje prirođeno, odvrćao se sa zovoljom od tog zaključka i osjećao da ima neki važni razlog koji se opire tome zaključku i koji bi mogao da ga obori.

— Eh, da sam ja više učio kao što na primjer moj Gustav! — uzdahnuo je i odmah svratio misli na učenje i na knjige Gustavove koji je sad ležao bolestan u kući. Pepek je naumice silio Gustava da uči napamet, a sam bi slušao i nastojao da prodre u smisao njegovih lekcija. On je sebi umišljao da bi uz Gustava mogao naučiti glavne stvari što se uče u gimnaziji. Gustav je već polazio četvrti razred gimnazije, a Pepek je sve badava čekao da jednom dođe neka nauka koja će se ticati života. Mnoge od tih stvari što ih je učio nije mogao da shvati ni sam Gustav, a onda bi se silio da ih nauči napamet doslovno onako kako su bile štampane u knjizi. Gdjekad bi se dugo mučila obojica da prodru u smisao čudno složenih rečenica, i kad bi se naprezanje razuma pokazalo uzaludno, naučio bi Gustav opet takvu rečenicu napamet.

Najednom se vratio opet iz tih misli u svoje pređašnje umovanje o prirođenoj grabežljivosti čovjeka. Što je god izvodio od pojave crva u ptičjem kljunu do čovjeka skućena u jaram drugomu čovjeku — sve je bilo opravdano. Tek iz njegove nutrine dizao se ipak

odlučan prosvjed protiv izrabljivanja slabijega i neukijega, prosvjed protiv tuđega imetka, poštenja i znoja, prosvjed protiv ubijanja — a toga, gle, prosvjeda ne osjeća u sebi crv dok lagano ubada rilo u srce stabla, ni ptica kad joj se u kljunu u smrtnim mukama previja crv, ni mačak kad ščepa u svoje šape pticu... Mačak eno mirno drijema na suncu i obližuje se iza čina što ga gdjekada čovjek prosuđuje prema svome osjećanju pa nazivlje tragičnošću. A taj je prosvjed također zakon, taj zakon podan je od svih stvorova na zemlji samo čovjeku. A taj gle zakon gaze sami ljudi, i otuda dolazi što trpe i smrtno se kidaju tisuće ljudi da može jedan živjeti u vječitom proljeću...

Tad se pojavila u dvorištu Tonka. Izišavši na zrak, uzdahnula je, opomenula zatim nešto svoju osmogodišnju kćerku što se još uvijek igrala s vršnjacima na cesti, a onda se ogledala vrtom očevidno tražeći Pepeka.

Pepeku nije bilo u prvi mah mило što ona namjerava doći k njemu. On s njom ne može da razgovara o takovim stvarima što su mu sad išle po glavi, jer ona ih naprosto ne shvaća. Njoj su bogzna otkada utuvljene u glavu neke misli pa ih se ona neće da odreče ni onda kad joj on očevidno dokaže da su krive. U nje je ropski pokorna ćud, pa shvaća najveću nepravdu kao nešto što mora da bude, što je tobože nužno za red. Ona se moli svaki dan Majci božjoj koje je božanski sin učio da su svi ljudi jednaki, a ipak drži u sebi da su neki ljudi rođeni za gospodarenje, da troše trud onih koji za njih rade i koji im služe. Kad se Pepek na to srdi, ona veli s uvjerenjem:

— Pa svakomu je slobodno da postane i velikim gospodinom; svakomu je slobodno da uči škole.

— To ti je, moja draga, opsjena — stane je upućivati Pepek. — Ljudi se na primjer zatvore u neku kuću u kojoj je svakoga obilja, pa pozivaju kroz prozor gladne prolaznike: Izvolite s nama na objed, ovdje je prostrto za svakoga. Neka budu svi ljudi siti kad je Bog stvorio svoje darove za svakoga... Eto tako pozivaju, a znadu da se kroz zatvorena vrata k njima ne može, pa ipak to zovu jednako pravo za svakoga... Jer može se naći jedan siromah od tisuću pa će se nekom srećom ili lukavo ili silom uvući u njihovu kuću i sjesti s njima za pun stol, a oni onda viču: Eto, kad je mogao on, zašto ne bi i drugi. To će reći: oni viču da je slobodno i najvećemu siromahu da se popne do najviših časti i najunosnijih mjesta, ali ključ do tih mjesta — to je novac, a novaca siromah nema.

— A što ćemo — uzdahnula bi na takav govor Tonka; — dok bude svijeta, bit će tako: jedni će biti gospodari a drugi sluge.

— Ja nijesam protiv toga, tek neka svatko dobije mjesto po svojoj vrijednosti, a nitko neka ne izrabljuje nemoć ili neukost drugoga. Ali po tvome se čini kao da su rođeni jedni ljudi za sluge a drugi za gospodare: onda bi trebalo da se ljudi rode s kakvim god vanjskim znakom po kom bi se odmah vidjelo tko je rođen za slugu a tko za gospodara. Nijesu uzalud nekad izmudrili da ima i modre ljudske krvi! A ovako eto može se dogoditi pa da bude najumniji čovjek kočijaš u kakova telebana u čijem se duhu odrazuje svijet i život kao u volovljem mozgu, a naslijedio je od roditelja imutak, a s imutkom častan položaj u ljudskom društvu. I ti, koja moraš uvidjeti da su to krive i nezdrave prilike, ipak pred njima sagibaš ropski glavu. Ti na primjer hoćeš da učiš svoju djecu da s nekim strahopočitanjem susreću na ulici i u školi svoje drugove iz bogatih i odličnih obitelji. Nije ti dosta što ti djecu ubija oskudica, glad, vlaga i studen, ti ideš pa ubijaš u njima i svjetlo božje — ljudski ponos.

— E moj dragi! — javila se nato Tonka — a kud će nam djeca rođena u sirotinji ako još ne budu i ponizna? A pravo da rečem — nastavila je onda življe — gledaj ti čovjeka iz siromaštva, a gledaj onoga koji se rodio i odrastao u dobru: bome se dosta razlikuju jedan od

drugoga: Bog neka mi prosti, kao konj na kojemu jaše general, od konja na kojemu siromah seljak izvozi drva iz šume.

— Što koristi, ona ne shvaća! — obratio bi se tada Pepek prema Gustavu i Barici; a onda bi rekao ljutito Tonki: — Idi k vragu! Da nema konja, takve bi ljude s pravom uprezali pod teretna kola!

I često puta, kad bi Pepek sa samilošću osjetio simpatiju prema Tonki poradi toga što bi vidio da je jednaka mučenica u životu kao što je i sam, odjeknuli bi u njemu glasovi takovih razgovora s njome, i on ne bi mogao da savlada u sebi odvratno čuvstvo što bi se javilo protiv nje. Uzeo ju je za ženu zato što ju je doista jako volio. Da ga je odbila kad ju je za se snubio, on bi se bio osjećao najnesretnijim čovjekom, bio bi mislio da mu je uskratila najveću sreću u životu. A sad ju, nerazložno dakako, smatra kao da ga je time što je pošla za nj zavela na grešnu besmislicu: dali su život toj djeci koju čeka jednaka bijeda života kroz koji će prolaziti i ona kao kroz vječne šibe.

Ako se uvrgnu u mater pa budu tupa naprama velikim nepravdama što rastaču život najvećeg dijela ljudskoga društva — kakvi su to onda ljudi? Ako pak bude u djece osjećanje i shvaćanje života kao u njega, onda je pošao roditi nesretnike. I zato se odbijao s nepritajenim čuvstvom od žene koja je bila sukrivcem da je s njime rađala buduće nesretne ili bešćutne ljude.

Kad je Tonka našla očima Pepeka u vrtu, pošla je do niskoga i razvaljenoga plotu što je dijelio dvorište od vrta, tu je stala i pogledala Pepeka očima punima boli i straha.

— Gustavu nije dobro... — rekla je onda suhim, napregnutim glasom, a odmah zatim potekle su joj iz očiju suze. Pepek se trgnuo i pogledao poplašeno ženu:

— A što je?

— Opet ga je spopala jaka vrućica... A ti si rekao da to nije dobro.

— Dašto da nije...

— Sad je nešto popustila vrućica. Barica mu je nešto čitala, bio je lijepo vedar, a onda najednom... O veliki bože!... — Tonka je pružila sklopljene ruke ispred sebe i digla suzne oči prema nebu. U toj prošnji osjetio je Pepek svu bol njezina materinskoga srca, i bilo mu je žao žene.

— Patnica, kao što sam i sâm — pomislio je u sebi i zovnuo je da dođe u vrt.

A ona se odazvala s nekim svjetlijim čuvstvom njegovu pozivu i, prekoračivši plot, pošla je k mužu i odmah čučnula kraj njega.

— Ej ti, veliki bože! — uzdahnula je sklopivši ruke pod bradom kao na molitvu; — gdje-kada pođe sve lijepo, sve bi čovjek rekao: zdrav je, a onda najednom klone kao ptičica. Ah, nije mu dobro. Slabašan je, po licu bi mu se dalo pisati kao po najfinijem papiru. Ne tuži se na boli, ali život mu je bez volje!... Da ga povedemo k drugomu liječniku? — upitala je zagledavši se povjerljivo u muža.

— Čemu?... — rekao je nezadovoljno Pepek: — Reći će ti isto... — Časak je šutio, a onda je slegao ramenima: Ako baš hoćeš, pa ti ga sutra povedi... — Najposlije da vidimo što će reći i taj drugi.

— I još — mislila sam — možda zna drugi liječnik kakvu drugu ljekariju. Jer one pilule i ulje ne može Gustav da podnosi.

Pepek je sjedio zamišljen kao da se ne mari osvrtni na to što je govorila Tonka. A onda je rekao odlučno:

— Mi bismo se morali poradi njega preseliti. On je slabašan, pa vidiš, njemu je naškodila vlaga.

— Pa preselimo se — prihvatila je živo Tonka; — sad su nam djeca veća i pametnija, pa bi nas primili u stan gdje na tavanu. Pod krovom je svuda suho.

Nato se Pepek neveselo osmjehnuo:

— Bijes ga znao otkle mi se to tako drži u pameti... Ja sve nekako rado mislim na to da bih tu kućicu jednom mogao kupiti... Zato mi se ne da iz nje... Ali eto, ne treba da budeš učen pa da vidiš kako ona vlaga nije za čovjeka koji nije posve zdrav. Vidjela si, kako se na moje čizme uhvati plijesan, tako se naslažu na pluća te male gljivice i životinjice, a od njih, kažu, dođe bolest. Svakome neće. Ali on je siromah to osjetio još kad nije ni prohodao. Uostalom, kad je prebolio onda, zašto da ne preboli i sada?

Tonkino se lice naglo obasjalo od posljednjih Pepekovih riječi; u svjetlu tog veselijeg čuvstva izgledala je mlađa, krepča i ljepša. I na samoga Pepeka prelazilo je to vedro stanje Tonkine duše:

— Zašto da ne ozdravi? — rekao je uvjerljivo; — liječnici ne vide u nutrinu čovjeka kao što ni mi. Oni samo kuckaju, a što se može od toga znati? Kad tražiš kuckanjem gdje je šupljina na tvrdu zidu, ne pogodiš uvijek: a kako će on pogoditi na mekanu mesu?

— Samo da dobije volje za jelo — dometnula je nato Tonka; — taj komadić mesa, to bismo mu svaki dan smogli. Pilule i ulje ne čine mu dobro u želucu. Bog zna da li je dobro da to uzima. Što ti, Pepek, misliš?

— A što ja znam!... Nešto je tako kako ti govoriš, a nešto opet moraš da vjeruješ i liječniku. Nekoga je bijesa učio, a kod toliko stotina bolesnika mogao je opaziti kakve ljekarije smije davati a kakve ne smije... Međutim, ti otidi sutra — tu je rekao ime jednoga od najuglednijih liječnika — ali mu nemoj kazati da smo Gustava već vodili drugomu liječniku. Tako ćemo ih najbolje uloviti ako se ne budu u Gustavovoj bolesti slagali.

— Ja sam sigurna da se neće slagati! — govorila je Tonka živo u nekoj mržnji protiv stališa ljudi za koje je mislila da bi morali nekako poput legendarnih čudotvoraca smjesta izliječiti bolest od koje je bolovalo njezino dijete.

A i Pepek se naslađivao mišlju o tom da se liječnici neće složiti o bolesti njegova Gustava i zato nije nazvao Tonku glupom, kao inače kad bi sigurno tvrdila nešto o stvari koju nije mogla razumjeti.

A Tonka je držala Pepeka vrlo pametnim čovjekom koji je zaslužio daleko bolju sudbinu nego što je mukotrpan i oskudan život tvorničkog radnika s forintom dnevnice, i mislila je to o njemu i onda kad je bilo očividno da joj je nepravedno zločest. Zato joj je bilo milo što je njezinu misao o liječnicima Pepek muče odobravao, a nije ju nazvao glupom. Zato se u tom času razvedrila bila sva njezina duša, učinilo joj se dapače kako je ona sretna uza svoga muža, pa mu je rekla uzdahnuvši, s nasmješljivim licem:

— Ah, da je moj Gustav zdrav, sad bismo, kad je ovako ovremenilo, pošli svi skupa nekuda na šetnju, a ja bih ti sama platila pô litre vina.

— A čime? — osmjehnuo joj se Pepek.

— Našla bih... tek da je naš Gustav zdrav! Slažem već dvanaest tjedana desetice na deseticu da kupim par obuće jer vidiš... — Pružila je prema Pepeku nogu na kojoj se kroz poplat vidjelo golo meso na tabanu. — Ne nosim ni čarapa da se ne deru dok ne skucam tri forinta za par cipela, jer se na ove već ne da prišivati krpa — pokazala je drugu stranu cipele na kojoj se sastavljala krpa do krpe... — Ali, sve je to ništa, samo kad bi dobri Bog htio njega ozdraviti.

Njezin je glas bio pun jakoga ganuća, a Pepek je to osjetio i rekao joj sućutno:

— Idi, beno, idi... Samo gledaj da si kupiš obuću, jer ide zima.

Tad se Tonka vratila u kuću da prigleda Gustava, a Pepek je ostao misleći najprije o tome da će sutra drugi liječnik suditi drugačije o Gustavovoj bolesti nego onaj koji je djetetu prepisao kreozotne pilule i riblje ulje i pokvario mu želudac. A onda se tješio i time da mu je sin — kao što je i on sam bio — u djetinjoj dobi slab i boležljiv, a poslije će se ojačati i biti poput oca žilav. — Uostalom — dometnuo je odmah u sebi — budući ću mjesec otkazati taj stan, jer lako može biti da se ona plijesan od vlage slaže na pluća djetetu koje je ionako od naravi slabo a muči se uza to knjigom.

Nato je ustao ponešto umiren glede Gustava s panja, prekrstio na leđima ruke u kojima je držao Marxovu popularizovanu ekonomsku nauku, i išao laganim korakom po vrtu. Njegova se misao sad opet borila s davno omiljelim osnovom da je ta kućica s vrtom njegova... Tu bi otkopao nešto brijega i nasuo ga dolje gdje je na jednom mjestu strmina naglo padala kao da je odsječena. Zatim bi okolo sve kuće iskopao grabu i presvodio je, a voda što se cijedi iz brijega otjecala bi kanalom ne dopirući do kuće. Nešto bi nosilo povrće, nešto voćnjak, nešto pčelinjak — ali glavno ono veliko, snažno i bujno čuvstvo zadovoljstva kojemu se ne da valjda predati, nikoje drugo zadovoljstvo života, zadovoljstvo što dolazi od osjećaja: — Tu smo ja i djeca svoji na svome! Kako se to čovjek mora osjećati kad može da rekne: — Evo ima na zemlji jedna krpa prostora s koje te ne smije otjerati nitko jer si na svom!... Kako je to uređeno na svijetu da je jedan čovjek gospodar golemih i nepreglednih zemalja, a drugi ne posjeduje ni jednoga pedlja da tu stane i rekne: »Ova me je zemlja rodila i dala evo ovo mjesto dok mi život traje na njoj«?

Međutim su njegovu pozornost svratile na se ptice. Vrapčje jato što bijaše prije nekuda odletjelo, vratilo se na istu živicu. Svi su vrapci bili nakostrušeni, bogzna od kakova nezadovoljstvo — i tako nakostrušeni recitovali su kao za plaću i otresito svoju monotonu pjesmu. Sjenice su letjele od grane do grane, vješale se i plazile okretno po stablu i vadile kljunom ispod kore nekakve crviće ili bube. Isto je tako bio radin neki mali crvendać koji je svojim tankim kljunom prevraćao lišće na zemlji i nalazio također pod njim neke bube ili njihova jajašca.

Tad se Pepek vratio u kuću. Na pragu je drijemao sav zguren sivi mačak. Pepek se htio sagnuti da ga pogladi rukom, ali onda se predomislio i udario mačka nogom.

IV.

Sutradan podveče vraćao se Pepek kući vrlo zamišljen. Mislio je o tom što je rekao drugi liječnik o Gustavovoj bolesti. Ako bolest potraje, izgubit će godinu dana u školi... Ali ako baš treba poradi njegova zdravlja, pa će se pregorjeti i to.

Ali nosio je u sebi i drugih misli. Kad se jutros potužio jednomu činovniku na bolest svoga sina s nekom nadom da bi ga možda mogao naputiti na kakvu ljekariju, kazao mu je taj činovnik, pošto ga je saslušao i sam glede bolesti neka zgodna pitanja postavljao, da je od slične bolesti obolio i sin vlasnika tvornice. Taj principalov sin bio je Gustavov vršnjak, onaj dječak što je jednom u djetinjoj dobi uzeo sa stola u blagajnici stotinjarku, poradi čega ga otac nije tukao nego samo plašio vragom.

Prvo je Pepekovo pitanje bilo: — Čim se principalov sin liječi?

— Toga mi nije umio kazati činovnik, ali to je znao da će taj oboljeli dječak još ovaj tjedan otputovati s majkom k moru i da će tamo proboraviti valjda svu zimu.

— K moru... — kimnuo je Pepek zamišljeno glavom: A čime bih ja poveo svoga sina k moru?

Pošao je zamišljen na svoje mjesto k stroju koji je silnom brzinom a neprekidnom pravilnošću ponavljao svoje snažne kretove i za svaki kret davao u složnoj buci od šuma ogromnog remenja, siktanje pare, lomota kotača, reskog zveketa kotačića, lupe velikih valjaka i drndanja stotine drugih malih svojih udova, posebni jek po kom je Pepek u svoj toj zaglušnoj halabuci znao točno pomak svakog mu dijela. Stojeći na svom mjestu kod stroja mislio je samo o tom kako morski zrak mora da ima neku osobitu moć kojom liječi bolesti. Bit će možda da slanost što se diže iz mora u zrak dolazi u pluća i tu grize one sitne gljivice i životinjice što se nalaze u vlažnoj plijesni. A otkle su došle te gljivice i životinjice u pluća principalova sina? Oni stanuju u vlastitoj kući na prvom katu u nekih sedam soba koje su svijetle, zračne i visoke kao crkva. U njihovu je stanu suho sve izim možda dolje podruma u koji taj sin nije valjda nikada ni povirio. Eto, bit će dakle izim vlage još nekih uzroka takovim bolestima a liječi ih more...

Zatim su se njegove misli stale sabirati oko nečega što je u prvi mah bilo ponekad nejasno. No malo-pomalo stale su se sve smjelije sređivati oko upita: — A ne bi li i Gustav mogao k moru? — Prva plašljiva Pepekova misao dobivala je sve jasniji oblik, a njegova nada postajala je sve to smjelijom. On je naime mislio na to da onako izdaleka... skroz izdaleka natukne svomu principalu, možda bi njegova gospođa povela k moru i Gustava... možda samo poradi toga što bi njihov sin imao tamo s kime drugovati. S vršnjakom, pa još iz istoga mjesta, bilo bi mu jamačno ljepše u tuđem kraju... A Gustav je vrlo čedan, još i odviše čedan dječak, u školi je učio dobro, a što se tiče odijela, već bi mu se za takav slučaj uzelo na dug nešto bolje da pristane u društvo s principalovim sinom.

I već mu se ta misao nije činila ni izdaleka onako smjela kao u prvi čas. Jer što se tiče troška na Gustava, to je malenkost za ljude koji prometnu u toj tvornici na godinu stotinu tisuća i imaju još dohodaka od svojih kuća — takova malenkost kao što su za nj one mrvice što ih Barica i ostala djeca sabiru zimi po stolu iza jela pa ih bacaju gladnim ptičicama.

A onda je prirođenom lukavošću čovjeka u kojega je jednako jaka želja da nešto postigne kao što su jake zapreke do toga, pomislio na to da su otac i mati bolesnoga djeteta izim prizvanih dvaju liječnika mislili u brizi za bolesno dijete još na nešto na što inače ne misle toliko: na Boga. Pepek je bio uvjeren da je pobožnost mogućih i bogatih ljudi nešto preostala navika iz djetinje dobi, nešto društveni običaj koji baš ne smiju prezreti, a inače je njihovo utočište samo kad se nađu nemoćni pred nečim neugodnim ili strašnim što je jače od njihove vlasti i bogatstva. I u principala lako da se sada kad mu je oboljelo dijete, ustalasala zaboravljena vjera iz djetinjstva da ima bića kojima je u rukama vlast i nad onim što kao neki opaki duh podjaruje čovjeka protiv čovjeka i truže obojici život. I zato je principal sada možda blagi janjac koji se svake večeri moli Bogu i koji će čak tražiti priliku da učini koje dobro djelo — sve u misli neće li time nakloniti sebi i svomu bolesnom sinu pomoć onih otajstvenih duhovnih bića koja imaju moć ne samo nad zdravljem i životom čovjeka nego i nad svime iz čega može da poteče njegova sreća ili nesreća.

Uvjeren tako da je našao onu tanahnu nit po kojoj može prodrijeti do principalova srca, držao je vrlo vjerojatnim da bi mogao putovati i njegov Gustav k moru gdje bi slani morski hlapovi uništili životinjice i gljivice što su se iz vlažnih zidova slegle na njegove prsi. I netom što je na te životinjice pomislio, već je radila fantazija hrvatskoga čovjeka: vodio je Gustava k trgovcu gdje mu je uz jamstvo iz tvorničke pisarnice uzeo na obročnu otplatu odijelo i obuću. Domisli se dapače da pri pogađanju ne smije odmah kazati »na obročno otplaćivanje«, jer bi platio daleko skuplje. A onda je gledao Gustava sa sinom vlasnika

tvornice na morskome žalu gdje se Pepek kao vojnik kupao: more se širi i širi nedogledno u daljini, po njemu plove na dalekoj pučini parobrodi, i bijele se jedra brodova jedrenjaka, nad morem lijetaju veslajući velikim krilima galebovi, a sunce upire žarkom snagom u površinu i diže iz nje u čisti zrak slane i ljekovite hlapove. Dok se budu u Zagrebu smrzavale na polju ptice, dotle će tamo na jugu kod mora cvasti cvijeće i oko cvijeća lijetati leptiri. Vedro i toplo podneblje, suh i čist zrak pun slanih hlapova, bezbriga, radost, dobra hrana — kako će sve to zajedno liječiti bolesne Gustavove prsi! Kako će se pročistiti njegova pluća u kojima gdjekada u noći pišti kao u pokvarenim orguljicama. Kad se vrati, neće valjda ni prepoznati s prvoga maha u školi toga druga što je prije držao žalosno ovješenu glavu s blijedim i mršavim licem i s turobnim pogledom u očima kao da bi najvolio plakati a u toj dobi gdje duša mora da se samo smije! Kako će mu se radovati i mati... i Barica... I sav se tako zanio u te misli vršeći mehanično kod stroja posao, gluh za užasan lomot što se dizao iz izlazeće pare, od vrtećeg se remenja, kotača i svih drugih manjih i većih dijelova stroja što su strašnom brzinom ponavljali točnom pravilnošću svoje gibanje. A kad je pomislio na Baricu, osjetio je u sebi ganuće, jer ona je već ušla u djevojačke godine a nije uživala baš ništa od svoje mladosti. Samu je nije puštao ni u crkvu, mislio je da odasvud vrebaju na njezinu mladost — i tako je dan s dnevom od zore do mraka sjedila sagnuta nad bluzama, a juče je s velikom požrtvovnošću proboravila sav dan uz Gustava, čitala mu i pripovijedala i pazila uza to ljubeznom i razboritom brigom na svaku njegovu želju.

— Ja joj nijesam pravedan — mislio je sada u sebi. A bogzna radim li pametno kad je ovako uzgajam? Ona je već kao gotova djevojka a ne zna o svijetu ništa. Da dođe iznenada među ljude sama, sudila bi sve po sebi i povjerovala svakomu. I kod kuće i u školi uče se djeca kakvi bi morali biti ljudi a ne kakvi jesu. A to nije dobro... Međutim, ja ću joj nadoknaditi — pomislio je veselije — tek da ozdravi Gustav. Ako budu htjeli da ga povedu k moru — i njegova se fantazija zaletjela opet na pjeskovit morski žal obasjan obilno suncem. — Kako će se radovati Barica kad ugleda brata zdrava! Njih će dvoje polaziti zajedno na šetnju pa kadikad i u kazalište. Za kazalištem je Barica toliko čeznula, a on je nije pustio tamo još ni jedanput.

I čisto je ćutio kako bi se, da ozdravi Gustav, krililo nov duh u njihovoj kući... Počeli bi pored sveg teškog života svitati u njegovoj obitelji neki svjetliji dani za kojima su neprestance čeznuli. A to bi svjetlo po pravici došlo samo od vlasnika tvornice... i zato bi ih s njime vezao nerazrješiv vez zahvalnosti što bi prelazilo u udivljenje i obožavanje. Sad je Pepeku u svjetlu toga čuvstva bilo jasno da nije tek onako samo zamišljena riječ: skočiti za koga u vodu ili u vatru. Doista, nemoguća je potpuna jednakost svih ljudi, ali čovjek čovjeku može da bude anđelom... i treba da bude kad je u takovu položaju... I sad mu se učinila niska i nerazložna ona mržnja na bogate ljude u kojih se rukama »kristalizuje u novac trud radnika«, i sad kao da je iznenada shvatio pojavu u ljudskom društvu — razliku ljudi u pogledu imovine. Nema sumnje da se ta razlika ne da izbrisati s lica zemlje kao što se ne da izbrisati razlika duševnih i tjelesnih darova. Tek ako duhom darovit čovjek daje plodove svoga uma na korist onima koji tih darova nemaju; ako jači, kao što su na primjer roditelji, štite i njeguju nejake: tako treba da se negdje sabira i imovina poput zalihe kojom se kao suviškom mogu u svojim duševnim i tjelesnim potrebama okoristiti i oni koji imovine nemaju. To je smisao i svrha bogatstva.

U tim mislima našlo ga je podne. Točno s topom koji je oglašivao dvanaest sati, zazvonilo je u jednom kraju tvornice zvono što je naviještalo početak i konac rada. Radnici su smjesta prekinuli rad ondje gdje ih je zatekao glas zvona, i žurili se odmah k izlazu.

Pepek je ostao u dvorištu kraj ravnateljve pisarnice i čekao na principala koji je unutra nešto pisao.

Vlasnik tvornice bio je čovjek od pedeset godina, ovisok, dosta krupan, s punim i dugoljastim licem mekane bijele boje, prosjede, ušilj rezane brade i nevelikih očiju s pogledom koji kao da je o svemu oko sebe neprestano sumnjičio. Kretao se žurno, govorio malo, smijao se rijetko, i to vazda prema potčinjenima s primjesom ironije; bio je odlučan i u poslu neumoljiv. Radnici ga nijesu voljeli, njegova blizina nije im bila mila, ali držali su ga da je pravedan poradi toga što je kod naglih velikih narudžaba plaćao dvostruko rad radnika. Ali ako je traženje robe palo, otpuštao ih je bez milosrđa u svako doba. Radnici nijesu nikada radili ni časka preko ugovorenoga doba — zvono je na sekundu točno oglašivalo početak i završetak rada — ali ako je koji zakasnio na posao, usteglo mu se najmanje četverostruko zanemareno vrijeme. Od radnika nije se mogao pohvaliti ni jedan da mu je oprostio i samo novčić od kazne, pa makar dokazivao bogzna kako pravo na milost. — Na svijetu postojalo je za nj samo dvoje zanimanje, a u krug tog dvoga zanimanja nije mogao prodrijeti nikoji drugi interes: to je bio njegov rašireni posao i njegova obitelj. U poslu je trošio sve svoje misli hladnim računanjem i bez čuvstva, a u obitelji je bio čovjek gdje je progovaralo samo njegovo ljudsko srce. Svaki zanos, svako drugo ganuće srca bijaše za nj neshvatljivo, ili ga je smatrao kao smiješnost ili utopiju egzaltiranih ljudi koji nemaju u svom životu uređeno sve onako kao što treba da bude. Obitelj i posao bile su dvije tvrđe u kojima se ćutio siguran proti svim borbama života.

Taj je gospodin izlazio iz pisarnice sa svojim hladnim bijelim licem pod sivim mekanim šeširom širokih krila i u ogrtaču fine tkanine koja je s elegancijom prianjala uz njegovo ponešto prekrupno tijelo.

— No kako ću mu to reći... — pomislio je taj čas Pepek posežući instinktivno rukom za šeširom i osjećajući u sebi neku klonulost koja je naglo razarala sve one jutrošnje odluke. Pred hladnim i energičnim licem principalovim malaksala je odjedared njegova smjelost... Ali začas se sabrao i pomislio u sebi: — Umolit ću, a to napokon smije svatko... On me ne mora uslišati, ali mi poradi toga ne smije ni prigovoriti. Najposlije obadva smo očevi pa će razumjeti moju molbu.

I pošao je sa šeširom u ruci pred principala.

— Što bi vi rado? — upitao ga je odrješito principal ustavivši se tri koraka pred Pepekom i pokazavši mu rukom da stane. Pepek se dosjetio upute da se vlasniku tvornice više od tri koraka ne smije radnik ni u kojem slučaju približiti, i stao je. Pogledao je principalu u oči i osjetio u njima nestrpljivost kojom je uopće primao svoje radnike, upućujući ih na činovnike.

— Ja imam, vaše gospodstvo, jednu veliku molbu... Da Bog dade pa da me uslišate, možda bi gospodin Bog nagradio to vašemu gospodičiću.

— Dakle, što je?... Samo brzo! — ponukao ga je nestrpljivo principal.

— Čuo sam tako da je vaš mladi gospodin obolio i da će na more.

— Jest. Pa što onda?

— Moj je sin vršnjak s vašim gospodičićem... A i on je obolio od jednake bolesti... Sad je u četvrtom razredu gimnazije i dobar đak...

— Vi se zovete — principal je namrštio čelo dosjećujući se Pepekova imena.

— Josip Vodarić.

— Vodarić, da! Nijeste li vi imali jedno dijete koje je bolovalo od skrofula?

— To je taj siromah.

— A što mu sad fali?

— Liječnik misli da u prsima...

— No, dakle. Skrofuli su se bacili na pluća, to jest vaš je sin tuberkulozan. A moj se nahladio jesenas u vinogradu. Moj dragi, to vam je velika razlika. Najbolje je, pustite ga da umre. Ako ga i otmete sada smrti, on će vam odrasti kržljavac, uvijek će visiti na ljekarijama, a najposlije će ipak podleći. Pustite ga u miru božjemu neka umre kad nije za život. I pošao je mimo Pepeka prema izlazu iz dvorišta.

Pepek je stajao neko vrijeme na istome mjestu sa šeširovom u ruci. Zatim je pogledao oko sebe kao da se mora istom dosjetiti gdje je — a onda je pokrio glavu i pošao laganim korakom prema izlazu.

— Vraški čovjek! — govorio je u sebi s prvoga maha: Vraški čovjek! — I gotovo se sa smiješkom na licu domišljao kako ga je odbio. A idući cestom kući, mislio je uporno o tom što je bio naumio moliti principala, kako je preda nj stupio i što mu je počeo govoriti. Činilo mu se da se to nije zbilo pred nekoliko časaka nego negdje davno prije a da je ipak još i sada ćutio nad sobom jakost i moć gospodina s hladnobijelim licem i nestrpljivim očima, a ta jakost očitovala se u miru njegovih riječi kojima je govorio o neizlječivoj bolesti njegova Gustava. U tome miru bilo je nešto što je Pepeka sjećalo na život i jakost svjesne, razborom naoružane životinje u koje nema srce drugog zadatka doli da obavlja cirkulaciju krvi. Čuvstvo — izuzevši vlastiti porod — to srce ne pozna. S takovim je mirom zadušio njegov mačak maloga crvendaća...

— Vraški čovjek! — rekao je nato poluglasno i stao se onda iznova dosjećati kako je stupio pred principala i što su jedan drugomu govorili.

Kad je došao kući, našao je Gustava odjevena kod prostrta stola gdje je sva obitelj čekala s objedom na oca.

— Oho! Ti bome već na nogama! — rekao je s veselim osmješkom Gustavu. Taj se smiješak odmah odrazio na svoj djeci i na licu istoga Gustava, a mati je govorila iz prednje sobe od štednjaka da je Gustavu iza jutrošnje vrućice skroz dobro. A Barica je pripovijevala da se već više od ure zabavlja veselo s dvjema mlađim sestrama.

— Hvala Bogu! — rekao je nato zadovoljno Pepek, a Gustav je mislio da će sutra, ako se bude ovako osjećao, u školu. Tomu se protivila mati a i Pepek. On je dapače rekao Tonki da Gustava, ako mu i jest očividno bolje, povede poslije podne k liječniku, kao što bijahu jučer zaključili.

Točno na glas zvona našao se Pepek na svome mjestu kod stroja. U strašnoj halabuci radilo je tu s njime u istom prostoru oko pedeset radnika. Njihova blijeda i mrka lica činila su se kao da su zamišljena u jednolični posao što ih je pred njima obavljao stroj sikćući snažno iz orijaškoga tijela i pokrećući energično, pravilno i neumorno stotinom svojih udova. U toj buci stajali su nijemi i zaista kao besvjesni pred kompliciranim organizmom ogromnoga stroja koji nije ni za časak obustavljao svoj pravilni rad gigantske jakosti koji je svojom bukom zaglušivao njihove uši i proždirao njome svaku ljudsku riječ, kao što za oluje ustalasano more guta nečujne kapljice kiše. Njihov je rad kod stroja bio skroz mehaničan, bili su u tom organizmu samo kao posljednji udovi koji besvjesno obavljaju posao diktiran iz mozga: mozak je bio u stroju; radnici su bili ono što izvježbani prsti glazbenika, i svijest je bila u stroju. I zato ih nije nimalo zanosio uspjeh što se pokazivao u gotovoj robi koju je izradio stroj.

Pepekova se misao uporno vraćala onome kako je o podne htio zamoliti principala da njegova Gustava povede k moru. On se još uvijek morao diviti nekoj razboritoj jakosti čovjeka koji mu je mogao mirno reći u lice: — Vaš je sin tuberkulozan, njemu nema po-

moći. — A onda se najednom zastidio svojih jutrošnjih sanja o Gustavovu boravku na morskome žalu u društvu principalova sina i još više od toga što je išao moliti principala nešto što ne bi njegovu sinu učinio nijedan velikaš, nijedan dostojanstvenik, nijedan bogataš. Uz stid oborio se na nj osjećaj poniženja — a onda se pomolila mržnja kao zmiya što se savila u crte njegova mrkog lica i palucala jezikom iz njegovih očiju što su obilazile bukom zaglušeni prostor. Kad bi mogao kako uništiti svojom rukom taj golemi stroj što je svojim kretovima sipao bogatstvo na bogatstvo svoga vlasnika — pa onda doći s izražajem užasnoga zadovoljstva: — Evo, to sam ti ja učinio...

— A ne bi imalo smisla... — rekao je onda u sebi. — Što mi ne bi htio učiniti ni jedan drugi, zašto da mi on učini?... Ako je takvo djelo učinio jednom jedan od stotine mogućnika, onda to prelazi nakićeno iz novina u novine i uđe kao legenda u knjige što ih čitaju djeca i siromasi... Neka idu k vragu, svi su jednaki! — otresao se u sebi. — Tek... kako sam ja išao sebe obmanuti i misliti da bi on to učinio mome sinu!... Eh, ja sam računao na očinsko srce, a on to pozna samo za se... A meni je ipak teško gledati i bogataša kad zaplače poradi svoga djeteta. Žalost zbližuje i izjednačuje sve ljude. Gdje tuga poradi nesretnoga djeteta baci svoje velo na roditeljsko srce, tu se javlja neko božanstvo pred kojim sagibaju glavu svi ljudi. A on, gle, ne! Što je on imao od toga da mi reče u lice: Tvoj je sin tuberkulozan, bolje je da umre? A zašto baš da umre? Meni i njegovoj majci mio je njegov život pa da ga moramo baš nositi na rukama — božja volja! Kako je on to smio reći meni, ocu! A kad su jednom neko bolesno štene njegove kuje morali utopiti, viknuo je isti principal na slugu: Lopove, što uzimaš štene na oči kuje? Odvedi nju gore u nadzornikovu kuhinju, kaži da joj dadu komadić mesa ili šećera, a ti dotle odnesi štene... Tako on štedi svoju kuju... — Nato je mržnja i grozničava žudnja grube osvete projurila jače njegovim životom...

Kad je Pepek došao podveče kući, dočekala ga je pred kućnim vratima Tonka i odmah mu rekla zabrinutim glasom, a suze su joj polako tekle iz očiju:

— Nije dobro...

Pepek se brecnuo...

— Jesi li bila s njim kod liječnika?

— Bila sam, dašto... Svega je pregledao i rekao isto što i prvi liječnik: Slaboća u svem tijelu, nema krvi. Dao mu je i on riblje ulje i kreozotne pilule, ali da ih ne uzima ako mu budu kvarile tek za jelo. Pa ih nijesam ni kupila. Neka bude što više na zraku, neka dobro jede i da bi najbolje bilo ako imamo koga kod mora, da ga pošaljemo tamo. (Pepek se na to stresao.) A kad sam kazala da nam je stan vlažan, rekao je neka se odmah, odmah iselim.

— A kamo? — upitao je smrknuta lica Pepek.

— Dao je i praške proti groznici. To sam uzela. Dala sam za šest prašaka četrdeset i dva novčića. Bio je tu i stari Lisjak. On misli da bismo ga dali u bolnicu. Ah, toga ne bih htjela učiniti, pa da bih morala prodati za nj i krevet ispod sebe.

A ni Pepek nije bio oduševljen za bolnicu. I u njega je kao gotovo bez iznimke u ljudi nižih razreda vladalo otporno čuvstvo protiv bolnice. To je čuvstvo uvriježeno u njih još bogzna iz kojih vremena, a nema sumnje da ga podržaje i žalosno bolničko uređenje u manjim gradovima. Niži svijet drži da je bolnica za siromaha mjesto tek nešto manje strašno nego što je groblje. I oni ne misle tako o bolnici, drže je kao utočište samo najbjednijih i najzapuštenijih koji nemaju nikoga svoga da ih njeguju u bolesti. Od bolnice ih tako odvraća jednako strah kao što i sramota.

Desetak dana iza toga nije Gustav ustajao iz kreveta. Tonka je htjela da mu ugoditi kako je želio, a opet bi ga nagovarala da pokuša ustati. Njoj se činilo da se bolest smjelije obara na čovjeka u krevetu, i da joj se lakše otima ako joj se opre hinjenim junaštvom. Gustav bi ustao, ali nije mogao da uzdrži ni nekoliko časaka izvan kreveta. Sve se jače na nj obarala apatija, i on je ležao bez utjecaja volje ni za što budan u svom mrtvilu.

Pod konac mjeseca našli su napokon zgodan stan u jednoj poprečnoj ulici gornje llice. Prizemna kućica, okrenuta prema zapadu, imala je u sredini ulaz, a sa svake strane po jedan stan od dvije sobe. Najamnina je bila deset forinta mjesečno. Proračun se tako promijenio, ali poradi brige za Gustavovo zdravlje svi su mislili i govorili samo o tome kako je zrak čist i bez prašine u toj ulici gdje kola malo prolaze, i kako su u stanu skroz suhi zidovi.

— Zrak je sve! — rekao je s uvjerenjem i s očitim zadovoljstvom Pepek kojemu se novi stan također sviđao. I odmah je nato pripovijedao da je principalov sin u petnaest dana što boravi kod mora oteščao za tri četvrti kilograma.

— A naš siromah — rekla je na to žalosnim glasom Tonka — izgubio je u to vrijeme bog zna koliko. Svaki je dan slabiji.

Posljednji dan mjeseca listopada bio je vedar i topao dan kao da se opet vraća ljeto. Iza objeda posjetio je Gustava stari Lisjak i donio mu kao kod svakoga posjeta bočicu staroga vina i nešto narezane suhe butine. Sjeli su pred kuću, a Tonka je iznijela Gustava omotana u pokrivač i držala ga na krilu prama suncu što je sijevalo žarkom toplinom. Gustav je odmah usnuo na zraku, a Tonka je onda kazivala da ga osjeća onako lagana kao kad bi ga iz kolijevke dizala da ga metne na prsa. A onda je gledala sa zaljubljenim očima u njegovo sitno i fino lice s rumenim jabučicama i osmješkom voljkoga osjećanja oko malih, crvenih usnica.

— Ah, ovo će sunašće njega ozdraviti — govorila je s uvjerenjem; — sunce digne na svojim zrakama svu nečist sa zemlje; a Pepek govori pravo da se njemu slegla na prsa nečist od plijesni i vlage.

— Mlad je... — stisnuo je nato plećima Lisjak, a Tonka se sagnula k Gustavu i dirnula se nježno usnama njegova oznojenog čela.

Malo iza kako je otišao Lisjak, stali su se vući obzorjem oblaci. Čim se za prvi oblak sakrilo sunce, odnijela je Tonka Gustava u krevet. Činilo se da mu je skroz dobro, osobito kad je minula redovita večernja vrućica.

Po noći pljuštala je silna kiša, niz strminu pokraj kuće rušila se jakim šumom voda. Pepek nije mogao dugo usnuti jer je i Gustav bio u krevetu vrlo nemiran. Na stolu je gorjela uljena svjetiljka, a u sobi osjećao se nabit težak vonj od vlage i po nečem kiselom. To je bio na stolu s octom i uljem začinjjen pladanj krumpira s komadićem pržena mesa, Gustavova večera. Sinoć nije htio da jede, a Tonka se sve nadala da bi on mogao najednom u noći počutjeti glad i zatražiti večeru. Djeca su spavala dišući krepko, a Gustavu bi se iz prsiju svaki čas javio neki glas kao da stenje. Zatim je dugo trajala tišina, a Pepek je mislio na to kako bi očistio u sobi zrak od vonja i po vlagi i kiselini a da noćni zrak izvana ne dopre do Gustava. Misleći na to, usnuo je i spavao valjda dugo, dok nije najednom čuo u snu Tonkin glas: — Ustani, Pepek, ustani! Gustavu je zlo...

Skočio je iz kreveta i pošao Gustavovu krevet. Njegov se mali bolesnik dijelio s dušom.

Vani nije više pljuštala kiša; bila je tišina, a Tonkin i Baričin plač razbudio je susjede. Pepek je sjedio na stolcu, plakao je i on. Bio je, plačući, gotovo smiješan. Ni Tonka ni djeca još ga nijesu nikada vidjeli plakati. Njegovo je lice ispod stisnutih očiju izgledalo kao da se smije, trzao je ramenima i davao iz sebe gdjekada neki glas kao od prigušena smijeha.

Ni suzâ mu nije bilo na očima. Čudan plač. Kao staro, žilavo drvo koje ne može da se savine pod udarcima vihora.

V.

Kad je svanulo, ostavio je Peppek Tonku s djecom u prednjoj sobi, a sam je pošao k mrtvacu da izmjeri uzicom duljinu poradi lijesa. Tonki koja je s Baricom neprestano plakala, rekao je kao prigovarajući: — Što koristi taj plač... Nećeš ga tim oživiti.

A kad je stajao pred mrtvim sinom s ukočenim crtama smrti na licu, upitao se: — Zašto sam joj to rekao? Zna ona i bez mene da ga neće oživiti plačem. Neka plače. Rodila ga je i imala svakojake nade... Te su nade bile njezinu životu jedro... njezin je život jurio s tim razapetim jedrom preko valovlja, borio se s olujama pod sved naoblačenim nebom na kojemu samo gdjekada sijevne tračak sunca da odmah ugine netom što se pomolio. A život brodi razapetim jedrom nada tobože u neku mirnu luku iz koje će se napokon zadovoljno obazreti tamo gdje je ostavio oluju na kojoj se pomalja lađa za lađom i sve se bore da dopru do te luke mira prema kojoj ih nosi nada. Neka samo brode kroz svjetlo što ga samo kadikad skrije oblak, i vjetrom. I one se bore, ali njihova je borba bez gorčine, napor bez očajavanja, rad bez klonulosti, pogled u budućnost spokojan... Neke utonu odmah, a neke plove očajnički prelijevane neprestano mutnim, uzburkanim valovljem... i tonu najposlije i one s krikom, plačem, molitvom ili kletvom, opraštanjem ili proklinjanjem na ukočenim usnicama... Tako plovimo Tonka i ja olujom života, naše glavno jedro rastrgao je vihor... A kad klonemo ovako kako je klonuo Gustav, ležat ćemo jednako ledenih i ukočenih crta bez smisla ni za što, jednako hladni i beščutni za svjetlo kao što i za gnjili mrak oluje kojoj smo podlegli: Luka spokojnosti!... A onamo negdje stvorio je Bog drugi svijet a to zna samo on! Možda se poigrao u času nestašne raspoloživosti i išao stvoriti čovjeka na zemlji da se užije uspjelosti tragikomične igre što traje jedan hip od kojeg milijuna godina... Kad mine taj hip pa izgine posljednji čovjek, ostat će možda svemir bez svijesti — prazno ništa.

Na stolu je još stajala Gustavova večera i ljekarije — i sve se to jednako ukočilo u mir kojim se stisnulo sve oko mrtvaca i u koji je kao u prazninu ulazio Tonkin i Baričin plač. A taj je plač skupljao se s onim komadićem pržena mesa i s ljekarijama i cijelim ukočenim mirom u kući u izjavu apsolutne nemoći protiv vlasti smrti što je držala u rukama njegovo dijete.

Zatim je uzeo uzicu, izmjerio duljinu mrtvaca i pošao kupiti daske da zbije kod Lisjaka lijesa.

Kad je kazao trgovcu drvom za što treba daske, ponudio mu je on za jeftin novac daske koje su bile natrule od vlage. — To se ionako bojadiše — rekao mu je — a za takovu je žalosnu stvar dobro.

Peppek je pošao s njime gdje su ležali na zemlji ti obirci, a kad je digao takovu jednu dasku punu plijesni i trulosti, užurbali su se po njoj pauci, stonoge, crvi i druga gamad. I osjetio je odvratnost od toga da mrtvoga sina ukopa u lijesa od takvih dasaka. — U životu se natrpio plijesni, ona ga je i ubila — pomislio je — pa neću mrtva da ga zatvorim u pljesniv lijesa... — I on koji je s pogledom cinika motrio kako bi pokapali bogate ljude sa svirkom, zvonjavom i svakojakim sjajem, osjetio je sada da bi mrtvomu sinu sagradio mramornu kapelu i u nju ga položio kad bi bio moguć...

Zato je zatražio od trgovca zdrave daske.

A idući za trgovcem osjetio je odjedared vrlo jaku bol na nutarnjoj strani srednjega prsta desne ruke. Pogledao je u ruku i opazio samo neznatan ubod na tvrdoj koži koja je bila tamne boje kao da je strojena i sa jakim koncentričnim krugovima kao na prepiljenom stablu. — Bit će da sam se ubo na tu prokletu dasku — pomislio je nehajno i izabrao onda za lijes tri najzdravije daske.

Do dva sata popodne načinili su on i Lisjak lijes, lijepo ga obojadisali, prevukli lakom, okitili rubove kovnim resama i pribili napis: Gustav Vodarić, 13 godina.

Kad je sve bilo uređeno, ostavio je Tonku i Baricu da plaču, a sam je pošao u vrt i sjeo zamišljen na panj posječene jabuke. Osjećao je kao da se završilo jedno veliko poglavlje u njegovu životu i da počinje novo — s užasnom prazninom.

Poslije sprovoda uselili su se u novi stan, i kad su dvije djevojčice poslije večere zaspale, sjedili su za stolom Pepek, Barica i Tonka koja je bila s Baricom koji čas u svoj žalosti zanesena od ljepote sprovoda što ga je ukrasila povorka đaka, njihovi vijenci i pjevanje. Zatim je rekao Pepek:

— Eto tako odlazi čovjek za čovjekom s ovoga svijeta kao lišće sa stabla: neko ostane visjeti do najkasnije jeseni i odruni se svenut po najvećoj tišini... a drugoga još svježeg i nerazvitog nagrize crv ili otrese vior... Pa tako...

— A zašto je Bog uzeo moga jedinca... a još ne bijaše okusio što je život?... — upitala je Tonka i zapala dašto opet u plač. A Pepek je govorio:

— Zašto?... Zašto?... A eto tako je!... — zaključio je ponekad zlovoljan od toga što ne može da nađe razlog pojavi koja se ponavlja svaki dan pred ljudskim očima.

Sljedeći dan jedva je Pepek ustrajao na svome mjestu u tvornici od boli što mu ju je zadavao na prstu ubod od ivera pljesnive daske. Bol je tukla tupim a pravilnim udarima u prstu i protezala se otuda rukom sve do lakta. Čas bi se srdio u sebi što mora toliko trpjeti od tako neznatne stvari kojoj se jedva razabirao trag na tvrdoj koži — ali bol nije htjela da popušta, bivala je dapače nesnošljivija, i od nje ga je gdjekada podilazila zima po čitavom tijelu. Kad je o podne zazvonilo u tvornici zvono, umolio je svoga susjeda kod posla da mu potraži nožem iver u mesu. Radnik mu je razrezao kožu na prstu i našao pod njom sitan iverčić kao vršak igle. Polovicu ga je izvukao, a do onoga što se otkinulo dublje u meso nije mogao doći svojom teškom i tvrdom rukom.

— Najbolje da odeš k liječniku — svjetovao mu je taj drug; — u gnjilu drvu ima svakoga vruga pa bi ti se mogao rastrovati prst.

Putem je do kuće mislio da bi bila sramota za čovjeka da pođe poradi takove stvari k liječniku. Ali iza objeda spregla je bol i gornji dio ruke, a zima se pojavljivala uporedo s bolju po svemu životu. Prst je ponešto stao otjecati, tad je popustio Tonkinu i Baričinu nagovoru i pošao k liječniku.

Kući se vratio istom podveče iz tvornice i odmah išao u krevet jer ga je tresla zimica. Pripovijedao je da je bio kod liječnika.

— On ne zna ništa — govorio je ljutito o liječniku; rekao je da sutra dođem u bolnicu. Ne zna pomoći čovjeku kad ga zabolí prst, pa kako bi spasio od smrti! Dao je eto tu vodu da je privijam. Ali ja se puno od toga ne nadam, a valjda ni on kad je rekao: Vidjet ćemo sutra.

Kad je pružio Tonki ruku da mu privije krpu namočenu tom vodom, ona se prepala: prst joj se učinio dvostruko debelim, a i ruka je otjecala.

Već je bilo negdje vrlo kasno noćno doba, a Pepek nije još spavao. Činilo mu se doduše da prekida budno stanje snom, ali to je bilo samo neko grozničavo i umarajuće drijemanje, iz kojeg bi se odmah prenuo i slušao kako mu u prstu udara bol tupim i jakim udarima koji su se pravilno ponavljali kao udarci stroja u tvornici. Onda bi mu se činilo da je to neko zlobno a svjesno mučenje koje se neprijateljski ustremilo protiv njega, a u samome njemu. Kad je htio shvatiti razumom to svjesno u sebi, gubilo bi se ono u nečemu nejasnom što se malo-pomalo razilazilo pa onda opet negdje izvan njega zgušćivalo u nekakvo biće što je svaki čas mijenjalo svoj oblik kao oblak na udarcu suprotnih vjetrova. A onda se najednom stvorio od toga kraj stroja u tvornici njegov principala.

— Ti si drzovit — govorio je principal Pepeku. — Kako bi mogao da se mjeri tvoj sin s mojim?

— A ti se ne bojiš Boga, niječeš ga — odgovorio mu je Pepek. — Nosiš ga u ustima, a srce ti je žrtvenik vragu!

— Eto, kako je drzovit! Što mi se usudio reći u oči! Odmah se nosi otuda... Koga hranim, taj hoću da mi robuje.

— Lopove! — opsovao je na to Pepek principala jednako kao što je on bio opsovao radnika koji je imao utopiti štene i zamahnuo na nj rukom da ga udari, ali stroj mu je zahvatio prst iz kojega je briznula crna krv. A Tonka je stajala kraj njega i omatala mu plaćući ranjen prst.

Pepek se prenuo iz tog sna i čuo još budan da Tonka plače. Odmah je pomislio na svoj ranjeni prst. Bol je bila žestoka i činila se još žešća od vrućine što se kao iz žeravke širila od prsta po cijeloj ruci.

A Tonka je uistinu plakala. Jasno je razabirao da joj je plač prigušen od toga što je utisnula lice u jastuk.

— Tonka... — zovnuo je ženu.

Ona je digla s jastuka glavu i upitala:

— Jesi li me zvao, Pepek?

— Hajd ne plači... Misli i na svoju živu djecu.

— A kako da ga zaboravim? — rekla je nato Tonka i stala opet plakati.

Pustio ju je časak da plače.

— Tonko, užasno me boli u prstu... Ded da mi priviješ tu vodu, rashlađuje.

Odmah je ustala, upalila svijeću i donijela nakvašenu krpu.

— Nije se šta s tim šaliti — rekla mu je — eto ti otječe sva ruka. A od čega je to tebi? Da se nijesi ozlijedio kod stroja?

— Kad bih to znao, bili bi dužni skrbiti za me dok ne ozdravim. Ali ne znam... Došlo je to, čini mi se, onako samo od sebe... — Hotimice joj je dašto zatajio gdje mu je ušao iverčić u prst. Nije htio da je toga sjeća, a sad je i sam s vrlo odvratnim čuvstvom mislio na to kako je mjerio uzicom mrtvoga sina i kako ga je htio sahraniti u pljesnivom lijesu. A u grobu gdje su ga spustili, bilo svejedno vode više od stope.

Malo zatim bila je opet u sobi tišina. A on nije mogao nikako usnuti. Bol, što je postojano udarala u prstu kao da val za valom krvi navaljuje na ranjeno mjesto, širila se preko mišića cijele desne ruke. Kadikad mu se činilo kao da se od vrha ramena spuštala mekanim mesom i da se povlači tuda suzbijajući valove krvi opet prama prstu.

— Što bi bilo — pomislio je — kad bi mi morali odsjeći ruku?... Ludorija!... — Ali odmah se vratio na tu misao i zaključio u sebi: — onda bi bilo bolje da umrem. Kako bi njih dvije

hranile još i mene kljasta? Što bih ja bio na svijetu bez desne ruke?... A što bi bilo od Barice i od onih dviju mlađih, da ja umrem? Tonka ne shvaća ništa... ona nema pogleda u život... po njoj bi sve tri pale u šake kojoj ništariji...

Ali tad je stao misliti s ganućem o Tonki. Gledao je maloprije pri svijeći njezino lice i vidio kako se ona u ova dva dana od Gustavove smrti postarala i propala. Nije bila već davno svježeg izgleda (principalova gospođa koja je mogla biti Tonkinih godina izgledala je prema njoj kao djevojka), ali joj je lice bilo još dosta glatko i bez jačih nabora. Sad kao da je upalo među kosti i kao da su iznutra ispuzli oni jaki nabori što su ponekad neprirodno izgledali na njezinoj još dosta mekanoj puti. Oko očiju ležao joj je izražaj izmorenosti, a pogled joj je bio pun tuge i puzao je svojom žalošću po svemu dugo, kao da ne može od prvoga maha razabrati što želi. A to joj je davalo licu izražaj tuposti, nemoći i beskrajne poniznosti.

— Tuga ju je oborila — rekao je sućutno u sebi i žalio riječi što bi joj ih često rekao pred djecom: — Ti si svaki dan gluplja. — Ali dobra je! Barica je pametnija od nje, a njezina će djeca biti još pametnija. Svijet napreduje znanjem i pameću, ali dobrota srca ne pomiče se uporedo s pameću naprijed. Tonkina mati, na primjer, nije znala brojiti nego do deset, a onda bi počela snova od jedan i pamtila desetice što bi ih nabrojila. Ako si joj rekao »deset« mjesto »dva groša«, već se nije umjela snaći. A otac joj se jednom dao prevariti od nekog varalice koji mu je mjesto banke desetače dao vinjetu s nekakve boce. Tonka se već tako ne bi dala prevariti... A onda se sjetio svoje matere i oca koji su tvrdo držali da je sredina svega svijeta Beč, a da Talijani, Francuzi i Rusi dolaze odnekuda ispod zemlje i da navaljuju na našega cara zato što bi htjeli oboriti na zemlji kraljevstvo nebesko... Kako je, na primjer, Gustav sve shvaćao... On je bio već skroz upućen u težnje radničkog stališa i, učeći povijest, sam je tumačio ocu antikne robove i feudalni sredovječni sustav. Eh, koliko je toga propalo s Gustavom u onu žutu, kaljavu vodu što je ležala na dnu groba. Vлага ga je izjedala živa pa će ga jesti i mrtva... A principalov sin pod jarkim zimskim suncem na jugu diše slane morske hlapove koji izjedaju bolest, kao što je bolest izjedala Gustavu život...

Uzdahnuo je i gledao otvorenim očima u dubok i crn mrak u kom je ležao kao potonuo u crnilo sa svojom bolju u ruci od koje nije mogao spavati.

— Tonka ne plače... bit će sirota da spava... — pomislio je opet u sebi i nije ju htio zvati da mu promijeni na ruci vodu koja je barem s prvog maha blažila vatru u bolesnom prstu. A u krevetu postajalo mu je nesnošljivo s neprestanim osjećanjem boli što je već zahvaćala svu desnu stranu tijela. U neprozirnoj tmici u koju su ulazili jednolični, neprekidno i jednako ponovni udarci njihala ure, ležala je neizrečena nepomičnost, zastoj svega života kao u grobu... Spomenuvši grob, zaklopio je oči i gledao opet kaljužnu vodu u koju su spustili lijes njegovu sina. Činilo mu se da je oko njega množina ljudi koji su se poradi toga baš svađali i govorili koješta što on nije mogao da razumije, kao da govore nekim vrlo stranim jezikom. A najednom je s njime pokraj groba stajao — principal. Njegovo mekano bijelo lice smijalo se porugljivim smijehom dok je pokazivao prstom u grob: — To si barem mogao učiniti da ti mrtvo dijete ne leži u vodi.

— Šutite vi... Da sam bogat, moj bi Gustav ležao u mramornoj kapelici.

Prenuo se od vlastitih riječi.

— Ja buncam — pomislio je u sebi i prepao se svoje bolesti. A u isti mah zvala ga je Tonka:

— Pepek...

— Što je?

— Već te dulje slušam da nešto govoriš, a ne mogu te razumjeti. Je li to iz sna ili možda što želiš?

— Sanjao sam — odgovorio joj je Pepek. — A ti, zar ne spavaš?

— Ne mogu usnuti... Kako ti je prstu?

— Jednako... Ja ću ustati — rekao je onda i stao se odmah izvlačiti iz kreveta.

— Bog zna koje je doba — rekla je nato Tonka i odlučila da će ustati i ona.

Pepek je našao svijeću i pogledao na sat. Bila su tri sata i po. On se stao odijevati, a Tonku je nagovorio da još ostane u krevetu.

— Lezi još; ako i ne možeš spavati, tijelo će ti ipak otpočivati.

Pošao je u prednju sobu i htio da čita, ali nije mogao pratiti smisao riječi što ih je čitao... Bol je bivala sve nesnošljivija, i sad je jedva čekao da dođe doba kad bi mogao ići u bolnicu.

— Bogzna što će od toga biti! — mislio je sa strahom na neke nejasne a velike i teške posljedice što bi se još mogle od tog neznatnog uboda izleći. — A da je umro principalov sin, bila bi jedna nesreća: on ne bi trebao da prevrće svojim rukama trule daske, od čega sam ja otrovao krv pa bih mogao i umrijeti... A moja ženska djeca bila bi prepuštena svojoj sudbini koja bi ih mogla lako baciti na smetište ljudskoga društva...

U susjednoj sobi čulo se micanje.

— Tonko, ti ustaješ? — upitao je tiho Pepek.

— A da što ću? — odgovorila je Tonka — već ne spavam više od dva sata.

— Misli neprestano na Gustava — rekao je u sebi Pepek. A jedva što je došla Tonka, pojavila se na vratima sobe i Barica. Kad je čula gdje ustaje mati, ustala je i ona i stala se odmah pripravljati da započne šivanje. Njezino je lice bilo puno svježosti, pogled bistar i srdačan, a čar neznanja disao je iz mladog joj tijela što je bilo u prvom naponu djevojačkog razvitka, kroz otvor rubače kroz koji su se slobodno pomaljale njezine mlade grudi kao dva ljiljana.

Pepek ju je gledao s poćutom ganuća kako se priprema na rad, a dotle je Tonka duvala u štednjak iz kojeg se po sobi širio zapah po svježem dimu što se povlačio po sobi kao modruljasto tkivo bez težine.

— Rano ti je, kud se žuriš? Jedva su četiri sata — rekao je Pepek Barici.

— A što da radim? — odvrtila mu je Barica; — dok svane, mogla bih dosta uraditi.

A Pepek je pomislio:

— Hoće sirota da sad privrijedi više kad smo se toliko morali zadužiti za Gustavov pokop.

Kad je oko sedme ure počelo svitati, izišao je Pepek iz kuće. Osjećao je kao da u tom tijesnom sobnom prostoru ostaje sva bol, i da se onda vraća u bolesnu ruku. Iz dvorišta je koraknuo preko ograde u vrt što se pružio u polje gubeći se s bataljkama porezanih glava kupusa i kukuruzovinom što je nevesela stršila u gustoj magli. U magli se gušio zvižduk željeznice s nedalekog kolodvora kao u tijestu, a s druge strane, s llice, povlačili su se isto tako prigušeni jekovi drndanja kola kroz sivi uzduh prožet ne toliko jakim, koliko vlažnom i neugodnom studeni. Dan se rađao s mukom. Suncu nije bilo traga. Kroz golemo sivo more jedva se na istočnoj strani razabirala žuta i okrugla svjetlost. Taj gusti i sivi prostor kao da se lagano rasvijetljivao sam iz sebe i tako rasvijetljen padao svojom vlažnom težinom k zemlji. Napô golo stabalje gubilo se u njemu poput prikazâ. S njega bi svaki čas sletio svenuo list i spustio se lagano i nećujno k zemlji. Vrapci i zebe šutke su

i s nekom brigom čeprkali pod živicom, na plotu se žalosno šćućurio crvendać, samo su sjenice prhale s obijesnim cvrkutom od grane do grane i verale se vrlo vješto kroz guste svrži.

A Pepek je išao lagano vrtom i mislio o tom što će biti od njegove obitelji ako mu liječnici kažu da mora ostati u bolnici. S tim što privrijedi Barica neće moći živjeti, a i stan je plaćen samo na pô mjeseca. — Principal bi s kakovom malenkošću pomogao, ali on me drži — Pepek je o tom bio uvjeren — da sam drzovit čovjek i zbog toga me ne trpi. I ja njega ne trpim, mrzim ga — a morao bih mu se nekako pokloniti. Tako rade i drugi. On to osjeća, on to zna, ali ne mari — samo kad vidi oko sebe poniznost. Prima poklonstva i drži se kao da to ide njega, a ne novac što se u njega nagomilao. Samo je po tome vredniji od mene. On se sâm u svojoj tvornici ne bi umio snaći ni na kojem mjestu, ali imao je novaca da kupi tvornicu, da plati ljude koji razumiju u njoj posao, koji dopisuju, šalju narudžbe, primaju novce, namještaju i isplaćuju radnike. Mi mu svi svojim radom stječemo novac, a on još zahtijeva da mu se i klanjamo i budemo pred njim ponizni. Kao da se ta roba ne bi izrađivala za njezine potrošnike i onda kad se on ne bi bio ni rodio. Slučaj mu je dao u životu takovo mjesto, a on se osjeća u sebi da je rođen za principala, a ja za njegovog radnika. Kao što se orao leže da gospodari u visinama, lav koti da kraljuje u pustari, a konj ždrijebi da vuče terete... — Pepek je nato ljutito pljunuo, a svoju ljutinu osjećao je s ugodnošću u sebi: ovako se ona zajeda u srce milijuna njegovih drugova za koje počinju prestajati granice zemalja i narodnosti...

Uto su stala na cesti pred kućom mala seljačka kola, pod koja je bilo upregnuto samo jedno mršavo konjče. To je konjče melankolično pognulo glavu, u maglu su se dizali iz njega sivi hlapovi, a iz zaduhanih pluća izdisalo je na nozdrve jake snopove pare.

— Što bi taj htio? — mislio je Pepek i, zakoračivši preko ograde, pošao pred kuću.

Sprijeda na kolima sjedila je petnaestogodišnja seljačka djevojčica i smotala se od studeni kao jež u sijenu. Kraj kola stajao je dvanaestogodišnji seljačić i ogledavao se oko sebe, hućući u prozeble ruke. Kad je pristupio Pepek, upitao ga je da li će kupiti kupusa.

— Pošto? — rekao je Pepek, a nije imao nakane da kupi jer nije imao toliko novaca.

Dječak mu je kazao cijenu.

— Skupo je to... Hoćeš li prodati ta drva — pokazao je Pepek na kup tankih cjepanica što su bile naslagane na stražnjem dijelu kola.

— Hoću.

— Što tražiš?

Dječak je jedan časak šutio, a onda rekao nesigurnim glasom:

— Šest desetica.

— Zašto nijesi odmah zatražio forintu! — narugao mu se Pepek. — Hajde vozaj se samo s time po gradu.

— Nećete kupiti? — upitao je dječak gledajući ga mirno svojim velikim očima. A i djevojka je s kola slušala nehajno taj razgovor; ona je očito bila zabavljena svojom mišlju samo oko toga kako bi se ugrijala.

— T' — pucnuo je Pepek jezikom.

— Da što bi vi dali? — upitao je opet nakon stanke dječak.

— Tri desetice. Više ti ne dam, a drugi ti neće dati ni toliko.

— Dajte pet. Otac je rekao da ću dobiti za drva pet desetica.

— Hajde pak dobij! — rekao mu je zlovoljno Pepek.

— Dječak je nato prihvatio bičalo što ga je držao pod pazuhom, i htio potjerati konje. A Pepek je pogledao još jednom drva i pomislio: — Vrijede pet desetica... vrijede, reći istinu, i šest.

— Nu šta? — rekao je onda dječaku. — Samo izbaci ta drva za tri desetice, kljuse ti se ionako jedva miče pod tim teretom. Kad odložiš drva, lakše ćeš obilaziti s kupusom po gradu, pa ćeš ga bolje prodati. A više od tri desetice neće ti dati nitko.

— Ne dam — odrezao je kratko dječak i digao uvis bičalo.

— Evo gle — pokazao mu je Pepek na dlanu tri desetice. — A još ću te na nešto upozoriti. Ako te vidi gradski stražar koliko si toga naložio u kola za jedno takovo konjče, zabranit će ti da ideš s time po gradu. Što ćeš onda? Dat ćeš drva i za dvije desetice. Dječak je pogledao iznenađenim pogledom djevojku na kolima. A ona je iza male stanke rekla nehajno:

— Pa podaj.

Dječak je još malko razmišljao, a onda se naglo odlučio.

— Pa eto vam... — Izbacio drva, primio tri desetice i ošinuo onda konja po mršavom hrptu. A kola su cvileći krenula po vlažnoj cesti.

Kad je spremio u kuću drva i kad se vratio opet u vrt, bio je toliko zaokupljen zadovoljstvom od toga što je neobično jeftino kupio drva, da se od toga zadovoljstva zatomila bila na časak i bol u njegovu prstu. A onda kao da je počelo tući u prstu snova teškim i tupim udarima, i bol se poput vala širila preko čitave ruke pod desno rame. Već se posve razdanilo, magla je bila rjeđa i svjetlija, kroza nju vidjela se blizu na obzoru žutocrvena i velika sunčana kruglja okružena golemim kolobarom žutoga svjetla. Stabalje je kao izronilo iz magle i nizalo se sve dalje prama gradu gdje su kuće bile još potonule pod svijetlosivo magleno more. Vrapci su sjedili nakostrušeni po živici; ali su brisali zadovoljno kljun o grane i otvorili u sav mah svoju živahnu jutarnju konverzaciju. S kolodvora se čulo kroz prekidane kratke zvižduke kotrljanje i udaranje vagona, a s llice dopiralo je neprekidno drmotanje kola, i glasovi ljudskoga govora.

— Ja sam ga prevario — mislio je Pepek o malom seljačiću. — On bi bio sigurno utržio najmanje pet desetica, a ja sam ga natjerao u strah, i on je u tom strahu radio na svoju štetu onako kako sam ja poradi svoga koristoljublja želio da radi. Izgubio je tako (siromah, ko što sam i sâm) dvije desetice koje sam ja nelijepim načinom dobio. Nelijepim — ali dopuštenim! Tako nelijepim a dopuštenim načinom uzima vlasnik tvornice rad svojih radnika i zgrće ga na jednu hrpu koja je samo njegova svojina, a on preda pred trgovcima da ga ne prevare, a trgovci predaju pred konzumentima. To je eto ljudski životi stavljena kultura, rad u ljudskom društvu. Veli se: sloboda naobrazbe, sloboda rada, sloboda obrta, sloboda trgovine — a sve je sloboda izrabljivanja tuđe neumjeće i slaboće. »Umije živjeti« — veli se za onoga tko lukavije znade izrabljivati tuđe neznanje. I mi eto koji najviše vičemo na nepravdu — i mi radimo tako. Dašto u malom, jer na veliko ne možemo — takav nam je položaj. Da kako bih se ja inače smio poslužiti neznanjem i neiskustvom maloga seljaka? Svi ljudi znadu napamet: Ne čini drugome što ne bi htio da tebi čini drugi — a gdje se samo pruži prilika, svi mi radimo onako kako je nama u prilog, a ne kako je u prilog našem bližnjemu. Puna su nam usta lijepih nauka, a gdje samo možemo, mi ne radimo onako kako govorimo. Tako je čovjek biljka što pokazuje lijep cvijet a daje pušljiv plod. Ja mrzim zato svog principala, a onaj dječak, da zna što sam mu učinio, mrzio bi isto tako mene... Pa ipak — ipak svijet ide naprijed. Nekada nijesu priznavali robovima da imaju dušu, a danas je priznavaju; tek još je daleko od toga da se pro-

vedu u ljudskome društvu i posljedice te spoznaje. Ali svaki budući naraštaj korakne naprijed... — časak je stajao zamišljen pognute glave, a onda je pomislio žalosno u sebi:

— Da mi je poživio Gustav, on bi bio umio nadovezati drugačije moje misli... Sad nemam sina da mu ih predam, pa da on nastavi ljepše gdje ću ja sustati.

Uzdahnuo je i ušao u kuću da pođe u bolnicu. Bilo je osam sati, liječnici su već doista primali bolesnike, a prst mu je zadavao neprestano nesnošljive boli.

VI.

Pepek je morao ostati u bolnici »jer stvar nije tako nedužna kao što možda vi mislite« — rekao mu je liječnik. U vrlo prostranoj sobi bilo je s njim još desetak bolesnika: neki su tu boravili već mjeseci sa starim ranama, neki su bili tek nedavno operirani, a neki su istom došli. U većine je vladala u prvi mah nerazumljiva raspoloživost nepovjerenja protiv liječnika. Jedni su držali da liječnici ne znaju ništa, i da im poradi toga ne zacjeljuju rane, a drugi, da liječnici bogzna s kojih razloga hotimice zavlače liječenje. Oni pako koji su sami nosili bolničke troškove, bili su uvjereni da odgađaju zacjeljivanje rane samo zato da ti troškovi budu veći.

— Dašto da neće da me liječe! — rekao je u takvoj jednoj njihovoj konferenciji mlad, krepak dvadeset i četverogodišnji momak kojemu fistula na kuku lijeve noge nije htjela nikako zacijeliti. — Eno — pokazao je rukom na nekoga Glišu — njega su mrtva oživili, pa kako ne bi mogli meni zacijeliti tu ranicu! — I udario se rukom po bolesnom mjestu.

— Nađe se, nebore, takva rana — rekao mu je Pepek. A zašto da ti oni ne zacijele?

— A zašto? Oni to znadu zašto: ne boje se.

— Duše mi, mene, štono taj momak reče, oživiše mrtva — uzeo je nato riječ taj bolesnik što su ga zvali Glišom. Bio je pedesetogodišnji čovjek, onizak, krepak, kozičava lica, malenih lukavih očiju i jaka glasa. On se potukao kod kuće pijan kad su pekli rakiju, i dobio u tučnji ubod nožem u trbuh. Rana mu tamo zacijelila, a poslije se otvorila na leđima i gnojila. Donijeli su ga u tu sobu jedne večeri skroz savita, imao je zatvorene oči i samo molio šapćućim glasom da ga puste mirno umrijeti. Operirali su ga još iste večeri, i sad će za nekoliko dana biti otpušten iz bolnice zdrav.

— Boga mi, ne može nitko proti doktorima, znadu oni puno kad su mene ozdravili! — završio je svoju pripovijest Glišo. A nato se javio bolničar što je zasukanih rukava poređivao sprave iza obavljenog prijevoja ranâ:

— Boga mi, već sam se veselio da ću derati s tebe kožu kao s krepana jarca, a ti mi eto uteče!

— Deri ti kožu sa svoga pokojnog ćaće a ne s mene! — srdio se Glišo.

Neki su od bolesnika leškali ljenareći se sav dan po krevetu, a dvojica su iza teške operacije ležala neprestano nauznak blijeda lica s apatičnim pogledom i prisluškivali samo gdjekada s voljom razgovoru onih bolesnika koji su sa svojim ranama mogli biti sav dan izvan kreveta. Među bolesnicima bio je i jedan seoski bilježnik, lijep momak od dvadeset i pet godina s jedva probitim brkom. On je isprva nastojao da sačuva u tom društvu, što se sastojalo od radnika, obrtnika, slugu i seljaka, ugled inteligentnog lica (liječnika je, na primjer, uvijek nagovarao njemački premda je taj jezik vrlo slabo poznao), ali gdjekada nije mogao da sasma pritaji svoju narav, pa se upuštao i on u to da koga pecne svojom

dosjetkom. A oni su mu odmah vraćali, i tako je došlo da ga već nitko nije zvao gospodinom, već bi ga oslovili jednostavno: bilježniče! Kad je proti tomu prosvjedovao, postavio se uza nj Glišo u svom bolničkom odijelu i rekao:

— Kakav si ti gospodin? Odjeven si ko i ja, jedeš što i ja, i spavaš gdje i ja.

Već ga nijesu oslovljavali gospodinom ni onda kad bi ga molili da im što čita iz novina što ih je odnekud iz druge ruke dobivao. Kad se osvjedočio da je u tom društvu posve rastrgan nimbus njegova gospodstva, htio je da se zaogrne njime barem pred novim bolesnicima. Tako se dogodilo da je rekao Pepeku kad ga je drugi dan svoga boravka u bolnici molio novine:

— Što će tebi novine da šlabekuješ slovo po slovo, a iz svega ne bi ionako ništa razumio!

— A tko si ti da tako sa mnom govoriš? — upitao ga je Pepek.

— Gdje sam ja s tobom koze pasao da mi govoriš »ti«? — otresao se bilježnik.

— A ja s tobom? — I Pepek je, mrmljajući nešto, otišao zlovoljan od bilježnikova kreveta. Njih dvojica ostali su od toga dana nepomirljivi.

Pepeku je donosila Tonka redovno njegov radnički list, a morala mu je donijeti i popularizovanu Marxovu ekonomsku nauku. Pepek bi čitao naglas i tumačio svome društvu poglavlja iz te knjige. Nekoji su bili već upućeni u socijalistički pokret, a i oni koji su o tom prvi put slušali Pepekova razlaganja, slušali su što dalje sa sve većim zanimanjem i držali tu nauku nečim onako velikim kao što je evanđelje. Bilježnik je isprva mirno slušao sa svoga kreveta Pepekova razlaganja, ali onda se nije mogao svladati a da porugljivo ne napadne Pepekovo tumačenje. Nato su svi slušatelji Pepekovi prosvjedovali:

— Šutite, bilježniče! Što vas briga?

A Pepek ih je mirio govoreći glasno i ujedljivo o bilježniku:

— Pustite ga, on to ne razumije.

Nekoji nijesu marili za tu nauku nego bi se za vrijeme Pepekova čitanja naganjali po sobi i po hodniku, drugi bi se kartali, a jedan, kojemu je bila nedavno izvedena operacija na želucu, molio je, ležeći neprestano nauznak u krevetu, čislo za čislom. — Kad ga je jednom upitao Glišo zašto on to toliko moli — odgovorio je važnim glasom:

— Bez božje pomoći ne mogu ni liječnici ništa.

Govoreći to, podigao je uvis ponizni i proseći pogled i izgledao u tom času, sa svojim duguljastim, bijelim i mršavim licem obrubljenim kratkom i neuređenom kovrčavom crnom bradom, kao pobožni asketa u času religijskog zanosa. Taj pogled djelovao je na Glišu, i on je rekao važno i uvjerljivo:

— Dašto, brate, bez Boga se ne može ništa.

Inače su svi bolesnici najradije razgovarali o tom kad će izaći iz bolnice, i svi do jednoga uzdisali za slobodom.

Od sviju Pepekovih učenika bila su četvorica osobito zahvalni. To je bio mali šepavi krojač, tridesetogodišnji čovjek vrlo živa i barem naoko vrlo odvažna duha. On bi na svakom mjestu koje bi mu se više sviđalo prekidao Pepeka živahnim poklicajima. Drugi je bio neki zidar, momak od osamnaest godina. Ozlijedio je ruku padom sa skela. I on je gutao ušima, očima i ustima svaku Pepekovu riječ. Treći — sluga kod neke gospoštije, čovjek od dvadeset i sedam godina — nosio je neprestano u džepu ogledalce, četkicu i češljic i svaki čas uravnjavao pomno razdijeljenu kosu koju bi prije namočio slinom. Bio je zaljubljen u kćer gospoštijskog provizora i zanosio se od Pepekove nauke mišlju kako bi ju bez zapreka mogao isprositi za ženu, kad ne bi postojala tolika razlika između provizora i sluge. Kad su se jednom poplašili konji, prešla su kola preko njega i slomila mu

dva rebra. Rana mu se gnojila, i sad je neprestano dodijavao liječnicima upitom kada će ga pustiti kući. S tom trojicom slušao bi samo gdjekada Pepekovo razlaganje neki tridesetogodišnji bekrija, duguljasta lica, tamne kože. Bio je kronički alkoholik i osjećao u sebi užasnu odvratnost od svakog rada. U nekoj rakijašnici dobio je kod tučnje bocom u zatiljak. I njegova je rana bila gnojna, ali on je ipak neprestano snovao o tom kako bi se dočepao bilo čijeg odijela pa da uteče iz bolnice. Kad bi ga spopala strast za rakiju, obilazio bi nervozno od jednoga bolesnika do drugoga i, čisto drščući, molio svakoga da mu uzajmi dva novčića. Bilo je inače u njega u nekim svijetlim časovima i humora, te bi znao čak mladomu nekom asistentu izmamiti deseticu. Kad bi došao do rakije, ispijao bi je s tolikom požudom te bi Glišo rekao:

— I ja pijem rado, ali ovako ne pogibam za njom kao ovaj.

Taj bi se bekrija primaknuo gdjekada k Pepekovim slušačima. Inače bi najradije šetao zamišljen gore-dolje po sobi s prekrštenim rukama na leđima, a onda bi stao govoriti kao u deliriju, prijeteći stisnutom šakom po zraku:

— Dašto da mi siromasi zgrćemo kapitalistima bogatstvo. Ja dobijem deseticu pa je odmah nosim u rakijašnicu: Evo to tebi... kao da za me nije novac. A on je uzeo litru vode i za deseticu špirita pa mi to prodaje po pet desetica litru. Četiristo posto! Svaki čovjek treba da radi na dan samo dva sata, i svi bi imali dosta. Što ti veliš, kume? — upitao je Glišu.

— Da ste gospoda — odvratio mu je Glišo — ne biste tako govorili ni ti ni ovaj što čita vražje evanđelje.

A nato je vrpeljasto skočio s kreveta na svoju dulju nogu krojač i uzeo dokazivati živim i brzim govorom, te su riječi vrcale iz njega kao praskavice:

— Ti to ne razumiješ. Bog veli: Svi ste moja djeca. Pa kako to da jedan ima sve a drugi ništa? Vidiš da nije pravo kako je danas u svijetu. Da ti imaš desetero djece, tvoj se imetak ne smije razdijeliti među njih nego svakom jednako. A kako to dođe: jedan samo spava, a živi kao bubreg u loju. A ti oreš i kopaš svoju zemlju, pa ne možeš gdjekada izbiti iz nje djeci hljeba!

— E, opet je i to istina — rekao je na to ponešto zamišljen Glišo.

A nato se opet umiješao u razgovor bekrija:

— Što Glišu za to briga! Kad nema, on ukrade onomu koji ima... pa opet dobro. Je li tako, kume? — nasmijao se prema Gliši svojim hrapavim i raspuštenim smijehom i udario ga rukom po ramenu.

— E pa? — rekao je ozbiljno Glišo. — Ukrao sam bome i više puta. Zašto da rekнем: nijesam, kad jesam? A gle, nijesi se doista ni ti branio od toga gdje se samo nijesi bojao, da će te uloviti.

Bekrija se odurno nasmijao:

— Ja uzmem samo onomu tko ima. Jer tko nema, njemu se ne može ni uzeti.

A Glišo je uzeo tumačiti ozbiljno:

— Ako uzmeš onomu tko ima, neće te Bog. Veći je grijeh ako svaki dan ne pomisliš na Boga i ako mu se ne pomoliš ili ako prekršiš post. Ja bih, kao što je u mom selu gazda Luka koji narodu pije krv, posegnuo u njegovo kao i u svoje. Zato me ne bi Bog! Moj dragi, njemu narod plaća na uzajmljene novce sto posto!

— Kako bi ti smio uzimati tuđe? — javio se sa svoga kreveta ukornim glasom bilježnik.

— Da tko tebi ukrade, ti mu ne bi oprostio.

— E, ti! — viknuo je na to Glišo. — Ti bi mi, znam, odmah odsjekao glavu za stvar od groša, samo da smiješ! A koliko si pojeo sirotinjskih janjaca i kokoši?

— Bluno! — opsovao ga je bilježnik.

— Znam ja — vratio mu je Glišo — kakav je naš pisar; a nijesi ni ti bolji, eto ti se vidi na očima!

Vrlo zahvalan Pepekov učenik bio je neki četrnaestogodišnji plavokosi dječak. Zvali su ga Alojzije. Imao je simpatično i glatko djevojačko lice, vrlo žive oči i osobito lijepo izrezana nevelika usta s bijelim, zdravim zubima. Svi su ga voljeli. Bio je tokarski naučnik, a točak mu je odrezao do prvog zgloba tri srednja prsta lijeve ruke. On je požudno upijao u sebe Pepekova razlaganja o postanku kapitala, o njegovu zatiranju maloga obrta, o izrabljivanju radnika, o »Mehrwertu« itd. Nakon svakog predavanja ostao bi dugo zamišljen, dok ne bi opet prevladala u njem narav mladosti, i on bi se pošao našaliti najradije s Glišom, koji je rado dopuštao o sebi šale.

Zajednički ljubimac u tom društvu bio je petogodišnji dječčić s omotanim vratom iza prorezanih skrofula. Bio je sin nekoga kolara iz sela i držao se isprva kad je tu došao vrlo plašljivo. A sad je znao svakog bolesnika po imenu, primao od sviju kojekakve sitnice u ime darova, i svi su, izim Pepeka i pobožnog bolesnika s operiranim želucem, uživali u tome da maloga nauče govoriti nepristojne riječi i da ga onda uckaju da ih rekne u oči kojemu bolesniku. Nakon četiri tjedna što je Pepek boravio u bolnici, rekao mu je liječnik da mu prst ipak ne mogu spasiti. Morat će ga odrezati.

Pepek nije mario. Bilo mu je samo do toga da već jednom izađe iz bolnice, a bez jednoga prsta moći će raditi. Tonka se doduše nije ništa tužila, ali Pepek je osjećao iz svega da im ide zlo. Uostalom, od čega da i živi njih četvero? Tonka je dobila poslužbu u dvjema kućama, i to joj je nosilo pet forinta na mjesec. Barica je zasluživala kod trgovca u radni dan četrdeset novčića — ali dvije trećine toga pojelo se u samom kruhu. K tome je morala platiti stanarinu za drugu polovicu studenoga, a opet za prvu polovicu prosinca. Da se plate troškovi za Gustavov pogreb, sve je bilo založeno što se dalo založiti: Baričine zlatne naušnice, Pepekova ura, Tonkin prsten, a još im je u to ime ponudio nešto novaca Martin Lisjak, i u tvornici je dobio Pepek nešto predujma.

Tonka je doduše snovala o tom da bi oni mogli iznajmiti noćište jednomu ili dvojici radnika ili radnica, ali Pepek se odlučno tome opirao. Muškarce nije htio, da se ne namjeri na kakve pijanice, a ženske bi mogle biti raspuštene. U jednom i drugom slučaju mislio je samo na Baricu. Nju nije mogao pomišljati drugačiju nego obavitu svjetlom djevojačke svetosti, s čistom i neiskusnom dušom djeteta koje bi moglo stradati od samog dodira s gnjilocom ljudskoga društva.

Posljednji dan mjeseca studenoga — bio je ponedjeljak — pristupila je Tonka sa vanredno zabrinutim licem k Pepeku i rekla:

— Znaš li da si otpušten iz tvornice?

I pružila mu je pismo u kom je Pepek čitao:

»... Poslovne prilike sile nas da smanjimo izrađivanje robe, radi čega vam otkazujemo na neizvjesno vrijeme rad u tvornici počevši s petnaestim danom od doljnega datuma.

Podjedno vam dajemo na ugodno znanje da vam je brisan iz knjige naših tražbina predujam od deset forinti.«

— Što je to? — upitao se Pepek. — Sad u zimi? Gdje ću naći zaslužbe? Što ću vam ja? — rekao je otresito Tonki. — Idi s djecom na magistrat, pa neka vas hrane ili podave, kako ih volja!

— A ja ti još nijesam sve kazala... — rekla je iza stanke Tonka čupkajući prstima okrajak pokrivača na krevetu gdje je sjedila, a u očima joj se mutile suze... — Nijesam imala da dadem djeci jesti. Gospođa gdje služim obećala mi je predujmiti na zaslužbu dva forinta prošlog ponedjeljka, a ja sam poslala u nedjelju Baricu da založi za dva forinta robu što joj je dao trgovac za bluze. Mislila sam, u ponedjeljak ću iskupiti. A u ponedjeljak rekla mi je gospođa da nema. Htjela sam ići Lisjaku, a nijesam mogla od stida: još mu nijesmo ni novčića vratili što nam je pozajmio kod ukopa pokojnoga Gustava. Tako je bila sav tjedan bez posla... a kako nije odnijela u subotu gotove bluze, poslao je jutros trgovac po njih... A ja sam priznala sve...

— Ti si glupa... svagda radiš tako glupo, a nećeš da se posavjetuješ s drugima. Zašto si mu priznala?

— Bože moj, ta nije bila naša nakana da ukrademo.

Pepek je neko vrijeme razmišljao, a onda je rekao blaže:

— No, pa iskupit će se... Pođi Lisjaku pa mu kaži sve. Neka ti pozajmi dva forinta i pođi odmah iskupiti. A onda otiđi trgovcu pak mu pokaži robu i reci mu kako nas je stizala nesreća za nesrećom.

Već je iskupio sam trgovac svoju robu, rekli su joj u dućanu gdje je Barica založila robu.

Dva je dana trebalo dok je shvatio bitnije svoj položaj — položaj otpuštenoga radnika koji ima obitelj a nema zarade. Uvid u to stanje, razlijevao se po njemu očajničkim čuvstvom — a sva gorčina njegove duše tekla je onda nekom bijesnom željom proti vlasniku tvornice koji ga je otpustio.

Sutradan odlazio je iz bolnice Glišo zdrav. On se na odlasku srdačno rukovao sa svima, i s bolničarom koji ga nije prestajao dražiti da mu je žao što ga nije mogao derati mrtva kao krepana jarca, i s malim dječakom povezana vrata. Bekriji je dao dvije desetice za rakiju, a bilježniku je rekao:

— Oprosti, gospodine, ako se baš nijesam koji put ponio kako bi trebalo. — I oprostivši se tako, doviknuo s vrata svima:

— Oprostite, braćo, ako sam vas kada uvrijedio. Bog dao pa da se i vi ovako zdravi vratite skoro svojim kućama!

Nato su mu svi vikali:

— Zbogom, Glišo! Sretno kući doputovao!

— Evala! — odvratio im je Glišo i otišao.

Poslije podne posjetio je Pepeka stari Lisjak i pripovijedao da je otpušteno iz tvornice trideset radnika, među njima svi za koje se znalo da drže radnički list.

— A najgore doba... pred Božić! — rekao je zabrinuto Lisjak. — Koji nijesu oženjeni, za njih još nekako. Svijet širok, samac čovjek naći će svuda pristaništa. Ali za vas je oženjene teško. Radnja nema nikakvih, sve je obustavljeno poradi zime.

Pepek se zamislio. Bilo je doista skrajnje vrijeme da ga puste iz bolnice. Prst ionako mora izgubiti, odlučio je dakle da će sutra umoliti neka ga odrežu.

Iza toga oćutio je u sebi neko svjetlije raspoloženje.

— Naći ću nekakvu zaradu gdje mu drago — rekao je Lisjaku. — Barica će opet šivati kad razjasnim trgovcu što mi se u obitelji događalo, a i Tonka će nešto zaslužiti poslužbom. Dok čovjek može raditi, ne treba da klone. Na jednoj se strani obustavlja radnja, a na drugoj otvara. Tako je bilo uvijek.

Sutradan odrezali su mu prst, i već šesti dan mogao je izaći iz bolnice.

VII.

Primaknuo se i Božić a Pepek nije dobio još nigdje zasluge. Sve javne i privatne radnje bile su poradi zime obustavljene. Pokušao je ući među pilare, ali oni su ga, čekajući u hrpama na uglovima ulica posla, odbili od sebe sa sarkastičnim primjedbama. Isto se tako javljalo za rad oko spremanja leda daleko više još mladih i skroz krepkih ljudi nego što su ih mogli upotrijebiti. Zatim je badava tražio zasluge kao sluga u gostionicama, poslovnicama i trgovinama. Sve je to bilo popunjeno, a zimi se nijesu usuđivali ni najlakoumniji da ostave svoja mjesta. Stari Lisjak jedva bi dobio gdjekada kakav stari komad pokućstva da ga popravi ili naliči; nije bilo doba rada ni u njegovu poslu. Pepek bi tako bez posla prosjedio veći dio dana u njegovoj radionici, razgovarajući neprestano o jednoj temi — o položaju radnika bez posla. — A za Baricu rekao mu je trgovac da ju je predao sudu.

— Slobodno! — odvratio mu je ogorčeno Pepek... — A zašto da nedužnu dovodite na zao glas? Ona nije kriva, jer nije imala nakane da vas prevari. Ona će naći svjedoka pa joj sud ne može ništa.

— To ćemo vidjeti — grozio se trgovac.

— Ona vam je dosta privrijedila — govorio je nato mirnije Pepek — pak biste joj mogli to oprostiti. Dajte joj opet rada barem sad dok nas je ovako nevolja stisla sa svih strana, a štetu što ste je pretrpjeli ustegnite joj od zasluge u četiri subote.

— Idite vi s dragim Bogom! — otpratio ga je trgovac iz poslovnice.

Tražeci po naravi ljudskoj izvan sebe neki izvjesni oblik u kojem bi našao povod svoga stanja, Pepek je pomišljao samo na vlasnika tvornice i, malo-pomalo, on se priviknuo na to da bi se taj gospodin sa svojim punim tijelom i bijelim hladnim licem pojavio pred njegovim očima čim bi pomislio na svoj položaj. I sve ono što je doživio počevši tamo otkako je obolio pokojni Gustav pa sve do ovih dana gdje je s djecom u studenoj sobi gladovao — sve se skupljalo u njemu u čuvstvo mržnje i divlje želje da svog bivšeg principala ugleda jednako unesrećena, upropašćena i zdvojna, kako se očajno savija pod udarcima neke nevidljive ruke osvetnice kao nagažen crv.

Pet dana pred Božićem morala je Barica pred sud da odgovara poradi pronevjerjenja. Pepek je, dakako, išao s njome; ona bi se i sama umjela braniti bolje dašto nego Tonka, koja bi doista kleknula pred suca i rekla: — Šta me ispituju? Kriva sam, pa me kaznite po zakonu. — Ali Pepek se pouzdavao više u svoje iskustvo. Inače su svi bili uvjereni da Barica nije kriva.

— Ta mi nijesmo htjele prevariti — govorile su ona i Tonka, a i Pepek je govorio s uvjerenjem:

— Dakako da joj ne mogu ništa. Kako je založila, tako bi bila i iskupila. Trgovac ne bi štetovao nego je bila na šteti ona kroz to što nije čitav tjedan poradi toga šivala. Napokon je obećala i gospođa u koje je Tonka posluživala da će, ako bude trebalo, svjedočiti kako joj je stalno obećala predujam i kako ga ipak nije mogla na urečeni dan dati.

Kod suda je Pepek opširno razlagao kako se u posljednje vrijeme oborila bijeda na njegovu obitelj. Sudac je to priznavao, ali — rekao je — ona se nije ipak smjela neovlašteno koristiti tuđom svojinom koja joj je bila povjerena.

— Ona ne bi uzela tuđe, toga moje nijedno dijete ne bi učinilo! — prosvjedovao je svečano Pepek.

— Pronevjerila je tuđe.

— Nije. Trebalo je da spase gladnu mater i sestre. Dozovite za svjedoka gospođu gdje poslužuje moja žena. Da je moja žena dobila od nje obećani predujam, roba bi se bila iskupila prije nego što bi trgovac doznao da je založena. A molim lijepo, kakvo je srce pokazao taj gospodin? Koliko je ona njemu svojim radom privrijedila, a, poglaviti gospodine, nije to tako lak rad. Vi biste morali vidjeti što to znači kad ovako mlado i još nerazvito djevojčce neprestano i neprestano kroz deset sati na dan bulji sagnuto u bijelo. I za sat takova rada ona zasluži — četiri novčića! Da je i ukrala, njezin bi joj poslodavac, uvaživši prilike, morao oprostiti.

A neki čovjek s rudastom žutom kosom koji je kod suda zastupao oštećenu tvrtku, upao je tu:

— Mi nijesmo krivi... O srcu nema govora gdje se radi o tolikom poslu... Kamo bismo mi dospjeli kad bismo pustili da nas oštećuju po volji naši radnici i radnice.

— Ja ću namiriti vašu štetu... tek što vi nju pravu povlačite po sudu?

— Nijesam ovlašten da na to pristanem. U nas je zaposleno blizu osamdeset radnika i radnica: treba da vide kako se pronevjerjenje ni u kojem slučaju ne oprašta.

— Ona se ogriješila o zakon, o tom nema sumnje, jer to sama priznaje — rekao je opet sudac.

— Priznaje jer se ne ćuti krivom, kao što uistinu i nije kriva — primijetio je Pepek. — Ja bih joj sam odsjekao ruku kad bih znao da je ukrala. Ja sam učio sâm svoju djecu deset zapovijedi božjih i uputio ih kako ih se imaju držati. O, kad bi se i drugi tako držali nauka što ga je Bog u deset zapovijedi postavio!...

— Gle, gle! — osmjehnuo se na to sudac, a čovjek se sa žutom kosom suvereno smijao.

— Da, poglaviti gospodine — nastavio je odvažno i razdraženo Pepek — ni ja ni moja djeca nijesmo se nikada svjesno o koju božju zapovijed ogriješili.

— A eto... da što je vašu kćer dovelo ovamo?

— Recite, što je u ovom slučaju imala da radi? — pitao je Pepek. — Zabraniti nešto nije dosta. Društvo koje zabranjuje mora se poskrbiti za to da ne može doći do kršenja zabrane. A glad je i studen veliko zlo. Kruh naš svagdanji daj nam danas, moli se u glavnoj molitvi. Bez svagdanjega kruha i krova ne bi smjelo biti čovjeka. U slobodi nema ni jedne životinje koja bi bez toga bila. A što je uradila moja kći? Ona je, istina, založila tuđu stvar, ali ne s namjerom da je pronevjeri, nego da je opet iskupi; a učinila je to da u očajnom stanju pomogne svojoj majci, svojim nejakim sestrama i sebi. Ona nije ukrala, nije pronevjerila, a ljudi bi joj morali biti milostivi i onda kad bi u ovakom slučaju i to učinila. Kako bi čestito djevojčce koje ljubi svoju mater i braću, moglo mirno gledati da trpe glad i zimu, a ona im može poštenim načinom pomoći?

— To sve ne spada ovamo. Stvar koju joj je drugi povjerio, nije njezina, i ona ne smije njome nikako raspolagati bez znanja i dozvole vlasnika. Takav način pomoći nije pošten način.

— To je, poglaviti gospodine, zakon, ali od zakona je jači život. Eto ja, na primjer, mislim: da neki zločesti čovjek turne u vodu drugoga čovjeka koji je vješt plivanja, pa mu se onda grozi »Ne smiješ plivati«..., tko bi se utapljao a da i nesvjesno ne zapliva, pa makar da onaj silnik na obali uperi na nj pušku?

S obzirom na olakotne prilike kao što i na veliko ganuće okrivljenice — Barica je čitavo vrijeme samo plakala — bila je suđena na povratak štete i na tri dana zatvora. Kad je čula osudu, pala je ocu na prsi i nije se dala odvesti u zatvor. Na njezin plač sabrala se nekolicina izvjedljivaca, među njima i dva mlada pisara s perom za uhom, a onda su se opet razilazili uvjeravajući jedan drugoga da se Barica pretvara. I uzničar koji je nukao Pepeka da otkine od sebe kćer, rekao je napokon zlovoljno i samosvjesno: — Eto tako je kad se ne poštuje zakon.

— Pseto! — rekao mu je prezirno Pepek. A Baričinu je glavu privinuo jače na svoje prsi i poljubio je u tjeme onako kako se pobožna duša dirne svojim usnicama kipa svete.

Pred sam Božić spala je sva obitelj gotovo na samu zaslužbu od Tonkina posluživanja. Posla se nije našlo ni za Pepeka ni za Baricu, svi su ih gotovo upućivali da posao nastaje u proljeće. Nešto bi gdjekada pomogao stari Lisjak, dva puta bio je Pepek kod novina sa svojom povezanom rukom i dobio svaki put nešto preko forinte. Za Baricu, koju je tom prilikom preporučao kao švelju, vještu svim domaćinskim poslovima, nije nitko pitao.

Tako se dan pred Badnjakom odlučio da će ipak poći k vlasniku tvornice i ponuditi mu se da ga primi i za manju nadnicu dok se opet ne otvori veći posao. Težak je bio to korak. Odvrćao ga je od njega osjećaj poniženja, odvratnost od toga da se moli čovjeku protiv kojemu je u duši gojio mržnju poradi toga što ga je držao izravnim uzrokom svega svoga zla i o kom je uporno držao da ga smatra drzovitim čovjekom. Principalov dojam o drzovitosti bio je sukladan s Pepekovim pojmom o ljudskom pravu. Ako je pako vlasnik otpustio iz tvornice poglavito one radnike koji su bili pretplatnici radničkog lista, onda je očito da će doći kod ove molbe do toga te će morati pred njim zatajiti svoje uvjerenje... Misleći o tom, sjećao se mučenika koji su za Kristov nauk umirali, a i sam je o sebi vazda držao da mu je isto tako sveta nauka što ju je iz knjiga i novina u se upio, i da bi i on radije dao život negoli se nje odrekao, radije se dao slomiti nego savinuti. A evo — život ga je savijao, ne vlastiti život nego život žene i djece. I najposlije je morao uvidjeti da će u takvim prilikama biti za nj i za obitelj spas ako mu bivši principal dade opet mjesta u svojoj tvornici i za sniženu nadnicu, i da zato mora smatrati ponekad dobrotvorom čovjeka kojega je mrzio i poradi kojega je morao zatajiti uvjerenje o nauci u kojoj je gledao jedini spas milijunima poniženih i zapuštenih kakav je bio sam. I u tom mu je došla najjednom na um misao, ne bi li bilo zbilja bolje da nije nikada doznao za ta načela što su ga izazivala na borbu protiv reda u ljudskom društvu. Tonka bi govorila: — Ja držim da bi bilo bolje kad ti toga ne bi čitao. Uznemiruješ se za nešto što ne može biti nikada. Za siromaha je najbolje da se pusti posve u ruke božjoj volji...

Ali njemu je bilo odvratno to shvaćanje čovjeka obdarena razumom kao da je mrtva stvar. To je snizivalo čovjeka do nijeme životinje, na kojoj se ore i vuku tereti. Kako to da jedan, snabdjeven slučajno vanjskim sredstvima, a možda daleko slabijom snagom razuma nego što je prosječna snaga njegovih radnika, izrabljuje slobodno tjelesnu snagu stotina i hiljada kao mrtvu stvar, trguje tom snagom, unovčuje ju i ne mari za njezine vlasnike ni onoliko koliko za svoga psa ili konja: ne mari što stanuju u vlažnim stanovima, što se loše hrane i što ostaju daleko od svjetla prosvjete. Za njega nije šteta što njegovi radnici izgibaju prije dobe od bolesti koje su neminovna posljedica njihovih životnih prilika, njihove zaostalosti u znanju i moralu, iz čega propadaju u pijanstvu, bludu, zanemaruju djecu i propadaju uopće u nerazumno uređenom životu. Vlasnici kapitala za to ne mare, jer se rađaju sveđ novi radnici, kao što se stalno legu ribe što će biti plijenom ribarove mreže. Poslije podne stupio je s kapom u ruci pred vlasnika tvornice i kazao mu poniznim glasom po što je došao.

— Ne mogu vas trebati — odgovorio mu je vlasnik pokazujući svojim kretovima žurbu da otiđe.

— Bio sam u bolnici — htio je govoriti Pepek, ali ga je gospodin prekinuo:

— Mojom krivnjom nijeste oboljeli: uostalom, ja vas nijesam otpustio zato što ste bili bolesni.

— Ja znam... pa to znam — govorio je Pepek vrteći kapu u ruci. U njegovoj duši pripravljala se neka neugodna odluka za koju je trebalo da mu mozak prestane raditi, da zaklopi oči i da se odluči onako kao čovjek koji stoji na prozoru trećega kata, požar dolje onemogućio mu je svaki pokušaj da se spasi, pa on zatvori oči i skoči iz visine ne znajući kamo će pasti... Kad je vlasnik tvornice pošao opet prema izlazu, gnječio je Pepek kapu u rukama i govorio muklim glasom:

— Vi me držite socijalistom... a ja to nijesam... Dobivao sam list besplatno i čitao ga gdje-kada... a nijesam ništa držao do toga...

Gospodar je stao, okrenuo se polovicom tijela prema strani gdje je stajao Pepek, a na njegovu hladnom i bijelom licu lebdio je smiješak:

— A što to mene ide što vi čitate ili ne čitate? — rekao mu je naslađujući se očevidno Pepekovom izjavom. — Posao je pao, pak što ću s radnicima? To je razumljivo... nu, je li?

— Istina... — potvrdio je Pepek, a osjećao je ironiju njegova glasa kad je govorio o čitanju.

— Idite u magistrat, neka vam dadu milostinju. Ja sam vam darovao deset forinta pred-ujma; to je gospodski dar...

Odlazio je, a Pepek je viknuo za njim glasom koji je ječio kao da se lomi:

— Smilujte se... uzmite me za dva dijela nadnice...

— Ne mogu, dragi, nema posla — odvratio mu je gospodin ne obazrevši se i iščeznuo onda iza zida što je opasao veliko dvorište pred tvornicom.

Pepek je stajao neko vrijeme na mjestu. Srce mu je udaralo žestoko, a na studenom zraku osjećao je glavu kao razgorenu kladu.

— Ponizio sam se... zatajio sam svoju vjeru... a on me je ipak prezirno odbio... I pravo je učinio da ne postupa sa mnom kao s čovjekom kad nijesam čovjek...

Pljunuo je i zgazio nogom pljuvačku kao da je u njoj ispljunuo sama sebe.

A nato je najednom nastalo u njegovoj duši kao da se iznenada našao na drugom tlu i s drugom dušom: sav prezir što ga je osjećao protiv sebe, uperio je protiv principala. Mržnja se prelijevala u njegovu životu u žeđu za osvetom. Ništa drugo nije osjećao do te jedine želje koja ga je bičevala svojim željeznim bičalom, i on joj se podavao u službu kao bijesan konj zažvaljen željeznom žvalom pod strašnim bičevima krotitelja. Divljim pogledom ogledao se oko sebe po zgradama tvornice, a onda, kao da se naglo nečemu dosjetio, izišao je žurnim korakom iz dvorišta. Išao je cestom što vodi iz grada, s nesređenim mislima, koje kao da su se rađale iz mozga zalivena krvlju. Pred očima mu je lebdjela samo vlasnikova staja, u kojoj je ovaj držao dvije krave poradi toga da ima u obitelji vaza jednako mlijeko od zdravih krava.

— Upalit ću ga... — govorio je u sebi, a želja za osvetom bičevala ga je svojim željeznim bičem, i on je na njezinoj uzdi pirio cestom sve dalje...

Kad je iz sijena što je bilo spremljeno nad štalom sunuo iz gustoga dima plamen, već je čuo za sobom potjeru: Držite ga... Držite ga!... Drugi su glasovi vikali odnekud: — Vatra! — ... a Pepek je bježao snježnom cestom i sa strašnom zvonjavom u ušima, gonjen jedna-

ko povicima: — Drž'te ga!... Vatra!... Vatra! — Rumenkasto svjetlo sve je padalo po snježnom polju, a iza njegovih leđa rasla je vika ljudi, i čuo se prasak i pucketanje sijena i suhoga drva što je izgaralo. Najednom mu se učinilo kao da se sa štropotom srušilo nešto golemo i krhko, a po polju prosulo se jače krvavo rumenilo. U taj štropot i prasak neugodno se miješala sve veća ljudska vika kao na ratištu. A onda je najednom jeknuo odnekud i očajan lelek zvonova i širio se nekom tužbom i vapajem daleko u noć nad snježnom poljanom kao nad ogromnim grobljem. A od toga kao da je dvostruko porastao Pepekov umor. Topot je za njim bivao sve bliži, njegove noge sve teže... licem mu se točio znoj, crveno svjetlo oko njega po snijegu sjećalo ga je krvi...

Sve je smalaksavao, osjećaj resignacije obarao se na nj kao jaki polip što mu je polagano a trajno stezao sva uda. Stao je, odahnuo i obazreo se prema ljudima kojih ga je topot pratio uz neprestanu viku: — Drž'te ga! — Plamen se iz zapaljene staje dizao kao iz goleme baklje, daleko oko njega divno se žarilo na crnoj pozadini obzorje. Oko požara kretali su se ljudi što su izgledali sitni i crni, njihova vika miješala se zdvojnim jekom i dugačko i tužno cilikanje zvona praćeno praskanjem iz požara iz kojega su letjeli krvavi snopovi iskara i poput velikih žarkocrvenih kukaca razilazili se u dubljini tmine. Kad je sve to vidio, najednom se zgrozio i pomislio da tako strašan zločin nije mogao poteći iz njegove ruke...

Dotle su se primaknula do njega dva progonitelja na pet koraka. Tad su stali, bojali su se očevidno Pepekove obrane i čekali na pomoć. A Pepek je digao uvis obje ruke i pošao k njima.

Njegovo gornje tijelo s licem i rukama podignutim uvis izgledalo je kao mjedeni kip uronjen u žarko crveno svjetlo.

VIII.

Prvi dani u lepoglavskoj kaznioni — bio je suđen na godinu i pò teške tamnice — prolazili su Pepeku u neprestanom umovanju. Zašto je išao upaliti staju vlasnika tvornice? Je li to imalo smisla? Baš nikakova smisla! — srdio se na sebe, i onda se morao s još većom ljutinom sjećati riječi što mu ih je vlasnik tvornice rekao kod preslušavanja na sudu, gdje je kao svjedok pristupio:

— Pa što ste mi naškodili time što ste upalili moju staju? Meni će asikuracija isplatiti do novčića, a vi ćete u Lepoglavu. Mogla su izgorjeti i ona dva čovjeka što su spavala na sijenu — a što bi onda bilo od vas da se to dogodilo?

Često se domišljao sitnicu po sitnicu kako je te nesretne večeri stupio pred bivšega svoga principala, što su sve govorili, i kako se išao poniziti što je pred njim zatajio svoje uvjerenje. A principal je znao za to uvjerenje jer je o Pepeku rekao kod suda: Dobar je radnik i povjerljiv... Ali glavni širitelj kojekakvih ludih ideja koje su mu zaokupile mozak i dovele ga evo u propast... Jasno se sjećao kako ga je oholo odbio vlasnik kad se ponudio da će raditi za sniženu nadnicu, a isto mu je tako bilo jasno sve drugo kad je prislanjao letvu uza zid staje, kako se po njoj uspeo do prozora koji je bio sav zabrtvljen sijenom, kako su iz staje skočili neki ljudi jedva što je sunuo plamen... Toga se svega sjećao, ali se nije mogao dosjetiti kako je u dvorištu tvornice došao na misao da upali staju... To je bilo pokrito crnim velom, kroz koje nije mogla probiti njegova svijest. On je to kazao i kod suda, a tu mu je uletio u riječ sam vlasnik tvornice:

— Vraga vi ne znate! Ja sam vam čitao na očima da nešto snujete... A inače bio sam o vama davno načistu da ste opasan čovjek koji bi mogao sve počinuti...

Pepek se nije pokušao ni braniti protiv te objede. Čutio je da će svaku njegovu riječ u vlastitu obranu primiti kao laž. Zato je rekao:

— Kriv sam... upalio sam... i sâm sam se predao.

— Kad su vas moje sluge uhvatile — prekinuo ga je vlasnik tvornice.

— Predao sam im se. Upalio sam u smućenom stanju duše, a bio sam smućen od brige za obitelj.

I sad je u zatvoru najednom počeo osjećati da se sva njegova vjera u bolju budućnost bijednika razilazi kao fantom. Jači i lukaviji gazit će vazda po slabijima — dok se budu rađali jedni ljudi jači i lukaviji, a drugi slabiji i luđi. A to su neizbrisive razlike — zato je i neotklonjivo zlo što ih prati. — Takve misli još su više podjarivale u njem srdžbu na ljudi čin koji ga je doveo u zatvor. K tomu neprestana misao na ostavljenu obitelj — najviše mu je išla po glavi Barica — sve je to plelo oko njega novi svijet, prema kojemu je bio neisporedivo ljepši onaj svijet u kom je živio sa svojom obitelji dok je sam radio u tvornici, Barica šivala bluze, a Tonka kuhala jelo i držala u kući red. I nato bi s ponovljenom ljutavi pitao sebe: zar bi zbilja bilo moguće prevrnuti taj nepravedni red što vlada na zemlji? Valjda je to providnost tako udesila — a tko zna u koje svrhe? — pa je nužno da siromah čovjek skući glavu kao blašče u gospodski jaram, ili — kako kaže Tonka — da se mirno i mrtve volje poda u božje ruke... Nije li borba protiv toga postojećega reda nalik tome da njegove dvije nejake djevojčice odluče uzvaljati golem kamen uz strmi brijeg? Možda bi ga i pomaknule mrvičak uz strminu, ali kamen bi se svalio svojom težinom natrag i smrvio kojoj život — po samom zakonu prirode. A onda je razvijao svoje misli dalje: Kamen je mrtva stvar, a djeca nerazborita i nejaka. Ne valja tako ispoređivati. U ljudi je razum, i svi uviđaju da nije ovako dobro. Zašto da se jedni opiru iskorjenjivanju toga zla, a zašto ga drugi ne iskorjenjuju?

Jednom mu je došlo na um da bi se vlasniku tvornice bio vruće osvetio da ga je ubio na mjestu kad mu je uskratio posao. Tu je misao tjerao od sebe, bio je uvjeren da toga ne bi mogao nikako učiniti, ali misao mu se vraćala svake večeri kad bi ležao budan na krevetu i buljio otvorenim očima u nijemu, polusvijetlu tišinu.

— Pa što bi bilo da sam ga i ubio? — domišljao se jedne večeri. — Na njegovo bi mjesto došao drugi, zlo bi ostalo, samo bi se promijenio čovjek. Ne koristi dakle ubijati čovjeka, nego se mora ubijati zlo.

Kad se htio domisliti što je to zlo i u čemu leži, pričinilo mu se ono kao posebno, svjesno biće što se upija u krv svih ljudi i podžiže u njoj plamen oholosti, taštine i sebeljublja. To je biće mračno, ne podnosi svjetla, a obavito tim mračnim bićem tinja u ljudskoj duši, kao malena svjećica u ruci, načelo: — Ljubi bližnjega svoga kao sama sebe. — I zato se jedan čovjek davi u dobru iscijeđenu iz krvi i znoja hiljade bližnjih i zato ne haje šta to hiljada bližnjih pritisnuta u tminu neznanja ubija sebe alkoholom, bludom i drugim takovim porocima...

— A kako ubijati zlo? — zamišljao se Pepek. — Očevidno dizao se čovjek nad čovjeka jakošću i znanjem koje se očituje i u lukavosti. Onima kojima je u starinska vremena bilo suđeno da robuju i da rađaju robove, utuvljivalo se da nemaju ljudsku dušu kao što je ima njihov gospodar. A poslije, kad su svim ljudima izdali svjedodžbu da imaju dušu, utuvljuju im misao koja je utjelovljena u Tonki: da valja trpjeti i podnositi strpljivo svoju sudbinu kao jaganjac. Ta misao proniknula je i proniče sveudilj jošte goleme mase naroda, ona im ne da da se slobodno giblju ni da se slobodno razvija njihova volja i razum.

Ta misao drži milijune u tromome miru, te su nalik svojom voljom golemom nepokretnom kotaču. Ne da se pomisliti sila koja bi ga najednom obuhvatila svega i ganula. Desetke godina treba da jedna zraka svjetla prodre u svijest te mase — ali ipak prodire usprkos svemu opiranju drugih. Svaka je sljedeća generacija svjesnija ljudskih prava... Tonka, na primjer, ne može nikako shvatiti opravdanost borbe za ta prava, ona je smatra djelom zavodljivca vruga i zato grijehom. A Barica već ne. Ona gleda bistrije u borbu čovjeka s čovjekom, i da joj Bog dade muža koji bi u tom pogledu bio prosvijetljen kao što je ona, njihova bi djeca bila još bliže onome za čim uzdiše čovječanstvo otkako živi u velikim društvenim zajednicama. Pepek je inače radio u kaznioničkoj stolarskoj radionici. Taj ga je rad veselio, a vrijeme mu je prolazilo brže, i nijesu ga toliko mučile barem po danu svakojake misli. Stari mu je Martin Lisjak, kojemu je na odlasku u Lepoglavu preporučio bio obitelj, kadikad pisao, a i od Barice je dobivao pismo svakog drugog ili trećeg tjedna. Iz tih je pisama osjećao njezino žensko srce: iz svakoga je retka izbijala njezina zabrinutost za nj i njezino nastojanje da mu s nekim veselim vijestima bodri dušu.

Inače je najradije drugovao s nekim Đurom Blandićem, mladim čovjekom od dvadeset i šest godina koji je uza nj radio u stolarskoj radionici. Taj je Blandić bio rodnom iz Primorja, vrlo razborit i ozbiljan čovjek pronicava duha, i teško se kajao u sebi za čin što ga je doveo u kaznionu. Njegova punica bila je nekakva žena kojoj kao da se nije sviđao sklad u kojem je Blandić živio sa svojom ženom. Neprestano je sumnjičila zeta o koječem i uporno radila oko toga da svoje sumnjičenje prenese u kćerino srce. Kad se jednom vratio Blandić kući iza petomjesečne plovidbe, učinilo se punici da je u to vrijeme premalo prištedio, i odmah je napunila svojoj kćeri glavu da je on morao trošiti na tuđe žene. Žena, koju je Blandić iskreno ljubio, povjerovala je majci i doista po njezinu nagovoru uskratila mužu svako nježnije drugovanje. A on je pozvao na red punicu, najprije se razvila bitka riječima, a onda ju je nesmotreno udario nekakvim drvom po glavi od čega je osmi dan umrla.

Kao što nije Pepek mogao nikako raspoznati u sebi onaj trenutak kako se dosjetio da upali staju, tako nije ni Blandić mogao prodrijeti svojom sviješću u to kako je mogao tako nesmotreno udariti punicu.

— Ni ja, da sam mogao promisliti što radim, ne bih sjedio ovdje — rekao je Pepek. — Čovjek bi morao, istina, vladati sam sobom, a eto opet dođe u životu čas pa se izmaknu iz ruku uzde, a strast ponese čovjeka kao uplašeni konji.

A na to je nadovezao Blandić:

— I ja sam, na primjer, mogao mirno rasuditi... Kasnije sam više puta o tom razmišljao pa bih sebi rekao: Vidiš, čovjek je kao brod na jedra. More je široko, brod može da plovi na koju ga stranu volja: i desno i lijevo, i naprijed i natrag. Ali kad potisne jak vjetar, on mora s vjetrom... Može doduše pokušati da se bori protiv vjetru, može koji put i uspjjeti... ali može polomiti jarbole, poderati jedra i pogubiti se. A oni koji ga gledaju usidreni u luci, vele: Pogubio se jer je bio na njem kapetan pijan ili lud. A u tišini, moj prijatelju, svatko je dobar kapetan.

Tako je prošlo Pepeku u kaznioni petnaest mjeseci, za tri mjeseca imao je nešto preko sto forinta prištednje. I o tu prištednju najradije se vezala misao o Barici. Rado je počeo misliti o tom da je Barica eto skoro zrela za udaju i da bi bilo najbolje kad bi se mogla namjeriti na čestitog obrtnika. Vješt obrtnik koji radi marljivo još se u nas može lijepo protrurati kroz život. A takvomu bi dobro došlo da uloži sto forinta u svoj posao. Taman što je navršio petnaest mjeseci tamnovanja, stigne mu pismo od Martina Lisjaka:

»... Ja ću ti, vidiš, javiti svu istinu, a ti ćeš u ta tri mjeseca dok se vratiš kući sve mirno razmisliti i rasuditi, i nećeš smišljati opet kakve ludorije s kojima se ne bi ništa popravilo,

nego bi načinio od jednoga zla dva. Tvoja je Barica rodila ovih dana muško dijete, a otac je djeteta pobjegao bogzna kamo. Ti sad nemoj na to planuti, nego lijepo prosudi sve kako treba. Taj je lopov bio ovdje pisar kod odvjetnika i nastanio se kod Tonke. A ja sam sâm nagovorio Tonku da iznajmi jednu sobu s krevetom kad ima dosta pokućstva. Stanovat ćete, rekoh joj, jeftino. A vidiš, tko bi bio mislio da će se one namjeriti na takvoga lopova? Držao se kao Baričin zaručnik — i prsten joj je kupio za dvadeset forinti — a kad je vidio što se dogodilo, lijepo odmaglio i okrao pri tom svoga principala. A ti se, Pepek, umiri. On je kriv — lopov. A krivi smo svi, to jest najviše još ja. Kad je kazao Tonki da će uzeti Baricu, ja sam se s njom dogovarao ima li se to tebi javiti, pa smo zaključili: ne. Pepek bi se tamo uznemirio, a ovaj, bogzna, može i odustati... A Barica, što ona? Još je dijete... šesnaest godina... Kako da prosuđuje? Dakle, Pepek, ti se nemoj prenagliti ni s kakvom odlukom. Pogledaj u tu stvar kao razborit čovjek, a ja ću nastojati da pomognem... Prosudi mirno. Uzdahni pa pljuni... A kad dođeš ovamo, ja imam za te važnih stvari... Bit će, ako Bog da, dobro...

Znaš li da je umro sin tvoga bivšeg principala? Tražili su mu svuda zdravlje, ali nije pomoglo. Jedinac sin, kažu da je u kući velika žalost. Dok je ležao na odru, nije se radilo u tvornici, a radnicima se računala nadnica. No, da. Eto, vidiš, nije ni njima kako se misli. Najpravednija je smrt... svima sudi jednako. Mislili su da su naj sretniji ljudi, pa vidiš, danas misle da su naj nesretniji. Zgrnuli su mu imetka pô milijuna, da mu uljepšaju svijet i zaslade život. A smrt ga je uzela za ruku i povelala na drugu stranu života gdje toga ne treba. Sad oboreni žalošću bulje u bogatstvo i pitaju se: — Čemu to? — Sreća je, moj Pepek, kako je ljudi shvaćaju, ptica što uleti u gajbu na kojoj nema vratašca; pa odleti hirovito kad god hoće. A prava sreća, to ti je poštena borba za poštenu stvar. To ti krijepi život i daje ti zadovoljstvo duši. A zadovoljstvo je sreća. Kad je umirao moj otac — (bio je vrlo pošten čovjek, koji je mogao reći o sebi da nije nikada slagao), imao je sedamdeset godina, rekao je: — Kako ću sad lijepo počinuti. — Ti to možda ne shvaćaš, a ja da, jer sam star. Ako doživiš moje godine, onda ćeš istom vidjeti koliko je bezumlja u životu.

A za Baricu, Pepek, kako sam ti rekao. Nije minulo tvoju kuću, a sad ne treba pitati: Zašto nije? Nije, pa eto! Život je sviju ljudi svezan u lanac, jedna se karika drži druge, samo se u vječitom gibanju deru jedne o kamen, druge o drvo, a treće idu mekotinom. Ali svih se hvata rđa. A dođe vrijeme, pa izmijene mjesto. E dašto, mi idemo za tim da se ne deru vazda iste o kamen... Na jednome mjestu usahne vrelo života, ali prodre na drugom. Izgubio si sina, ali ti se rodio unuk. Je li se smio roditi? Ti ćeš misliti samo o tom. Nije, veliš, a i ja kažem da nije. Ali kad se rodio, eto je nova karika u lancu života. Ulazi u život kao što mi idemo u grob. Zato još jednom ti kažem: Rasuđuj mirno! Na što bi se god odlučio što zaudara po osveti, pokazao bi samo svoju nemoć i smiješnost pred očima života.«

Kad je Blandić upitao Pepeka što su mu to od kuće pisali, da se tako najednom promijenio, on je mahnuo rukom i mućao. Nije mu mogla istina preko usta. A onda je rekao iza stanke:

— Umrta mi je najstarija kći...

Tonki je napisao bez nagovora u pismu: — Nadam se da će tvoja kći skočiti s kopiletom u Savu prije nego što se ja tamo vratim. — Ali pored svega toga opetovao je sa sve većom nasladom svake večeri u sebi neki prizor. Taj se prizor, kako ga je zamišljao, odigravao na istome mjestu gdje je odgovarao i bio suđen za zločin paleža:

Sudac: Dakle sad nam pripovijedajte kako ste počinili čin za koji imate odgovarati pred zakonom.

Pepek: Prije nego što sam to počinio, ja sam molio, tjerajući od sebe zlu nakanu: ne uvedi nas u napast. Ne ubij! — veli zapovijed božja, pa kako dolazi čovjek do toga da uzima drugomu život? Ali napast je živjela u meni — želja da se osvetim. Puna tri mjeseca ona je palila moju krv, vodila moje misli i kopala po srcu. Ja, ukratko, nijesam mogao odustati od nauma da ubijem to dijete. Htio sam da tome izbjegnem, a nijesam mogao nikako. Sve su misli vodile natrag: — Ubij! — Te noći, kad sam se vratio kući, slušao sam budan disanje moje žene i moje djece. Svi su tvrdo spavali, a ja sam mislio samo na to dijete. Kad krikne posljednjim krikom — taj će krik ostati trajno u duši moje kćeri i peći će je, progonit će je u snu i na javi, u poslu, na ulici, u crkvi. Taj će krik biti nož što će se zabosti u njezinu dušu, pa je raniti svaki put kad joj se duša gane mišlju ili čuvstvom. Da nju ubijem, prestalo bi sve — a ima kaznâ koje su teže od smrti.

Sudac: A dijete — kojim pravom ubijati dijete koje nije krivo što je došlo na svijet?

Pepek: Tu moram nešto reći što vi, članovi gornjih triju razreda, nećete shvatiti. To je moral četvrtoga razreda. Dijete će rasti, najviše na ulici, među onim poderanim dječacima i djevojčicama od kojih mnogi ne poznaju oca. Počet će i krasti i malo-pomalo a stalno ići na tom putu dalje, dok ne dospije ovako kao što i ja u zatvor ili na vješala. Ja, dakle, ako hoću, mogu ga oteti sramoti, bijedi, poruzi i trpljenju. U tom slučaju ja ću ga spasiti. Nato sam osjetio nešto ugodno u svojoj duši, i moja hrabrost da ubijem dijete bila je jača: u isti čas kazniti kćer i osloboditi roba... Uzeo sam nož i pošao krevetu gdje je spavala moja kći s djetetom. Kći je imala otvorena materinska prsa, a djevojka je: ne smijem joj oprostiti... Metnuo sam šiljak noža djetetu ondje gdje je kucalo srce... i pritisnuo sam. Dijete je pijuknulo kao ptica, povoj se zarumenio od krvi... a moja je kći otvorila oči i kriknula.

— S takvim ste mirom to učinili? — zgraža se sudac. — Ne bojite li se Boga?

— Mene je omamio pogled na krv... u glavi mi je šumilo kao da sam prekomjerno pio i neprestance sam se pitao: Ima li Bog? A dijete sam spasio, to je moje uvjerenje i danas.

— To je dakle taj vaš moral! — reče sudac.

— Doista, moj žalosni moral.

— Eto, sad najednom velite da je to žalosni moral.

— Priznajem... Mi dolje imamo drugi moral, a vi gore drugi.

— Nemate pojma o moralu. Živjeti pošteno i čestito jednak je zakon za sve ljude. Vi koji ste iz osvete upalili tuđu kuću, koji ste hladnokrvno i promišljeno ubili vlastito unuče, vi nam valjda nećete propovijedati moral!

— Ja ću doći, naravno, u zatvor. A da se ovo dogodilo kakvomu velikom gospodinu, proglasili bi ga ludim, pa bi došao koji tjedan u ludnicu na promatranje.

— Ovako zvjerski čin ne bi mogao počiniti prosvijetljen čovjek, nego da izgubi pamet. Vaš zločin odsudit će svaki vaš drug, a ne samo mi, gornji stališi, kako nas krstite.

— Sudite me! Ja mogu izgubiti samo slobodu koje ionako nemam, ili život do kojega ne držim. To što vi zovete kaznom, nije kazna za onoga kojega je od poroda kažnjavao život.

Taj je umišljeni dijalog ponavljao i nadopunjavao svake večeri. Na koncu bi dijaloga mislio kako ga čitaju na svim stranama svijeta u novinama i kako se nad njegovim cinizmom zgražaju. A u njegovoj je duši raslo divljim razmahom zadovoljstvo nad tim zgražanjem ljudi. Osjećao se junakom koji se osvećuje čovječanstvu.

IX.

Pepek je imao izaći iz kaznionice jedne subote ujutro, a Lisjaku je javio da dolazi u Zagreb u četvrtak navečer. Učinio je to iz naslade za osvetom što ju je u sebi gojio već tri mjeseca. Htio je da strepe pred njegovim dolaskom cijele dvije noći i da se onda ubojstvom djeteta obori na Tonku i Baricu kao zvijer na iznemoglu žrtvu.

Bilo je već u subotu unoćalo kad je stigao u Zagreb. Najprije se uputio u Lisjakovu radionicu. Neka im poruči da je došao, pa neka ga čekaju strepeći kod kuće.

Kad je ušao u radionicu, odmahnuo je stari Lisjak očale s očiju i rekao:

— O, Pepek!... — A onda mu je pošao u susret i pružio mu ruku: — Dobro došao! Već te čekaju dvije noći. A bio si kod kuće?

— Nijesam.

— Hm... Plaču, boje te se... Sjedni, pa ću ti razložiti... nijesu krive...

— Ne trebaš mi to govoriti — mahnuo mu je Pepek rukom. — Ja sam već sudio, a ti možeš govoriti što te volja. Moja se odluka ne da promijeniti.

— Ti si valjda naumio počinuti opet kakvo zlo? A, vidiš, to ne bi pametno radio. Ako što učiniš Barici, što s djetetom? Ako djetetu, samo ćeš osloboditi brige onoga lopova, ako on uopće osjeća kakovu brigu. A u svakom slučaju sudit ćeš sebi koji nijesi ništa kriv. Dakle, vidiš da bi bilo ludo... Svi smo krivi, a najveći je krivac siromaštvo... Možeš si pomisliti kako su isprva živjele. Tonka posluhuje, Barica šiva, svega su imale petnaest ili šesnaest forinta mjesečno. A što je to na četvero čeljadi? Da plaćaju za stanovanje samo četiri forinta, ono drugo nije dosta ni za kruh. A gdje su druge potrebe! Onda sam im ja savjetovao: Iznajmite jednu sobu. A namjerio se taj lopov, plaćao im je za stan i kavu devet forinta. Kava njih košta pet novčića na dan, ostaje lijepa pripomoć od sedam i po forinta. E, al vidiš ti! Mlad čovjek, ovolikih pleća, kao kremen. Pisao je kod odvjetnika, a onda ga je nestalo kad se to dogodilo. I mene je zaludio, koji sam prošao toliko svijeta, kako ne bi njih? Pripovijedao nam je da je rodom iz Srijema — takav mu je bio i govor — i da mu otac ima tamo velika imanja: Bog zna koliko jutara zemlje. Da će iza vjenčanja povesti na svoj dom tebe da upravljaš s Tonkom imanje. I da će se mlade tvoje kćeri tamo odmah dobro udati, čim dorastu do udaje. Dijelio je među vas zemlje kao sir. Vrazi ga znali, umio je to nekako kazivati, pa smo mu svi vjerovali. I ti bi da si bio tu. Gdjekada bi pokazivao punu lisnicu banaka i rekao da mu šalje otac. Pa vidiš! Barica je dijete, ali gdje su bile oči nama starim benama? Svima nam je prebacio vreću preko glave!

— Da, da — govorio je Pepek porugljivo.

— Prosudi!... Ako si što naumio, razmisli...

— Nijesam ništa naumio. Što da naumim?

— No da... Prevarena je, eto... Sažaliti je valja... A ti drugačije dobro? — okrenuo je Lisjak naglo razgovor. — Kako ti je bilo tamo?

— Dobro... A ti? Postarao si se.

Lisjak se osmjehnuo:

— Dašto da jesam. Počinjem osjećati da se valja spremati na putovanje, pa sam priredio kovčeg. Pogledaj tamo. Odgurnuo je u jednom kutu radionice nekakvo platno a ispod

platna pokazao se mrtvački lijes. Na pokrovu su bila zlatna slova: Martin Lisjak, star... godina. — To sam sebi pripravio od suhe i zdrave jelovine. Kad umrem, ti treba samo da umetneš ondje broj godina. Ovaj sam mjesec navršio šezdeset i osam. Upamti to.

Tu su se otvorila vrata, a u radionicu je stupila s ulice Tonka.

— Pepek!... — rekla je veselo i, gledajući časak sa žalobnim osmijehom na licu muža, pošla je k njemu i pružila mu ruku. Bila je skroz postarana i sijeda; na osušenom i tamnom licu razastrla joj se mreža nabora. U njima je ležao stalan izražaj žalosti i beznada iznemogle duše.

A Pepek je rekao ne prihvativši joj ruku:

— I ne stidiš se?

— Pepek, zlo je došlo na našu obitelj, a kako sam ga ja mogla odvratiti?

— Ti si mati? Gora si od zavodnice... Pfuj! — pljunuo je preda nju.

— Pepek... — Pokrila je rukama oči i stala plakati.

— Držao sam nekada da si glupa ali dobra. A ti nijesi glupa. Radi kruha prodavala si svoju kćer.

— Pepek, kako tvoje riječi promišljeno ubijaju... Pepek, nemoj tako... Da znaš kako sam ubijena i kako ne marim za svoj život... Imaj Boga na umu!

— Prezirem te... Gnušam se na te... i pljujem... Pfuj! — pljunuo je opet preda nju i odvratio glavu s izrazom gađenja.

A Tonka je kleknula preda nj i govorila tiho plačući:

— Smiluj se, Pepek... Ne govori mi tako... to boli, a ne ubija.

Ispod tamnog rupca virila joj je sijeda kosa, a njezina uska ramena i tanka, suha uda trzala su se na podu gdje se savila svojim tijelom.

— Je li ti kći skočila s djetetom u Savu, kako sam ti pisao? Nije!

— Pepek... ni Barica nije kriva — rekla je jačim i ozbiljnim glasom i digla prama njemu zaplakano lice.

Gledao ju je, a Lisjak je opazio da mu se na licu pokazalo nešto kao da se osvijetlilo iznutra tračkom sažaljenja. Tad je rekao Lisjak:

— Rekao sam ti da je izgledao pošten... I svega je pripovijedao.

A Tonka je polagano ustala:

— Kad bi ti znao koliko se naplakalo u našoj kući i spominjalo samo tebe... Mi smo govorile svaki dan: što će reći jadni otac?

— Jadni otac! Gle... jadni?! — razdraživao se Pepek. — No čekaj — zaprijetio se.

— Ja ne znam što si naumio, Pepek. Gospodar si. Ali Baricu štedi, a štedi i sebe, ti si se natrpio dosta. Zapovijedaj meni, a ja ću pretrpjeti za sve vas, kako god rekneš. A Baricu štedi! Ona govori neprestance: Otac — što će otac? I onda se zagleda nekamo, pa misliš da nije pri sebi. A onda najednom brizne plakati i govori opet kroz plač: Moj dobri otac!... Učini od mene što te volja, ali sebe ne uvedi u zlo. Ti si se dosta natrpio. Reci samo... i sve ću učiniti. Baricu štedi i sebe! Tebe će trebati samo... a ja... no što mogu već imati od mene?... No vidjet ćeš kakva je... Samo plače... plače... A stvorila se kao sjena... Krivi mene... i našto već moj život?

— I moj si život otrovala — rekao je mrko Pepek.

— Oprosti mi... a Bog neka sudi! — uzdahnula je Tonka i počela snova plakati.

A nato je rekao Lisjak ozbiljnim i važnim glasom:

— Velim ti kakav je to bio čovjek... Znao je veselo pripovijedati i bio je vazda dobre volje, a ja sam ga zato zavolio. Ti si, Pepek, pametan čovjek, a ja ti velim da bi i tebi bio prebacio preko glave vreću kao što je i nama. Odvjetniku je nosio na poštu neke novce i utekao s njima bogzna kamo! Nema mu traga. A sad se zna da je ovdje živio pod drugim imenom. Eto vidiš, i advokata je prevario!... Nađe se takav čovjek, pa zna svakoga predobiti, a u njemu je vrag. Mene je tako iskrenim glasom nagovarao »striče«, sve mi je nekako ugodno bilo oko srca kad bi me tako nazvao. A Tonku je uvijek zvao »mama... naša dobra mama...« — A nato je smjelije nadovezala Tonka:

— E Bože!... Ja žalim samo tebe, jer znam što si mi vazda za Baricu govorio... Kad je on meni rekao da kani Baricu uzeti za ženu, ja sam odmah pomislila na te i odvrćala ga: čekajte dok joj dođe otac, onda njemu recite... Gdje bih se ja mogla odlučiti na tako što bez njega!... A vidite, ona je ionako još dijete, nema joj ni punih šesnaest godina... A on nato: Dašto, dašto... Ja sam vama samo rekao jer je silno volim, pa bolje da znate... A ne bi to bilo ni lijepo da mi ovdje pirujemo dok on sirota tamo trpi... Eto vidiš, takav je to bio čovjek...

Kad su odlazili, pozvao je Lisjak Pepeka da sutra dođe k njemu jer će mu reći nešto važno.

— Dobro — rekao mu je Pepek, a u sebi je pomislio: Misli da će me time odvratiti od moga nauma... No vidjet će se...

Kad su došli do kuće, stupila je Tonka prva u sobu i viknula jasnim, veselim glasom:

— Evo nam, djeco, oca...

Barica je sjedila za stolom pred svijećom, sa švelom u ruci, a kad je Pepek zakoračio u sobu, spustila je glavu na ruke i zaplakala. Pepek je sjeo na stolac do prozora, i nekoliko časaka bila je u sobi tišina, svi su slušali samo Baričin plač, a dvije njezine sestre pogledavale su plašljivo na oca.

— No, da — rekao je onda Pepek. — Nijesam mislio da ću te tu zateći. Druga, vidiš, ne bi se usudila da me dočeka.

— Nemoj, oče, nemoj — tiho je rekla Barica ne podižući glave.

— Nemoj — molila ga je plačući i Tonka.

— No čekaj — rekao je onda Pepek prijeteći. — Neću ti učiniti ništa... samo ću se naslađivati tvojim mukama.

A kad je to rekao, spopalo ga je naglo odurno čuvstvo protiv samoga sebe. Nato je pošao k stolu gdje je plakala Barica, i rekao kao proti volji drugačijim, dubljim ali mirnijim glasom: — Nesretnice!

Barica je nato dignula glavu. Njezino omršavjelo, duguljasto lice bilo je ispod suza bijelo i nježno, velike, još napola djetinje oči s tamnim kolobarima sijevnule su prema ocu nekim osobitim, svjesnim mirom:

— Učini, oče, što god hoćeš od mene. Ti me više ne možeš kazniti kako sam kažnjena. Ovo što trpim, to je poradi tebe, a ne poradi mene. Ja znam da mi ni Bog nije jošte oprostio; da mi je oprostio, ne bih već bila živa...

Dok je to govorila, gledala je mirno u oca svojim velikim vlažnim očima. Pepek je ostao iznenađen. Njezina pojava s tim zaplakanim djetinjim očima i njezino uvelo bijelo lice sjetilo ga je začas nečega anđeoskog... Ali odmah zatim prenulo se u njemu surovo čuvstvo osvete.

— Dašto... još govoriš i o Bogu... No čekaj... — I uvjeravao se da mora izvesti osvetu kako bijaše naumio.

X.

Negdje oko ponoći bilo je u sobi onako kako je već tri mjeseca zamišljao noć u kojoj će se osvetiti. Barica i Tonka spavale su čvrsto iza probdjevenih dviju noći. Njihovo disanje miješalo se s disanjem dviju mlađih djevojčica, a iz svega je jasnije razabirao ponešto piskutljivo disanje djeteta što je spavalo u kolijevci pokraj Barice. Na stolu je gorjela mala uljenica, mlako svjetlo mučno se širilo po sobi. Sve je bilo onako kako je zamišljao — tek nije bilo u njega one jake napasti ni one divlje želje da se osveti Barici. Kad bi pomislio da će vidjeti ispod svoje ruke krv djeteta, počutio bi u sebi onako kako mu je bilo kad je vidio u plamenu staju vlasnika tvornice. Katkad bi pomislio da je to samo kukavština, a svi oni oko njega da se samo pretvaraju: Tonka, Barica i Lisjak. Tad bi podstrekavao u sebi odluku mišlju da će se oni radovati ako ne izvede što bijaše naumio, ali da će se u potaji smijati njegovoj slaboći. A on je živo žudio u sebi da pred njim strepe i da se natčovječnom snagom naužije strašnih muka njihove duše. A ovamo, ako odustane, sve će biti riješeno sa ono nekoliko ženskih suza... Ono čega se za Baricu bojao vazda više nego smrti, prijeći će u svagdašnjost... ono od čega se ježila njegova duša i na samu pomisao razlivala po njegovu životu ojađenost — to će eto živjeti odsada u njemu kao utučen at kojemu je još nedavno sijevao iz nozdrva modar plamen, a sad bi mogao na njemu izvažati seljak na polje dubre.

Tad bi požudio opet za osvetom, ali kad je pokušao ustati, ležala je na njemu neka teža i jača sila.

Zatim je opet mislio na prizor pred sudom i sastavljao u sebi novi, dugački govor. Sve ono što je doživljavao tamo od Gustavove bolesti pa do ubojstva djeteta, svađao je u jednu uzročnu svezu i trijumfirao svojom logikom: njegov se govor čita po svem svijetu, i kao da je on prvi koji je pred očima širokoga svijeta otvorio ranu na tijelu čovječanstva. — Mi razlikujemo dobro od zla — bilo je u prvom — ali ne možemo da ostanemo dobri, krademo, varamo, pijančujemo, bludimo, palimo, ubijamo... Mi se osvećujemo čovječanstvu što za jedne diže kaznionu, a za druge sveučilišta i kazališta...

Ali sve te misli izvijale su se hladno iz njegova mozga, nijesu nikako mogle da ga raspale plamenom osvete onako kako su mu palile srce u kaznioni. Nešto teško ležalo mu je u prsima, nešto od čega bi mogao prije zaplakati nego počinuti ubojstvo...

— Što koristi ubiti čovjeka kada zlo ostaje? — upitao se opet. — Ne ljude, nego zlo trebalo bi ubijati trajnom, otvorenom i svjesnom borbom proti besmislici i nepravdi privilegija. Načelo: ne čini drugomu što ne bi htio da tebi čini drugi — izlazi iz naših usta kao sjajan napis na grobu mrtvaca. Bolest nije u jednom udu nego u krvi svega čovječanstva. Smanjivanje radnog vremena i povišica nadnice samo su palijativna sredstva da se ublaži ta teška bolest. U srcu čovječanstva valjalo bi oživiti mrtvace: »Ne čini drugomu što ne bi htio da tebi čini drugi« i: »Ljubi svoga bližnjega kao samoga sebe«. Što koristi poubijati milijune, ako u srcu živih ostanu i nadalje sahranjeni ti mrtvaci? Ljudi su navikli izgovarati ta načela kao njegova djeca kad bi ih u prvim godinama učila Tonka moliti Očenaš, pak bi koje dijete zapitalo sred molitve: A što je to »budi volja«? Ta mrtva nauka riječi bez djela leži nad čovječanstvom kao teška naoblaka, a guši ljudsko srce, i ono ne može da proživi jednom svojim pravim životom. Gromovi i bure mogu da prokinu tu naoblaku za časak i na malom prostoru, ali stalno je može rastjerati sunce dižući k sebi

atom po atom onoga što se petrificiralo u našem životu tisućama godina, i ne može se rastopiti ni ljudskim suzama ni ljudskom krvlju. Treba duge, svjesne borbe čovjeka proti čovjeku. Nikada neće dašto biti svih pet prsta na ruci jednaki, ali prst postoji pored prsta, svaki radi onako kako je sposoban da može raditi, a svi skupa služe velikome i jedinstvenome životnom principu. Oni koji su potišteni i bijedni, pored raskošja i taštine podignute do bezumlja, moraju osvajati stopu po stopu zemljišta što ga je providnost odredila svakome čovjeku koji se rodi na zemlji, i on ima na nj pravo kao sin jedne obitelji koja se zove čovječanstvo, jednako pravo kao što ima pravo na uživanje zraka i vode. Sporo se rađa svjetlo, ali ipak prolaze — ako i postoje vremena gdje čovjek čovjeka osljepljuje kao beščutnik u krletki pticu da mu pjeva i u noći — a za nju je stvoreno široko polje i zelen lug da pjeva cvijetu i suncu... Modernim se robovima već ne usuđuje nitko dokazivati da nemaju ljudsku dušu...

— A ja sam htio da ubijem dijete... Kolika glupost! — Tad je uzdahnuo i počutio da mu se lomi u prsima gvozden obruč, što ga je kroz tri mjeseca stezao bolnim zagrljajem. I osjećao je gorku toplinu suza što ih je lijevala Tonka, savijajući se pred njegovim nogama u prahu svojim malenim, suhim tijelom i dižući k njemu lice i oči s jednim upitom: Ta evo, što je bio moj život nego neprekidna patnja? — i svetačku pojavu Barice kad mu je govorila: — Mene ti ne možeš kazniti, ja sam kažnjena jače...

Najednom je zaplakalo dijete. Isprva prekinutim nejakim glasovima, a onda jednim neprekidnim plačem u kojemu je bilo volje za život, prosvjedujuće ljutavi, želje da se otme neugodnom osjećanju studeni ili gladi. Tonka ni Barica nijesu čule djeteta. Pepek je ustao i stao pred kolijevku. Čim se pojavio, prestalo je dijete plakati i bacalo neprestano i nestrpljivo prema njemu svoje ručice. A Barica je spavala s otkrivenom jednom stranom prsiju, njezina rascvjetana grud raskošno se bijeljela toplom mliječnom bjelinom. Ali na njezinu mladom, suhom i bijelom licu nijesu se još izgubile one crte kojima je na njemu bilo upisano djetinjstvo. Kad je pomislio na današnji njezin ozbiljni pogled, kojim je iz dubine izlazila njezina dobrotu i patnja, sjećala ga je u ovom tihom snu slike koja budi u ljudskoj duši sažaljenje i ljubav: bila je mati, a dušom je ostala nevino dijete...

Digao je iz kolijevke dijete i donio ga k Baričinu krevetu.

— Barice... Barice...

Ona je otvorila oči i gledala oca. Nije se mogla još razabrati.

— Evo uzmi dijete, već dugo plače, bit će da je gladno.

Najednom je shvatila. Licem joj se prolila plamena rumen, rukom je brzo zastrla grudi i stala plakati.

A otac joj je metnuo u krilo dijete i, sagnuvši se, tiho je poljubio u čelo: — Ne plači, Barice...

I njemu se nešto burkalo u grudima što bi u drugoga provalilo suzama. Ali pri tom je osjećao kao da je digao iz tla pogaženu svetost...

Sutradan je pošao u radionicu k Lisjaku. A stari mu je rekao sred razgovora:

— Znaš li, Pepek, ono što sam ti juče napomenuo... Vidiš, mislio sam da bi ti mogao raditi sa mnom kad si posve izučio zanat. Nije bogzna što ni to, ali dade se dobiti više nego da radiš u tvornici. A k tomu je zdraviji i ugodniji posao... A kad ja umrem, ostat će radionica tebi. Tu je sav alat i vazda nešto građe na skladištu. Po mojoj smrti nećeš imati za me nikakve skrbi. Vidio si gotovi lijes, samo treba da pribiješ na nj još dvije brojke... a naći ćeš na sigurnome mjestu i trošak za pogreb. Sve je to napisano mojom rukom. Ti si još čovjek u najboljim godinama: četrdeset i peta — što je to?... Radi i bori se, pa će biti opet sve dobro. A ovim hoću ponekad da ti se odužim. Kazao sam ti da sam ja rekao

Tonki: Iznajmite... No pustimo to... Sutra je ponedjeljak, pa ćemo početi u božje ime skupa... Neće ti biti bogzna kako, moraš raditi i boriti se: dok se boriš, dotle si živ... Zato boriti — neprestano se boriti za svoja prava, ne počinuti ni jednoga dana kao ni stroj, koji proždire vlastitu vrijednost čim prestane buka njegovih kotača. Raditi i boriti se neprestance, kao što se neprestance obnavljaju kemički procesi u sastojini kamenja, u stanicama bilja i u krvi životinja, kao što se neprestance giblju vode i mora i struji zrak, kao što neprestance jure svemirom raspadajući se i obnavljajući se nebeska tjelesa. Neprestani rad, gibanje, pregnuće, borba jednih proti drugima, sviju proti svima za život, za ideju, za pravo — to je sadržaj i misao života. Tko ne shvati taj princip i ne postavi sebe u njegovu službu, preko njega gaze odmah milijuni željni života.

I Peppek je stupio opet u život, u borbu s ljudima protiv ljudi, kao što se bori brod proti vjetru pomoću samoga vjetra.

Vijenac, 1903.

Pripovijest o Marcelu Remeniću

Upravo se uveče sve spremalo na domaću zabavu što ju je svojim članovima davala mje-
sna čitaonica, kad je kao munja obletjela sav grad nevjerojatna vijest da je Marcel Reme-
niću...

Radi razumijevanja mi moramo stvar spodaljega prikazati.

Jedino što je Marcela u životu zanimalo, bila je briga da nabavlja nova odijela, po najmo-
dernijem kroju. I same novine čitao je površno, ali je držao dva modna lista i velik dio
dneva prosjedio zadubljen u njih — vidjelo se da je to čovjek koji se u stvar razumije.

Na odsudni dan manjkala su mu tri mjeseca da navrši trideset i petu godinu. U svem
srednji čovjek: stasom, krupnošću i visinom. Svaki čas drugačije a svagda uzorno odje-
ven, koračao je mirnim dostojanstvom, primjereno njihao tijelom i rukama, oprezno se
igrao štapom, a glava s bujnom plavom kosom na uvojke, s ozbiljnim oboritim licem, s
velikim, vanredno brižno gojenim brkom i sivim, zamišljenim očima zavodila vas je u
prvi mah na misao o velikim idejama. Uistinu pako on je neprestano ispod oka ispitivao
pogleda drugih ljudi: Što sude o njegovu odijelu, šeširu, ovratniku ili cipelama?

Kad bi se desio u društvu, nije se upletao ni u najživahniji razgovor, dapače ni onda kad
bi se povela riječ o politici ni o ženama. Samo ako bi tko slučajno ili naumice, da razvese-
li društvo, spomenuo modu i odijelo, trgnuo bi se Marcel iz svoje zamišljenosti, a u si-
vom oku planuo bi život. Naveli bi ga a da on ne bi opazio čemu, te bi skinuo ovratnik i
dao da ide svima oko stola od ruke do ruke. Ili da svuče cipelu i da pokaže nove svilene
čarape. Ili da skine sa sebe kaput i dade opipavati jednomu po jednomu gipkost i meko-
ću tkanine od koje je bila sašivena njegova rubača. Jednom se netko od društva okladio
da će ga navesti te će cijelomu društvu pokazati gaće. I dobio je okladu jednostavno upi-
tavši Marcela da li je istina da on nosi svilom vezene gaće.

Po zanimanju nije bio Marcel ništa, čemu se kaže radije »privatijer«. Naslijedio je od oca
trideset tisuća forinti gotovine i staru služavku Ružu. Moglo se reći i tako da je Ruža na-

slijedila njega. Jer da se sjetila, mogla je još pred nekoliko godina proslaviti pedesetogodišnjicu što je u istoj obitelji služila neprekidno djeda, sina i unuka. No ona je posljednjih godina zaboravljala koješta. Tako je već deset godina govorila i po svojoj prilici vjerovala da joj je šezdeset godina. Od toga se broja nije mogla pomaknuti naprijed.

Da ne bude suvišnih briga, Marcel je uložio novac u štedionicu i dobivao na godinu dvanaest stotina kamata. Iznajmio je za deset forinta mjesečno najamnine sobu s predsobljem i kuhinjom i dobivao za dvadeset forinta mjesečno svu ostalu opskrbu za se i za Ružu iz susjedne gostionice. Ostatak — odbivši pretplatu za pomodne žurnale i druge nepredvidljive troškove — išao je na nabavu odijelâ, šeširâ, ovratnikâ, cipelâ itd. Ruži nije ništa plaćao. Ona i Marcel nijesu bili jedno u drugo zaljubljeni, ali osjećali su se onoliko blizu i donekle isto koliko se blizu i isto osjećaju mati i sin ili barem baba i unuk.

Soba je pripadala Marcelu, a predsoblje i kuhinja Ruži. U kuhinji je čistila gomile Marcelova odijela, a u predsoblju čuvala zbirku kefâ kojima su se pojedine vrste i pojedini dijelovi raznog odijela čistili — kefâ razne veličine, oblika, boje, gustoće i tvrdoće.

S obzirom na ne baš prevelik dohodak bio je Marcel tvrd na izdavanju novčićâ. Ali ako mu se koji lukavac umio približiti u zgodan čas s primjedbom o kaputu ili kravati: Krasno! — mogao je u takvom slučaju računati dapače i na to da će od Marcela u posudno ime izvabiti koji novčić.

Odijelo je mijenjao svaki dan tri, četiri do pet puta. Čini se da nije bilo u njega stalnoga načela ili pravila o tom koliko će se puta preodjeti.

Odijelo je nabavljao samo od jednog krojača u Beču. O tom je krojaču bio uvjeren da je ne samo rođen umjetnik nego da je sigurno barem jedno proljeće slušao anatomiju na medicinskom fakultetu prije nego što je samostalno otvorio tako delikatan posao kao što je krojaštvo.

I za druge brojne sastavine svoga odijevanja imao je Marcel stalne velegradske tvrtke. Cipele je, na primjer, naručivao iz štajerskoga Graca; nakon mnogih pokušaja oblik mu se gradačke tvornice najviše sviđao. Bilo je u njega crnih, žutih, zelenih i sivih cipela svake vrste. Svojom je nezasluzenom nesrećom smatrao to što su sve cipele, koje su mu najbolje pristajale nozi, bile tijesne. Upravo sa svjesnom zlobnom tvrdokornošću tištile bi one kurje oči. U nekoj zaboravi obraćao bi se na njih s molbom da mu to ne čine, ali one bijahu neumoljive: bile su lijepe, ali tištile su mnogi put do suza.

A sad da pripovijedamo što se dogodilo one večeri.

Čitaonica provincijalnoga gradića X. X. gdje je živio naš junak, odluči sredinom poklada prirediti »domaću« zabavu. I premda je to imala biti prava intimna domaća zabava, ipak su članovi društva osjetili u sebi najprije nešto neugodno ukočeno, a onda prijatnu ugodnost i ponosnu samosvijest o vlastitoj vrijednosti kad se pronio gradom glas da će zabavu posjetiti i sama velemožna gospođa podžupanica. I premda je gospođa podžupanova jasno izjavila daje baš to veseli što će zabava biti po domaću slobodna, ipak su gospođe i gospođice odmah morale imati drugačije a ne »domaće« toalete, gospođa govorila ne samo o salonskom kaputu nego dapače o fraku i cilindru. Odbor je odmah zaključio da velemožnu gospođu imaju dočekati dvojica članova na ulazu u zgradu, a na ulazu u dvoranu predsjednik s jednim članom odbora. Ukratko, užurbalo se poradi posjeta velemožne gospođe podžupanice sve toliko te je bilo očevidno da će »domaća« zabava biti bez najnužnijih biljega domaćnosti.

Među ostalim išla je od usta do usta i stroga zabrana odbora da se nitko ne usudi zaplesati prije nego što zapleše velemožna gospođa podžupanica. Njoj pristoji pravo da otvori ples.

S obzirom na visoku čast velemožne gospođe, svi su pokorno primili do znanja odboru odluku.

Rodilo se novo pitanje: Tko će otvoriti s velemožnom gospođom ples?

Javila su se dvojica od ozbiljnih kandidata: pristav kr. kotarskog suda i pristav kr. kotarske oblasti. Dvojica u isti mah nijesu mogli plesati s istom plesačicom, ni jedan od kandidata nije htio da popusti, i tu — možda samo i zato da ne izgine poznata latinska poslovice — izađe nenadano iz borbe obaju pristava pobjednikom Marcel Remenić.

Kad je odbor dojavio Marcelu svoju odluku, nije se on mogao u prvi mah snaći. A kad je stvar shvatio, stiskao je mučke ruke obadvojici odbornika i napokon jedva nekako mogao da progovori glasom koji je graničio s plačem:

— Gospodo, hvala vam... Vi ne znate koliko ste me obavezali...

Dva dana proučavao je Marcel golemu zbirku svojih odijela. U kakvoj odori da osvane na zabavi gdje će ga između elite činovništva i građanstva zapasti prvenstvo uz velemožnu gospođu podžupanovu? Ni s kojom kombinacijom nije bio posve zadovoljan. Ne stoga što on ne bi bio kadar da stvori pravu kombinaciju, nego stoga što se pokazalo da za ostvarenje njegove najbolje kombinacije nije bilo u njegovoj zbirci hlača. Nalazile su se tu sedmere svijetle gala-hlače, sve do jednih kao da su ovaj čas donesene iz izloga. Ali njegovu vještačkom oku manjkala je pored svih sedam svijetlih boja od pepeljaste do dragotne plave jedna nijansa koja bi savršenom harmonijom ušla u sklad bojâ što ih je nalazio na sebi: plava kosa, plemenito bjelilo velike kravate od svilenoga atlasa s plavim kamenom iz zaručnog prstena pokojnog djeda, crni salon-kaput i hladan, ali blještav sjaj lak-cipela.

Dugo se nije dalo zavljučiti jer je za deset dana bila urečena zabava. Smislivši sve misli u jednu, sjedne i naruči svome bečkome krojaču hlače, kod druge tvrtke veliku kravatu od svilenog atlasa, a kod gradačke tvornice lak-cipele br. 47 mjesto 48 koja je mjera bila pravedan zahtjev njegove noge.

Kravata i cipele stigle su dva dana prije svečanosti — ali hlača nije bilo. Uzrujavajući se poradi toga sve više do pretposljednog dana, brzojavio je u Beč već potpuno klonuv od sve manje nade: Da li će hlače stići na vrijeme? — i izmoren naglim izmjenama duševnoga stanja što je dolazilo od te klonulosti pa opet od oživjele vjere u točnost bečke tvrtke. Brzojavni odgovor iz Beča glasio je: — Hlače danas poslane ekspresom.

I stigle su u predvečerje svečanoga dana.

A kakve hlače, rođeni Bože! Kakvo prelijevanje bojâ, kakav kroj — kakva bogata naknada za njegovo uzrujavanje i nemir posljednjih dvaju dneva! Te se ljepote čovjek nagledati ne može. Čim je pala večer, rasvijetlio je sobu s raznih strana, navukao hlače i stao pred veliko ogledalo. Kažu ljudi: pristaje mu odijelo kao da je na njemu izraslo. Ali to nije prisposoba za ove hlače. Ovo je više potencija pristajanja i ljepote, svoje vrste idealizovanje do kojeg se baš svatko uznijeti ne može.

Skinuvši hlače, ovjesio ih je preko stolca kraj stola i sio i promatrao ih. A u njem je rasla duša od udivljenja i zanosa.

— Znanost! Znanost je bez sumnje učinila mnogo za napredak čovječanstva, ali po svojim zaslugama, ne zaostaje za njom umjetnost. Eto te hlače... Kakav sklad, kakav život, kakav polet u tom remek-djelu! Ne čini li se da će sad evo same od sebe koraknuti savršenom elegancijom, da se u bogatom svjetlu prelije bezbroj najskladnijih boja kao na kri-lu galeba kad se digne iz vode prama suncu? Kakva umjetnina, kolika ljepota?

Nedaleko na stolu bila je nova atlasna kravata kao da ju je ruka umjetnika izdjelala u sladoru. Tako su se plemenito i bogato odrazivale sjajnosvijetle plohe od zasjenjenih na-

bora. Do krasote kao sunce nepodnošljivim sjajem vraćao je sa svojih ploha alem-kamen svjetlo svijetla, a još podalje mirno su se hladnim ali žarkim bljeskom bliještale nove lakcipele. — Pomišljao je sve to na sebi i kao u viziji gledao neizreciv učinak pod acetilenskim svjetlom pod rukom s podžupanovom gospođom naoči elite gradskoga društva — sebe.

Međutim, večer je odmicala, trebalo se priređivati za zabavu.

Upravo je podrezivao posebnom spravom brk kad je ušla u sobu Ruža. U jednoj ruci nosila je zdjelicu iz koje se odmah po sobi razilazio prijatan miris od mesnatog jušnatog jela, a u drugoj stolni pribor. Marcel je, sjedeći pred toaletnim ogledalom, dlačicu po dlačicu svoga brka pomnjivo slagao pod zaštitnu spravu, a Ruža, držeći u jednoj ruci od sebe zdjelicu, namještala drugom na stolu pribor.

U određenom brenčanju i udaranju pladnja, vilice i noža, čuo je Marcel neko zapljusivanje i tupo udaranje krupnih kapi padajuće tekućine. Zlom slutnjom obuzet, obazre se na Ružu...

Ruža je čula samo njegov očajni krik:

— Isuse i Marijo!... Što si uradila!

Pogledala je oko sebe i uvjerala se da je iz zdjelice u njezinoj lijevoj ruci trajno i bešćutno curio jušnat sok po novim Marcelovim hlačama.

Marcel je već stajao uza nju. Po jednoj nozi remek-djela bečkog umjetnika prilijepio se mastan sok kao grdan polip kojemu se tijelo zasjelo dužinom bedra, sprijeda i postrance prihvatio se hlača kratkim i debeljuškastim ticalima i nogama, dočim je od koljena dolje pružio dva dugačka traka što su sezala do gležnja. Taj golemi otrovni i neodstranjivi skot na umjetnini koja se mogla natjecati sa vedrinom proljetnoga neba i poletom galebova krila — toga Marcel nije mogao preživjeti. Otvorivši usta i izbuljivši ukočen, staklen pogled u staricu, srušio se na tle, da se već ne povrati životu. Završio je od srčane kapi baš one večeri koja je imala da bude njegovo najveće slavlje.

Lovor, 1905.

Rječnik

abiturijent (lat.) – svršeni đak srednje

škole, đak koji je maturirao

akoprem – premda, ako, mada

amice (lat.) – prijatelju

asikuracija (tal.) – osiguranje

bataljka – patrljak

blašče – mlado od blaga, marvinče

brajda (njem.) – stup po kojemu se penje
vinova loza

cvanciga (njem. zwanzig – dvadeset) –
austrijski novac od dvadeset krajcara

drop – kom, kruti talog koji ostane na-
kon cijedenja grožđa, od kojega se radi
rakija komovica

droptinica – mrvica

diskati – skakati

ganuti (se) – pomaknuti (se)

hlap – ono što hlapi, isparavanje

Ilički trg – današnji Britanski trg u Za-
grebu

izim – osim

izvjedljiv – radoznao; **izvjedljivost** – ra-
doznanost; **izvjedljivac** – radoznalac

jus (lat.) – pravo, studij prava

Karlove Vari – poznato mondeno ter-
malno lječilište u Češkoj

kikljica (od njem. kittel) – suknjica

kočevar – isto što i kučebor (tj. čovjek iz
Kočevja u Sloveniji): pokučarac, sitni
trgovac koji svoju robu nosi na prodaju
po kućama i sl., kramar

kokarda (franc.) – metalna značka s nat-

pisom

kramar (njem.) – sitni trgovac, trgovčić

kruglja – kugla

kumpanija – četa; **kumpanijski pisar** –
četni pisar

kvartir (franc.) – stan, nastamba, preno-
ćište

lawn-tenis (engl.) – tenis na travi

livreja (franc.) – uniforma osobita kroja
za dvorjane, sluge, vratare i sl.

luknja (njem.) – rupa

ljutav – ljutnja

Mehrwert (njem.) – dodana vrijednost

mežnjarica – žena mežnjarova (crkve-
njakova)

muče – šutke

navadno – obično, uobičajeno

nimbus (lat.) – vrsta kišnog oblaka; pre-
neseno: nedostižnost, nepristupačnost

obreći – obećati

obstar (njem.) – pukovnik

odruniti se – prema runiti, čistiti zrna s
kukuruzna, graška i sl.; ostati bez ploda,
zrna, propasti

palijativan (lat.) – koji liječi samo priv-
remeno, prividno; koji uklanja samo
vanjske znake bolesti

pjestinja – dadilja, njegovateljica, odgo-
jiteljica

pjestovati – njegovati, biti kome dadilja

plein-air (franc.) – doslovno: »puno svje-
tlo«; slika rađena u prirodi, na punom
svjetlu, pod vedrim nebom (ne u atelje-
u); preneseno: pun svjetla, osvjetljen
dnevnom svjetlom

plutokracija (grč.) – vladavina bogataša

počitanje – poštovanje
poteći – potrčati, pojuriti
probaviti – proboraviti
progrušan – prosijed
prtenina – odjeća od lana ili konoplje

rođaj – porod, porođaj

skrofuli (lat.) – oticanje vratnih žlijezda, bolest guke, tuberkuloza žlijezda; **skrofulozan** – koji boluje od skrofula
slučiti se – dogoditi
služnik – ulični nosač; sluga; službenik
soptati – dahtati
stafaža (franc.) – statisti (u kazalištu); sporedan ukras, dodatak slici i sl.
strahopočitanje – strahopoštovanje
svetojurska kumpanija – četa iz mjesta Svetog Jurja, u neposrednoj blizini Senja
svrž – grančica

školjak – otočanin
šlabekovati (njem.) – sricati, slovcati
štampana – tiskara

ulanski – pridjev od **ulan** (polj.), prvotno konjanik oboružan kopljem, a kasnije naziv posebnih konjaničkih jedinica koje su se od ostalih razlikovale samo uniformom
uzgoj – odgoj

vriniti se – okupiti se, sjatiti se (poput vrana)

zarodak – začetak, porijeklo, porod, izvor
zaslužba – zarada